

63.3/2-Кулсар
К 13

КАДЫРОВ Т.Д.

**КЫРГЫЗСТАНДА РАДИОУКТУРУУ
ЖАНА ТЕЛЕКӨРСӨТҮҮНҮН
КАЛЫПТАНУУ ЖАНА
ӨНҮГҮҮ ТАРЫХЫ**

Ош – 2013

УДК 654
ББК 76.3
К 13

Ош мамлекеттик университетинин Окумуштуулар Кенешин тарабынан
басмага сунушталган. №6, 3 апрель, 2013-жыл.

Рецензенттер: ЭлТР коомдук каналынын Түштүк
бөлүмүнүн башчысы Абдрахманов С.
тарых илимд. канд., доцент Абдыкеримов А.

Кадыров Т.Д.

К 13 Кыргызстанда радиоуктуруу жана телекөрсөтүүнүн
калыптануу жана өнүгүү тарыхы. – Ош: 2013. 160 - бет.

ISBN 978-9967-03-922-3

Монография – кыргыз маданиятынын өнүгүүсүнө чоң салым кошуп
жаткан радио уктуруу жана теле көрсөтүүнүн тарыхына арналат. Мында
түптөлүү, түзүлүү жана өнүгүүсү баяндалган.

Китеп Кыргыз тарыхын изилдөөчүлөргө, тарых, журналистика
факультеттеринин студенттерине жана жалпы эле кыргыз тарыхын аздектеп
үйрөнүүчү окурмандарга арналат.

К 4503000000-13

ISBN 978-9967-03-922-3

УДК 954

ББК 76.3

© Кадыров Т.Д., 2013

КИРИШҮҮ.....	4
I БАП. РЕГУЛЯРДУУ КЫРГЫЗ РАДИО УКТУРУУЛАРДЫН УЮШТУРУЛУШУ ЖАНА ӨНҮГҮҮСҮ.....	18
1.1. Республикадагы радиолоштуруу жана радиоуктуруунун өнүгүүсүнүн кыскача тарыхы.....	18
1.2. Радиоуктуруунун материалдык-техникалык базасын түзүү жана чыңдоо маселелери.....	28
1.3. Радио жана телеберүүлөр үчүн кадрларды даярдоо маселелери.....	44
1.3. Республикада коомдук-саясий, адабий-көркөм жана музыкалык радиоберүүлөрдү өркүндөтүү.....	55
II БАП. КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНДАГЫ ТЕЛЕКӨРСӨТҮҮ СИСТЕМАСЫНЫН УЮШТУРУЛУШУ ЖАНА ӨНҮГҮҮСҮ	90
2.1. Республикалык телестудия – жалпыга маалымдоонун жаңы каражатынын түзүлүшү жана андан ары өнүгүүсү.....	90
2.2. Телекөрсөтүүнүн жанрдык ар түрдүүлүгү жана республиканын эмгекчилеринин моралдык эмгек активдүүлүгүн жогорулатуудагы алардын ролу.....	110
2.3. Кыргызстандагы телерадиоберүүлөрдүн азыркы замандагы абалы жана анын өнүгүү келечеги.....	130
КОРУТУНДУ.....	146
ПАЙДАЛАНЫЛГАН АДАБИЯТТАР.....	159

КИРИШҮҮ

Адамзат коомунун азыркы этабында бардык жерде жүрүп жаткан интеграциялык процесстерди камсыздоодо, мамлекеттер жана улуттар аралык карым-катышты орнотуу жана өркүндөтүүдө телерадио берүүлөрдүн ролу өтө чоң. Байланыштын эң ыкчам каражаты катары радиоуктуруу жана телекөрсөтүүнү андан ары жакшыртуу. Алардын натыйжалуулугун жогорулатуу жагы ошол себептен барган сайын олуттуу мааниге ээ болууда.

Техникалык өсүп-өнүгүүдөгү көрктүү секириктер чыныгы революциялык өзгөрүүлөргө алып келип, маалыматты чогултуу, иштеп чыгуу жана берүүнүн көптөгөн формаларын кеңейтүүгө жана өркүндөтүүгө мүмкүнчүлүк берди. Аларды жаңы оперативдүү ыкмалар менен толуктоо аркылуу маалымат системасын жаңы, мурда жете албай жаткан жогорку баскычтарга көтөрдү.

Телекөрсөтүүлөрдүн техникасы маалымат берүү мүмкүнчүлүгүн гана кеңейтпестен, анын массага тийгизер түз таасирин да күчөттү. Ал алдыңкы жаңы идеялар жана көз караштардын, илимий-техникалык, өндүрүштүк тажрыйбанын, маданияттын жетишкендиктерин ылдам таркатылуусуна көмөктөшүп, адеп-ахлактык жана эстетикалык тарбиянын алкагынын жаңы мүмкүнчүлүктөрүн кеңейтти.

Калктын кеңири катмарына жана таасирдүү маалымдоонун бүгүнкү каражаттарынын аренасында биринчи орун сөзсүз түрдө дал ушул радиоуктуруу жана телекөрсөтүүгө таандык болуп, ар бири өз алдынча адамдардын күндөлүк турмушунан орунду бекем таап, иш жүзүндө биздин рухий турмушубуздун ажырагыс атрибутуна айланган.

Радиоуктуруу жана телекөрсөтүү - маани-маңызы боюнча адамдар ортосундагы байланыштын, маалымат алмашуунун,

тарбиянын ушундай өлчөөсүз улуу каражаты болбогондо, бүгүнкү биздин коомдук-саясий турмушубузга таандык көп нерселерди көз алдыга келтирүүнүн өзү мүмкүн эмес.

Адегенде, радио, андан соң телекөрсөтүүнүн келип чыгышы коомдун социалдык-тарыхый керектөөсү, адамдагы топтолгон тажрыйба, билими, илимий-техникалык прогресс, социалдык башка манилүү факторлор менен шартталды.

Башка социалдык системалардай эле радиоуктуруу жана телекөрсөтүүнүн да жазылуу тарыхы болуп, алар өз өнүгүүсүн узак жана татаал жолдорун басып өттү. «Ар бир маселеге тарыхтагы белгилүү нерселер кантип пайда болгон, ал нерсе өз өнүгүүсүндө кандай баштапкы этаптарды басып өткөн деген көз караштан кароо абзел. Андан кийин ушул өнүгүү этаптарынын өнүгүүсүнөн алып, ошол нерсе эми эмне болуп калгандыгын андап-байкоо зарыл», - деп убагында улуу инсан В.И. Ленин белгилеп баса көрсөткөн.¹

Белгилүү ошол себептерден Кыргыз Республикасындагы радиотелеберүүлөрдүн калыптануу жана өнүгүү тарыхына көз жүгүртүү өтө кызыктуу болсо керек деп ойлойбуз.

Биздин тоолуу аймак падышачылык Россиянын эң артта калган аймактарынын бири болгондугу белгилүү. Революцияга чейинки мезгилде анын калкынын 95% (жашы жеткендердин) сабатсыз болгон. Бул маданий артта калуучулук кийинчерээк, жарандык согуш жана чет өлкөлүк интервенциянын оор акыбеттери аркылуу тереңдеген.

Көптөгөн жылдар бою маданий артта калуучулуктун шарттарында чарбасын калыбына келтирүү, кыргыз элинин улуттук мамлекеттүүлүгүнүн негиздерин калыптандырууну өнүктүрүү этаптарын кат-сабаты жоюлбаган элдин терең катмарын жаңы коомду куруунун практикалык милдеттерин чечүүгө, мобилизациялоого, өлкөнүн индустриалдык жана маданий борборлору менен байланышты тикелөөгө манилүү роль ойноп

¹ Ленин В.И. О государстве // Полн. собр. соч. Т.39. С.67.

берүүгө тийиш эле. Мындай байланыш айрыкча элдин улуттук ан-сезимин ойготуу, аны баш коштуруу үчүн абдан зарыл болгондугун ошол мезгилдердеги өкмөттүк документтерде баса белгиленген.

Конкреттүү тарыхый жана башка шарттарга жараша Кыргызстанда радиолоштуруу эки башкы багыттар боюнча жүргүзүлгөн:

1. Эфирдик үн кабылдагычтарды (приемниктерди) орнотуу жолу;
2. Зымдуу радио киргизүү ыкмасы.

Ыңгайлуураак жана эмгекти азыраак талап кылган ыкма катары республикада экинчи жол кеңири колдонулган. Ал багыт салыштырмалуу арзан болуп, радиотүйүндү түзүүгө түрдүү ведомство, ишкана-уюмдардын жана коомдук уюмдардын каражаттарын тартууга мүмкүнчүлүк берген. Себеби, алардын көпчүлүгү тийиштүү техниканы сатып алышып, өз ведомстволорунда уюштурулган радиотүйүндөргө коюшуп, өз берүүлөрүн да уктурушуп, борбордук станциялардын уктурууларынын жаралышын да камсыздай алышкан.

Ошол анчалык деле илгерки эмес мезгилдик архивдик документтери жана басма сөзү жумушчу, дыйкан жана интеллигенциянын кеңири катмары радиолоштуруу ишин жүзөгө ашырууга активдүү катышкандыгын күбөлөндүргөн материалдарга толгон. Радионун пайдасы өзүнүн ансыз деле аз эмгек акысынан ыктыярдуу баш тарткан. Ишембиликтерди өткөргөн, үн күчөткүч радио жабдууларды сатып алуу үчүн чекенелеп каражат топтоолорду ишке ашырышкан учурлары белгилүү.

Бүгүн радиоуктуруу жана телекөрсөтүү жалпыга маалымдоонун кулачы кең каражаттарына таандык болуп, ыкчамдуулуктун жогорку деңгээли жана калкка жеткиликтүүлүгү менен айырмаланышат.

Кыргызстандын радиоуктуруу жана телекөрсөтүү ишмердүүлүгүнүн, түзүлүшүнүн жана өнүгүшүнүн тарыхын негиздүү иликтеп жана жалпылап келечегине – бул жалпыга маалымдоо каражаттарынын бири болуп эсептелет. Республиканын

улуттук көз карандысыздыгын жана кыргыз элинин чыныгы мамлекеттүүлүгүн калыптандыруудагы ролуна карата иш-чараларды аныктап алууга мезгил жетти деп айтууга болот.

Демек, республиканын радиоуктуруу жана телеберүүсүнүн мүмкүнчүлүктөрүн бүгүн ишке ашыруу деген сөз алардын кызматкерлери тарабынан коомдук өнүгүү жана маданий курулуштун практикалык милдеттерин турмушка ашыруу боюнча жүргүзгөн иш-аракеттеринин топтолгон бай тажрыйбасын пайдалана билүү деген түшүнүктү билдирет.

Кыргызстандагы радиотелеберүүлөрдүн тарыхын жана өнүгүү спецификасын өлкөнүн экономикалык жана социалдык кайталангыс өзгөчөлүктөрү менен кошо көңүл коюп изилдөө жана объективдүү чагылдыруу зарылдыгы мына ушундан келип чыгат.

Радиоуктуруу жана телекөрсөтүү сыяктуу жалпыга маалымдоонун мындай каражатынын түрдүү аспектилерин психологдор, философтор, социологдор, искусство таануучулар тарабынан иликтенип, изилденип, ушул кезге чейин талдалып келе жатат. Бирок, бул маалыматтын күчтүү каражаты тарыхый изилдөөнүн объектисине айлана баштаганына аз эле убакыт болду. Борбордук радиоуктуруу жана телекөрсөтүүнүн тарыхы боюнча алгачкы жалпылоочу эмгектер ХХ кылымдын 60-жылдарынын акыры, 70-жылдарынын башында пайда болду.¹

Ушул эле мезгилдерде мурдагы союздук республикаларда жана Россия Федерациясынын край, областтарында радиоуктуруу жана телекөрсөтүүнүн жаралуу жана өнүгүү тарыхын изилдеп үйрөнүү иштери башталат.

Радиоуктуруу жана телекөрсөтүүнүн жаралуу жана өнүгүү бир аз убакыт мурдагы практикасына карабастан борборлоштуруунун жер-жерлердеги улуттук кайталангыс өзгөчөлүктөрүнө ээ

¹ Дубровин В.В. К истории советского радиовещания. Л., 1972; Гуревич П.С., Ружников В.Н. Советское радиовещание. Страницы истории. М., 1976; Мельников А.И. Создание и развитие массового радиовещания – как важного средства идеологической работы КПСС (1924-1928 гг.). М., 1966; Очерки истории советского радиовещания и телевидения. М., 1972.

болгондугу жашыруун эмес. Орто Азия жана Казахстандын бир катар тарыхчыларынын эмгектери Советтер Союзунун бүтүндөй радиоуктуруу жана телекөрсөтүүсүнүн өнүгүү агымындагы республикалык берүүлөрдүн тарыхындагы ошондой өзгөчөлүктөрдү аныктап-тактоого арналган.

Казахстандын жалпыга маалымдоо каражаттарынын 50 жылдыгы өнүгүшүнүн жыйынтыгын талкуулаган мааракелик илимий конференциянын материалдары жарык көргөн казак радиосунун Совет бийлиги жылдарындагы тарыхынын кыскача баяндамасы мына ушундай эмгектердин алгачкыларынан болуп саналат.¹ Бул республикадагы радиоуктуруунун өнүгүүсү С.К.Козыбаевдин² изилдөөсүндө кеңири талдоого алынып берилген.

Жалпыга маалымдоонун башкысы, телекөрсөтүү каражаты менен өз ара карым-катышта кароо радиоуктуруунун өнүгүү тарыхын изилдөөнүн мүнөздүү белгиси болуп саналат. Мындай изилдөөлөрдүн тобуна өзбек радиоуктуруусунун өнүгүү тарыхы боюнча жазылган көптөгөн эмгектерди кошууга болот. Мисалы, З.И.Есенбаев, Т.Э.Эрназаров жана У.Я.Ибрагимовдун республикалык маалымдоо каражаттарын түзүүнүн негизги этаптарын кыскача чагылдырган, «Өзбекстандын жалпыга маалымдоо жана үгүт-насаат каражаттары» аттуу китебинде.

Бул эмгектин бардык артыкчылыктарына карабастан, авторлор тарабынан жол берилген факты жүзүндөгү так эместигин белгилебей кетүүгө болбойт. Өзбекстанда радиоуктуруунун башталышы – Ташкенттеги кеңири уктуруучу станциянын ачылышы жана анын кызматкерлери тарабынан өзбек, орус, түркмөн жана башка тилдерде берүүлөрдүн уюштурулгандыгы туурасында айтып келе жатышып эле, негедир «Радиоуктуруучу»

¹ Кодчин И. Трибуна миллионов, аудитория миллионов // Полвека в пути. Алма-Ата: Казакстан, 1969. С.73-100.

² Козыбаев С.К. Радио и телевидение Казахстана за годы Советской власти. // Печать, радио и телевидение в Казахстане. Алма-Ата, 1977. С.93-101. Его же. Слово, ковавшее победу (радио Казахстана в годы Великой Отечественной войны). Алма-Ата: Казакстан, 1979.

журналына (1928-ж. №9, 7-бет) жарыяланган жана 1927-жылдын 22-декабрында Ашхабадда кеңири уктуруудагы радиостанциянын ачылышын кабарлаган «Бакшы эмне жөнүндө ырдайт» аттуу кабарынан үзүндү таратышат. Ушул эле жарыялоо Т.Э.Эрназаровдун өзбек журналистикасынын тарыхы боюнча монографиясында да цитата аркылуу белгиленет.¹

Республикалык радиоуктуруу жана телекөрсөтүүнүн 60-70-жылдарындагы өнүгүүсүнө А.Есиндин «Өзбекстандын радиосу жана телекөрсөтүүсү: өсүү жетишкендиктери жана көйгөйлөрү» деген эмгеги арналып, анда Өзбекстан Компартиясынын 1959-1975-жылдарда эмгекчилерди коммунисттик тарбиялоодо радио жана телекөрсөтүүнүн ролун жогорулатуу боюнча ишмердүүлүгү каралып, ошондой эле республиканын радио жана телекөрсөтүү ишинин көрсөтүлгөн мезгилдеги негизги багыттары чагылдырылган.²

Өзбекстандагы радиоуктуруу жана телекөрсөтүүлөрдүн башкаруу органдарынын түзүлүү жана такталуу тарыхына А.Л.Петреченконун эмгеги арналган.³

Улуу Ата Мекендик согуш жылдарындагы радионун тарбиялык ролу, анын Тажикстан Компартиясынын ошол шарттардагы идеологиялык иштеринин системасындагы орду жана мааниси М.Шералиевдин монографиясында изилдөөгө алынган.⁴

Жалпыга маалымдоо каражаттарынын системасында радио менен телекөрсөтүүнүн жаңыча жашоонун жана насаатчысы жана тарбиячысы Тажикстанда аң-сезимдеги эскиликтин зыяндуу

¹ Есенбаев З.И., Эрназаров Т.Э., Ибрагимов У.Я. Средство массовой информации и пропаганда Узбекистана. Под общ. ред. проф. Я.Н.Засурского. Ташкент: Узбекистан, 1979. С.39; Эрназаров Т.Э. Узбекская советская журналистика. 1924-1941 гг. Ташкент: Узбекистан, 1983. С.179.

² Есин А. Радио и телевидение Узбекистана: рост, достижения и проблемы. Ташкент: ФАН, 1975.

³ Петреченко А.Л. О принципах управления средствами информации. Ташкент, 1971. С.91.

⁴ Шералиев М. Идеологическая работа в годы Великой Отечественной войны (на материалах партийной организации Таджикистана). Под общ. ред. Вишневого А.Я. Душанбе: Дониш, 1986.

калдыктары менен күрөшүүдөгү таасирдүү куралы катарында ролу изилденип, иликтенген.¹

Өзбекстан жана Казахстандын радиоуктурууларынын тарыхы боюнча материалдардын негизинде Б.А.Рихсиев жана Р.О.Сагымбековдор² кандидаттык диссертацияларын коргошкон. Эки эмгекте тең бул республикалардагы радиоуктуруулардын тарыхы, өнүгүүсү каралып, негизинен согушка чейинки мезгилдер камтылат. Б.А.Рихсиев негизги басымды Өзбекстандагы радиожурналистиканын форма жана жанрларынын өнүгүүсүнө басым жасаса, Р.Сагымбеков Казак ССРиндеги массалык радиоберүүлөрдүн түзүлүшү жана өнүгүшү темасын бөлүп көрсөтөт. Радиоуктуруунун согуш алдындагы беш жылдыктардагы социалисттик жана маданий курулуштар үчүн болгон күрөштөгү ролун иликтейт.

Радиоуктуруунун жаралуу жана өнүгүүсүнүн темасы эки эмгекте көп пландуу болгондуктан, алардын авторлору өзүлөрүнүн пикирлери боюнча көбүрөөк маанилүү деп саналган маселелердин тобун алдын ала белгилеп өтүшөт. Республикалык берүүлөрдүн тарыхын изилдөөдөгү эки багыт тең жетиштүү деңгээлде кызыктуу жана ар бир республикадагы радиоуктуруулардын улуттук өзгөчөлүктөрүн толук өлчөмдө көз алдыга келтирүүгө мүмкүнчүлүк берет.

Ырас, Б.А.Рихсиевдин эмгегинде изилденип жаткан мезгилдеги радиолоштурууну ишке ашыруу жолдору жеткилең ачылбай калгандыктан, ошол мезгилдердеги радиоуктуруу системасынын өнүгүү деңгээли туурасында да, анын массалуулук баскычы жөнүндө да кеп кылуу кыйын. Ал эми Р.О.Сагымбековдун изилдөөсү, биздин пикирибизче, Бүткүл Союздук радионун тарыхынан алынган материалдар менен орунсуз керексиз

¹ Осмонова А.М. Роль средств массовой информации в пропаганде новой обрядности. Отв. ред. Ф.М.Маджидов. Дуанбе, Дониш, 1981.

² Рихсиев Б.А. Становление и развитие Узбекского радиовещания ((1917-1937 гг.) на узб. яз.). Автореф. канд. дисс. Ташкент, 1972. Сагымбеков Р.О. Создание и развитие массового радиовещания в Казахской ССР (1928-1941 гг.). Диссертация на соис.ученой степени к.и.н. Алма-Ата, 1973.

материалдардан топтоштуруп берилет. Ага карабастан көрсөтүлгөн эки эмгек тең республикалардагы радиоуктуруулардын тарыхы боюнча баалуу изилдөөлөрдүн катарына кирет.

Түркмөнстандагы радиоуктуруунун жаралышы жана өнүгүүсү (20-жылдардын ортосунда 50-жылдары) тарыхы боюнча Т.М.Новокрещенованын¹ эмгегин да белгилеп кетүү керек.

Кыргызстандагы радиоуктуруу жана телекөрсөтүүнүн түзүлүү жана өнүгүү тарыхы акыркы мезгилге дейре атайын изилдөөнүн объектиси болбой келди. Айрым гана аспектиери тарыхчылар тарабынан республиканын маданиятынын өнүгүү маселелерин иликтөө, ошондой эле, идеялык-тарбиялык иштерди уюштуруу учурларында каралып жүрдү. Болгондо да мындай эмгектердин көпчүлүгү тигил же бул мезгилдеги радиоуктуруунун материалдык-техникалык базасынын абалына жалпы мүнөздөмө берүү менен чектелишкен.²

К.Каракеевдин «Кыргызстандагы маданий курулуштун тарыхынан» аттуу эмгеги Кыргызстандагы маданий революциянын ишке ашырылуу процессин, мурда артта калган элдердин маданий жактан көтөрүү идеясын ишке ашыруу үчүн күрөштү чагылдырган. Эмгекте Кыргыз ССРиндеги маданий курулушу жөнүндө фактылык материалдар бар. Ошондой эле, маданий революциянын жалпы мыйзам ченемдүүлүктөрү менен кошо Советтик Кыргызстандагы маданияттын өнүгүү өзгөчөлүктөрү да аныкталган.

С.С.Данияровдун «Кыргызстанда маданий революциянын мезгилдик программасынын турмушка ашырылышы», «Кыргыз советтик маданиятынын калыптанышы (1917-1924-жж.)» аттуу эмгектери Кыргызстанда социалисттик маданияттын орношунун тарыхына арналган. Көрсөтүлгөн эмгектерде Совет бийлигинин

¹ Новокрещенова Т.М. Создание и развитие радиовещания в Туркменистане (середина 20-х и 50-е гг.).

Диссертация на соиск. ученой степени к.и.н. Ашхабад, 1986.

² Каракеев К. Из истории культурного строительства в Киргизстане. Фрунзе, 1968. Данияров С.С. Осуществление ленинской программы культурной революции в Киргизии. Фрунзе, 1980. Его же. Культурное строительство в годы довоенных пятилеток в Киргизской ССР. Фрунзе, 1980. Его же. Становление киргизской советской культуры (1917-1924 гг.). Токтогонов С.А. Борьба компартии Киргизии за становление и развитие социалистической культуры киргизского народа (1918-1959 гг.). Фрунзе, 1966. Его же. Ленинские идеи радиофикации в Киргизии. Фрунзе, 1970.

алгачкы жылдарында кыргыз советтик маданиятынын жаралуусундагы татаал процесс көрсөтүлүп, ошону менен бирге маданий курулуш, элге билим берүү, кыргыздын улуттук жазмасы, мезгилдүү басма сөз жана кыргыз жазма адабияты, илим изилдөө иштери, элдик интеллигенцияны даярдоо маселелери чагылдырылган.

Кыргыз социалисттик маданиятынын курулушундагы өзгөчөлүктөр да белгиленет; маданиятын түздөгөн өзгөчөлүктөрү; китепкана, клубдар, маданият үйлөрү, мектептер, кызыл үй, кызыл чайкана, радиотүйүндөр, киноустановкалар түзүлүп, алар эмгекчилердин маданий деңгээлин, саясий аң-сезимдүүлүгүн жана чыгармачылык активдүүлүгүн жогорулатууда чоң рол ойногон.

С.А.Токтогонов «Кыргызстан компартиясынын кыргыз элинин социалисттик маданиятынын калыптануусу жана өнүгүүсү үчүн күрөшү (1918-1959-жж.)» жана «Кыргызстандагы радиолоштуруунун Лениндик идеялары» деген эмгектеринде Кыргыз ССРинин сабатсыздыкты жоюу, жалпы, кесиптик-техникалык, атайын орто жана жогорку билим берүү, илим жана илимий мекемелердин кыргыз советтик адабиятынын жана театр искусствосунун, архитектура жана кинофикация, маданий-агартуу мекемелеринин, мезгилдүү басма сөз жана китеп басуу, радиоуктуруу жана телекөрсөтүү, саламаттыкты сактоо, дене тарбия жана спорттогу ийгиликтер чагылдырылган.

Республикадагы маданий курулуш процессин анализдөөдө илимий иштердин базасынын өнүгүүсү жөнүндөгү материалдарда анализденет.

Биз сунуш кылып жаткан изилдөөдө Кыргызстандын радиоуктуруу жана телекөрсөтүүсүнүн 20-жылдардын аягы 90-жылдарга чейинки мезгилдеги, башкача айтканда, алар пайда болгондон тартып жалпыга таасир этүүнүн кубаттуу каражатына айланганга чейинки өнүгүү тарыхын жана ошондой эле, алардын ишмердүүлүгүндөгү тигил же булл кырдаал-шартка жараша пайда болгон өзгөчөлүктөрүн чагылдырууга аракет жасалды.

Ошого ылайык, биз төмөндөгүдөй негизги милдеттерди койдук:

- Кыргыз Республикасында радиоуктуруу жана телекөрсөтүүнү түзүүнүн өбөлгөлөрүн жана айрым өзгөчөлүктөрүн изилдөө;
- Республиканын радиоуктуруу жана телекөрсөтүүнүн материалдык-техникалык базасынын калыптанышынын негизги этаптарын чагылдыруу;
- Берүүнүн программаларынын негизги түрлөрүн калыптануу, өнүгүү жана өркүндөтүлүшүнө тарыхый анализ берүү;
- Радио жана телекөрсөтүү үчүн адистерди даярдоо кандай жолдор менен даярдалгандыгын аныктоо;
- Калк арасында идеологиялык жана башка иштерди алып барууда жана калктын рухий талаптарынын канааттандырылышында радиоуктуруу жана телекөрсөтүүнүн ролунун ордун ачып берүү.

Жогоруда белгиленгендей, Кыргызстандагы радиоуктуруу жана телекөрсөтүүнүн түзүлүшү жана өнүгүшү атайын маселе катары алгачкы жолу изилденүүдө. Эмгек конкреттүү тарыхый материалдын негизинде кыргыз радиоуктуруу жана телекөрсөтүүсүнүн түзүлүшү жана өнүгүшүнүн тажрыйбасы жалпыланып республиканын өкмөтүнүн аларды байланыштын алгачкы эле аспабынан жалпыга маалыматтык, үгүт-насааттык таасир этүүнүн олуттуу каражатына айландыруу боюнча жүргүзгөн иш-чараларды, республикада радио жана телекөрсөтүүнүн келип чыгуусун шарттаган тарыхый өбөлгөлөр изилденип, уктуруу жана көрсөтүүлөрдүн материалдык-техникалык базасынын калыптануу жана өнүгүүсүнүн негизги этаптары иликтенип, республикалык радио жана телепрограммалардын көбүрөөк маанилүү деп эсептелген багыттары кыкча белгиленип, республикалык телерадиодон республиканын жетишкендиктерин үгүттөөгө катышуусунун мүнөзү жана формалары, Улуу Ата Мекендик согуштун шарттарындагы, андан кийинки жылдардагы, кайра куруу доорундагы жана улуттук эгемендүүлүгүбүздүн азыркы

күндөрүндөгү иштөө өзгөчөлүктөрү фактылык материалдар менен берилет.

Аталган эмгектеги жыйынтыктоолор көрсөтүп тургандай, актуалдуулукка жана маанилүүлүгүнө карабастан, Кыргызстанда радиоуктуруунун түзүлүшү жана өнүгүшүнүн маселеси тарыхчылар тарабынан жетишерлик изилденбей, ал эми айрым бир макалаларды эсепке албаганда телекөрсөтүүнүн тарыхы таптакыр эле иликтенбеген.¹

Биз тараптан сунушталып жаткан изилдөөнүн натыйжалуулугу биринчи кезекте анын методологиялык жактан камсызданышынын ишенимдүүлүгүнөн көз каранды болоору белгилүү.

«Изилдөөлөрдүн жыйынтыгы эле эмес, ага алып келүүчү жол да акыйкат болушу керек»² - деп белгилеген К.Маркс. Бул эмгек акыйкат иликтөө жүргүзүүнүн куралы катары таанып-билүүнүн тарыхыйлуулук теориясын, анын изилдөө принциптеринин жана усулдарынын системасын тандап алып, алар изилденип жаткан процесстердин маңызына көңүл бурууну камсыз кылып, тарыхый өсүп-өнүгүүнүн мыйзам-ченемдүүлүктөрүн аныктоого көмөктөшөт.

Кыргызстанда радиоуктуруу жана телекөрсөтүүнүн түзүлүшү жана өнүгүүсү жөнүндөгү маселени чечүүнүн методологиялык (усулдук) негизин В.И.Лениндин эмгектериндеги радио уктуруу жана радио үгүттөөнүн жалпылуулугу жана анын массанын маданий деңгээлине жана коомдун өнүгүү деңгээлине ылайыкталышы жөнүндөгү жоболору түздү.

Негизги булак базасы катары Кыргыз Республикасынын Борбордук Мамлекеттик архивинин (КР БМА), алсак, телекөрсөтүү жана радиоуктуруу боюнча мамлекеттик комитетинин фонду (503-ф.), ошондой эле Кыргыз ССРинин Байланыш министрлигинин (442-ф.), Кыргыз Республикасынын саясий документациялар боюнча Борбордук Мамлекеттик Архивинин (56-ф.) фонддорунун

¹ Карагыла: Киргизская Советская Социалистическая Республика. Энциклопедия. Фрунзе, 1982. С.276-282.

² Маркс К. Заметки о новейшей прусской цензурной инструкции // Маркс К., Энгельс Ф. Соч. 2-е изд. Т.1. С.7.

материалдары негиз болуп берди. Документтердин тобуна радиоуктуруу жана телекөрсөтүү боюнча мурдагы Союздук мамлекеттик комитеттин материалдарын да кошуп кетүү болот.

Кыргыз радиосу менен телекөрсөтүүлөрүнүн түздөн-түз практикалык иш-аракеттерин мүнөздөгөн документтер 503 фонддо арбын топтоштурулган. Ага алгачкы мезгилдердеги 30-жылдардын орто чендерине чейинки материалдар кирген эмес, анткени, бул мезгилдердеги документтер радиону тескеген ар түрдүү ведомство жана уюмдардын фонддору боюнча чачылып кеткен.

Кыргыз радиосунун жашоосунун алгачкы жылдарындагы жетектөөчү материалдары Кыргыз ССРинин Байланыш Министрлигинин фондунан (442-ф.) аныкталды. Көрсөтүлгөн материалдын жардамы менен гана 30-жылдардын биринчи жарымындагы радиоуктуруулардын мазмунун жана түрлөрүн талдоого мүмкүнчүлүк болду.

Республикада радионун материалдарык-техникалык базасынын өнүгүү анализи Кыргыз ССРинин Байланыш министрлигинин фонддорунан аныкталган статистикалык отчет, маалым кат, берүүлөрдүн техникалык тарабын өнүктүрүү маселелери боюнча өткөрүлгөн жыйындардын материалдарына таянат.

Республиканын саясий документацияларынын Борбордук Мамлекеттик архивинин (56-ф.) жергиликтүү саясий берүүлөрдүн орнотулушун мүнөздөгөн материалдар табылды.

Бирок, көрсөтүлгөн архивдерде изилденип жаткан мезгил үчүн бардык эле документтер бар эмес. Бул боштукту белгилүү деңгээлде Кыргыз Республикасынын радиоуктуруу жана телекөрсөтүүсүнүн агымдагы иш кагаздарын документтер толтурат, көптөгөн архивдик материалдар илимий жүргүзүүгө биринчи жолу киргизилүүдө.

Ведомстволордун агымдагы архивдеринде коллегиялардын материалдарды, отчеттор, жогорку органдардын ар түрдүү чечимдеринин аткарылышы жөнүндөгү маалыматтар, аткарылып жаткан иштер жөнүндө маалыматтар топтолгон. Радио жана теле

үчүн адистерди даярдоо, алардын билимин жогорулатуу жана насаатчылыкты өнүктүрүү боюнча материалдар телерадиоберүүлөр боюнча Кыргыз Республикасынын мамлекеттик агенттигинин агымдагы архивдеринен алынды.

Радиоуктуруу жана телекөрсөтүү боюнча көптөгөн фактылык, материалдар республикалык басма сөз-гезит, коомдук-саясий журналдардан алынды. Жалпыга ар түрдүү маселелерди көтөргөн авторлор макалаларында радиоуктуруу жана телекөрсөтүү органдарынын жетекчилери чыгышкан. Аларда берүүлөрдүн программалары, мүнөздөрү, айрым берүүлөргө жана материалдарга сын-пикирлер, радиолоштуруунун, радиоуктуруу жана телекөрсөтүүнүн ал-абалы туурасында сөз жүргүзүлөт.

Макалалардын көпчүлүгү нагыз маалыматтык мүнөздө болгондугуна карабастан, алар ошол изилденген мезгилдеги республикалык радиоуктуруу жана телекөрсөтүү системасынын өнүгүшүндөгү мыйзам ченемдүүлүктөрү жана жалпы Кыргызстандагы радиоуктуруу жана телекөрсөтүү программаларынын мазмуну жана деңгээли жөнүндөгү көптөгөн материалдар жана баяндамалык макалалар «Радиослушатель», «Говорит СССР», «Работник радио», «Телевидение: кечээ, бүгүн, эртең» журналдарынан пайдаланылып берилди.

Эмгекти жазууда, ошондой эле «Вся Средняя Азия», «Народное хозяйство Киргизской ССР» жана башка Бүткүл Союздук жана республикалык статистикалык, мааракелик статистикалык жыйнактар жана сөздүктөр пайдаланылды.

Эмгектин илимий жаңылыгы жана практикалык жагы мында республикадагы радиоуктуруу жана телекөрсөтүүнүн түзүлүүсү жана өнүгүүсү биринчи жолу комплекстүү изилденип жатканында экендигин белгилей кетүү керек. Радио жана телевидение үчүн кадр даярдоо системасы, коомдун саясий, адабий-драмалык жана музыкалык берүүлөрдүн өнүгүүсү жана калктын эмгек активдүүлүгүн жогорулатуудагы алардын ролу сыяктуу маселелери алгачкы ирет чагылдырылууда.

Эмгекте ошону менен бирге эле республикадагы радиоуктуруу жана телекөрсөтүүнүн азыркы учурдагы абалы жана кыргыз элинин улуттук мамлекеттүүлүгүнүн орношундагы алардын ролун анализдөөгө да басым жасалган.

Эмгектин практикалык мааниси Кыргызстанда радиоуктуруу жана телекөрсөтүүнүн түзүлүшү жана өнүгүүсүнүн баяндалган тарыхы жана ошондой эле, корутундулар жана жалпылоолор радиоуктуруу менен телекөрсөтүүнүн мүмкүнчүлүктөрүн азыркы замандын шарттарында мыкты пайдаланууга, демек, маалыматтык насааттык ишти уюштурууну жакшыртууга көмөк көрсөтүү мүмкүнчүлүгүндө жатат.

Практикалык сунуштамалар жалпыга маалымдоо каражаттарынын системасын, анын ичинде радиоуктуруу жана телекөрсөтүүнү доор талабына – мамлекеттик эгемендүүлүктүн орнотулушу жана базар экономикасынын киришинин шарттарына жараша кайра курууга көп жагынан көмөгүн көрсөтөт.

Изилдөөнүн материалдарын ушул тема боюнча жалпылоочу эмгектерди түзүүдө, ошондой эле, республикадагы жалпыга маалымдоо каражаттарынын түзүлүү маселелерин чагылдыруу, Кыргыз Республикасынын тарыхын жазуу учурунда окутуучуларга, коомдук уюмдардын кызматкерлерине колдонууга сунушталат.

ОШ МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИ
КИТЕПКАНА
ИНВ № 979519

І БАП

РЕГУЛЯРДУУ КЫРГЫЗ РАДИОУКТУРУУЛАРДЫН УЮШТУРУЛУШУ ЖАНА ӨНҮГҮҮСҮ

1.1. Республикадагы радиолоштуруу жана радиоуктуруунун өнүгүүсүнүн кыскача тарыхы.

Биздин кылым - жалпыга малымдоонун оперативдүү каражаттарынын болуп көрбөгөндөй өсүүсүнүн жана өнүгүүсүнүн жүз жылдыгы болуп, бул нерсе пенденин өзүн курчап турган дүйнөнү таанып-билүү жана окуя, фактылык материалдар, көрүнүштөр жөнүндө кеңири түшүнүккө ээ болууга умтулуу аракетинен шартталган.

Техникалык прогресс маалыматты тез берүү, ошонусу менен массага түздөн-түз жана натыйжалуу таасир этүү мүмкүнчүлүгүн кеңейтип, күндөлүк турмуштагы практикалык милдеттердин чечилип туруусун камсыздоодо.

Бүгүнкү дүйнөнү радиосуз жана андан өтүп телекөрсөтүүсүз элестетип көрүү үчүн фантазиянын да үлүшү талап кылынса керек.

Кыргызстандын тарыхында радио, андан соң телекөрсөтүү өтө олуттуу мааниге ээ. Тарых тагдырды ушундай буюруп койгон экен, Кыргызстан падышачылык Россиянын эң эле артта калган караңгы бурчунун бири болуп, эрезеге жеткен калктын кат сабаттуулугу Октябрь революциясына чейин 5 пайыздан аран ашкан. Граждандык согуш, андан кийинки чарбалык бузулуп-кыйроолор калктын маданий жана турмуштук деңгээлин көтөрүүгө эч кандай көмөк көрсөтө алмак эмес. Ал эми бул нерсе доордун башкы талабы жана жаңы бийликтин туруктуу түйшүгүнүн предмети эле. Ал мезгилдеги Кыргызстандын байланыш каражаттарынын техникалык деңгээли төмөн болчу. Борбор калаабыз Бишкекте телеграфтык техникалык түйүн иштеп, ал Ташкент, Алма-Атадагы кабыл алуучу пункттар, ошондой эле республикадагы Чалдовар, Кара-Балта, Беловодск, Токмок, Рыбачье, Сазановка жана Каракол менен бир тараптуу (берүүчү) гана байланышка ээ эле. Кыргызстандын курамына кирбеген айрым пункттар менен да

байланыш болгон. Мисалы, Казакстан же Өзбекстанга караган Чимкент, Олуя-Ата, Мерке, Георгиевка ж.б.

Кыргызстандын түштүгү үчүн телеграфтык техникалык борбор Ош шаарында аракеттенген. Ал Жалал-Абад жана Иркештам менен байланыш кармаган. Гүлчөдө да контролдук-телеграфтык станция иштеп турган. Кыргызстан боюнча бардыгы болуп 10 почта-телеграфтык жана 10 почталык мекеме бар эле.¹ Бул, албетте, республиканын муктаждыгын канааттандыра алган эмес.

Доордун жаңы талаптарына ылайык, совет өкмөтү радиону байланыш каражатынан калкка массалык маалымат берүүчү каражатына, эмгекчилерди саясий жана маданий жактан агартуунун таасирдүү куралына айландыруу милдети коюлган.

Радиону В.И.Ленин “Кагазсыз жана аралыксыз газета”, “Улуу иш”, - деп атаган.² Радионун өлкөнү радиолоштуруунун зарылдыгынын негизги жоболорун, ал 1922-жылы РКП(б) Борбордук Комитетинин саясий бюросунун мүчөлөрү үчүн жазган катында таризделген.

В.И.Лениндин белгилөөсү боюнча, Москвадан республиканын жүздөгөн, миндеген чакырым алыстагы көптөгөн аймактарына сөз, доклад, лекцияларды берүү мүмкүнчүлүгү бир жагынан пропаганда жана агитациялык көз караштан (айрыкча кат-сабатсыз калкы көп жайларга), экинчи жагынан ошол лекцияларды уктуруп туруу зарылдыгын шарттайт.³

Өлкөдө радиоуктуруунун өнүгүүсү үчүн СССР Эл комиссарлар советинин 1923-жылдын 23-октябрындагы: “ССР союзунун радиолоштуруу чөйрөсүндөгү кезектеги милдеттери жөнүндөгү”, токтому чоң мааниге ээ болуп, анда өлкөнү радиолоштуруунун маанилүү милдеттери эле эмес, радио үгүттөөнү, бүтүндөй радио уктурууну жакшыртуунун негизги жолдору да белгиленет. Почта

¹ Вся Средняя Азия. Справочная книга. Ташкент, 1926. С.505.

² Ленин В.И. Полн.собр.соч. Т.51. С.130.

³ Ленин В.И. Полн.собр.соч. Т.45. С.194.

жана телеграф коммисиариатына алты айлык мөөнөттө эмгек жана коргоо советине СССРди радиолоштуруунун беш жылдык планын иштеп чыгуу жана сунуштоо тапшырмасы берилген.

Токтомдо берүүчү станцияларды куруунун жана кабыл алуучу станциялардын түйүнүн өнүктүрүүнүн планын сактоо талабы коюлуп, радиоаппаратура жана аларга запастык бөлүктөрдү жасап чыгаруу жөнүндө айтылган.¹

1929-жылы радиолоштуруунун биринчи беш жылдыгы кабыл алынган. Советтик өкмөттүн ишмердүүлүктөрүнөн улам 20-жылдардын орто чендерине жетип. бүткүл өлкөнүн аймагы боюнча улуттук радиоуктурууларды түзүү үчүн зарыл шарттар түзүлүп калган.²

Радиолоштурууну ишке ашыруу Кыргызстанда өзгөчө актуалдуулукка ээ болгон. Бул айыл калкынын өтө басымдуулук кылгандыгы жана анын дээрлик көпчүлүгү сабатсыз болгондугу менен шартталган. Кат билбеген масса үчүн радио маалыматтын жеткиликтүү формасы болуп калмак, анткени, анда жандуу сүйлөшүү пайдаланылат. Биринчи беш жылдыкта пайдубал болуп түптөлгөн улуттук басма сөз – “Эркин Тоо” жана башкалары негизинен сабаттуу окурмандарга багытталган. Калктуу пункттардын чачкын жайгашуусу, жолдун жаман абалы, республиканын райондоруна газета-журналдарды жеткирүү ишин кыйынчылыкка салып тургандыгы да, бул иштерге кошумча болгон. Ошол мезгилдеги почта-телеграфтык түйүн жеткилең өнүккөн эмес, анын айынан жетектөөчү жана маалыматтык кабарларды берүү муктаждыгы канааттандырылбаган.

Кыргызстандын аймагында оперативдүү ишенимдүү байланыштын жоктугу жергиликтүү бийлик органдарын саясий жана чарбалык жактан башкарууну кыйынчылыкка дуушар кылган.

¹ О партийной и советской печати, радиовещании, телевидении. Сб. документов и материалов. М., 1972. С.512-513.

² Виктор В.В. Становление и развитие материально-технической базы идейно-воспитательной работы. М., 1984. С.29.

Түзүлгөн мындай шарттарда оперативдүү маалымат берүү, партиянын үгүт-насаатын жана саясатын жүргүзүүнүн функциясын радио гана ылдамыраак жана толугураак аткара алмак.

Орто Азияда радиону кеңири жайылтуунун алгачкы кадамдары 1923-жылы Орто Азиялык башланыш округу тарабынан жасалып, аталган округ край боюнча радиоциркулярды берүүдө радионун кызматын пайдалануу сунушу менен Туркестан БАК не кайрылат. 1924-жылдын январында Туркестан Эл комиссарлар совети бул сунушту карап чыккан жана Эл комиссариаттарына радиону өз буйруктарын берүү үчүн кеңири пайдаланууну сунуштаган.¹

Кыргызстандагы радиолоштурууга бүтүндөй Орто Азиядагыдай эле, XX кылымдын 20-жылдарынын орто ченинде жол ачылган. Бирок, бул иштеги алгачкы практикалык кадамдар республикада XX кылымдын 20-жылдарынын экинчи жарымында гана жасалды. Бул жаатта эмгек жана коргонуу советинин В.И.Лениндин колу коюлган токтому кызыгууну жаратпай койбойт. Анда РСФСРдин курамына кирген республикалардын ички радио-телеграфтык түйүндөрүн өнүктүрүү жагы белгиленген: "... Москва, Ташкент, Одесса, Омск радиостанцияларын кайра куруу иштерин жүргүзүү..." деп айтылган токтомдо.² Бул чечим Орто Азияда, анын ичинде Кыргызстанда да радиоуктуруунун өнүгүшүндөгү алгачкы башталышы болуп эсептелген.

Кыргызстандын шарттарында радио айыл-кыштактар менен тынымсыз байланышып туруунун мыкты ыкмаларынын бири деп саналып, ал республикадагы саясий, чарбалык жана маданий курулуштардын маанилүү фактору болуп эсептелинген. Ошого карабастан, радиокурулушту өнүктүрүү жагын бул жерде эч кимиси ойлоп да коюшкан эмес. Кыйла убакыттан кийин гана, 1927-жылы

¹ Петреченко А.Л. Организация государственного управления средствами массовой информации. Ташкент. ФАН, 1974. С.104.

² Об организации радиотелеграфного дела РСФСР. Собрание узаконений и распоряжений рабоче-крестьянского правительства. М., 1920. С.72.

Фрунзеде жападан жалгыз радиоприемник орнотулуп, бүткүл Кыргызстан үчүн алгачкы карлыгач болуп калды.¹

1929-жылы Орто Азиянын почта жана телеграф эл комиссарлар советинин радио башкармалыгынын техникалык кеңешмесинде көчмөн турмушка ылайыкташтырылган атайын аппаратуранын түрү жөнүндөгү маселе каралган. Анда Түркмөнстанда буга чейин эле колдонууга киргизилген көчүп жүрмө радиоуктурууну пайдалануу жагы сунуш кылынган. 1930-жылы Фрунзе шаарында республикадагы биринчи кенири уктуруудагы радиостанция жабдылган. Дал мына ушул учурдан тартып электрдик жана почта байланышын өнүктүрүү боюнча алгылыктуу жылыштар, башкача айтканда, аппараттык байланыштын элге жакындоосу башталган. Ошондой максатка бөлүнгөн каражаттын көлөмүнүн чукул көбөйтүлүп отурушу муну күбөлөндүрүп турат. Алсак, 1929-1930-жылдары финансылык байланыштын бардык түрүнө 204600 сом бөлүнсө, 1931-жылы бул сумма 1493400 сомду түзгөн.²

Бул нерсе республика боюнча алганда эки тараптуу телеграфтык байланышка ээ райондук борборлордун саны 16 га, райондук борборлор менен байланышы бар айылдык советтер - 38ге, радиоприемниги бар райондук борборлордун саны 24 кө, өзүнүн радио түйүндөрү менен камсыздалган райондордун эсеби 2 ге өсүп жетүүсүн шарттады. Дагы 2 райондун радио түйүнү курулуу астында турган.³

“Фрунзеден сүйлөйбүз, Фрунзе убактысы боюнча саат...”. Бул сөздөр биринчи жолу эфирден 1931-жылдын 9-мартында жаңырган. Ошондон бери республикабыздагы ар бир күн ушул сөздөр менен башталып келе жатат. Азыркы күндө Кыргызстандын бардык аймагында радиоуктуруулар жогорку деңгээлде жүргүзүлүүдө:

¹ Кыргыз Республикасынын БМА. Ф.442. Оп.1. Д.79. С.39.

² Кыргыз Республикасынын БМА. Ф.442. Оп.1. Д.79. С.6.

³ Ошол жерде. Ф.442. Оп.1. Д.79. С.39.

Кенес-Анархайда жана Суусамырда, Ош областынын чабандар кыштоолорунда, Жалал-Абад областында жана Ысык-Көлдө, дээрлик бардык эмгекчилер жашаган жерде угууга болот.

1931-жылдан баштап күнүнө 4 сааттан кыргыз, орус, дунган, кийинчерээк немец жана өзбек тилдериндеги уктурууларды эфирге берип турууга мүмкүнчүлүк ачылды. Экинчи радио түйүнү ошол эле 1931-жылы Токмокто, үчүнчүсү - 1932-жылы Тянь-Шань областынын Кочкор айылында ишке киргизилди. 1931-жылдын январынан тартып уктуруу түйүндөрү Фрунзе, Ош, Каракол, Токмок, Беловодск жана Кызыл-Кыяда өз иштерин башташкан.¹

Өлкөдө анын ичинде Кыргызстанда да радиолоштуруу жана радиоуктурууларды өнүктүрүү жана идеологиялык иштин маанилүү участогун зарыл техникалык жабдуулар менен камсыз кылуу үчүн 1931-жылдын августунда эле СССР Эл комиссарлар советинин (ЭКС) “радиоуктуруунун кабылдоо-берүү түйүндөрүн өнүктүрүү жөнүндөгү” атайын токтому чыккан. Анда Союздук Эл комиссарлар советинин почта жана телеграф комиссариатын 1931-1932-жылдар ичинде бардык союздук жана автономиялык республикаларды, край, областтарды радиоуктуруу станциялары менен камсыз кылууну милдеттендирген.²

Радиоуктуруу станцияларын куруу планын камсыздоо үчүн СССРдин Эл чарбасынын бүткүл союздук Совети 1932-жылы үч даана жүз киловаттык жана сегиз даана он киловаттык, ал эми почта жана телеграф комиссариаты алты даана он киловаттык станцияларды куруп берүүгө милдеттүү болгон. ЭЧБСС (Эл чарбасынын бүткүл союздук совети) андан тышкары 1932-жылы жылына 1 миллионго чейинки радиоприемниктерди чыгара турган заводду куруп бүтүрүп, Уралдагы аккумулятор заводун, Новосибирскиде жана Орто Азияда кургак жана суу куюлуучу

¹ Кыргыз Республикасынын БМА. Ф.503. Оп.3. Д.47. С.7.

² Карагүла.: О партийной и советской печати, радиовещании и телевидении. Сб. документов и материалов. М., 1972. С.516-517.

элементтердин заводдорун пайдаланууга берүүгө, “Мосэлемент” заводун кенейтүү каралган.

Почта жана телеграф комиссариатына Ленинграддагы элементтер заводун реконструкциялоо жана кенейтүү, зым менен радиолоштуруу планынын аткарылышын камсыздоо жагы тапшырылган. Ушул эле токтом менен ЭЧБСС (Эл чарбасынын бүткүл союздук советине) төмөнкүлөр мидеттендирилген:

- а) Почта жана телеграф комиссариатына 1931-жылдын аягына чейин 800 миң берүүчү түйүндөрдү орнотууга жетишерлик 10 миң тонна зым тапшырсын;
- б) 1932-жылы жылына электродинамикалык репродукторлорду кошо эсептегенде 4 миллион даанага жеткирип, репродуктор чыгаруучу заводу курулсун.¹

СССР Эл комиссарлар Советинин бул токтомун аткаруу үчүн радиолоштуруу жана радиоуктурууну өнүктүрүүнүн абалын карап чыккан, республиканын өкмөтү бул максаттарга 1932-жылы 342 миң сом бөлүп, анын 207 миңи кийинки жыл үчүн курулуш иштерине өтүүсү белгиленген. 1932-жылдан 1933-жылга чейин өтө турган курулуш иштери төмөнкүлөр эле:

- Фрунзе шаарындагы кеңири уктуруучу төрт киловаттык станция;
- Фрунзе шаарындагы наркы 137 миң сомдун кабылдагыч-берүүчү бир киловаттык станция;
- Нарын, Гүлчө, Караван жана Кетмен-Төбөдөгү жалпы чыгымы 60 миң сомду түзгөн төрт кыска толкундуу кабылдоо-берүү станциясы.

Нарын менен Гүлчөдөгү чек ара аймактарына кыска толкундуу станцияларды орнотуу зарылдыгы келип чыккан. Бул аймактардын Фрунзе шаары менен түз телеграфтык байланыштын жоктугунан түздөн-түз радио байланышын түзүү жана телеграфтык байланыш бузулган учурларда пайдалануу керектиги менен шартталган. Кетмен-Төбө жана Караван райондорундагы станцияларды курууда да, ошол эле максат көздөлгөн.

¹ Кыргыз Республикасынын БМА. Ф.503. Оп.1. Д.8. С.90.

Жаңы объектилердин бардыгы бешөө - Чаткал, Каракол, Алай, Торугарт жана Бедел станцияларын куруу белгиленген. Буларга керектелүүчү чыгым 75 миң сомду түзүп, анын 45 миңи ссудалык сумма эле. Бедел менен Торугарттын чек арага жакын жерлерде бардык байланыш түрлөрүн чындап жана бекемдөөгө өзгөчө 1930-жылы көңүл бурулган.¹

Радиолоштуруунун андан ары өнүктүрүүнү улантуу менен 1932-жылы 2700 радиоточкага эсептелген 12 радио түйүнүн куруу болжолдонгон. Андан тышкары, мурдагы радио түйүндөрдү реконструкциялоо да пландаштырылып, бул ишке ашса, анда дагы 2300 радио точкаларын орнотууга мүмкүнчүлүк ачылып, алардын жалпы саны 1933-жылы 4 миңге жетмек.

Кыргызстан үчүн бул иш чоң мааниге ээ болгондугуна карабастан, өлкөнүн борборунан материалдык ресурстарды тартып келүүнүн татаалдыгынан радиолоштуруу XX кылымдын 30-жылдарынын башталышында ылдам өнүгө алган эмес.

Радио түйүндөрүнүн курулушу менен катар эле 1933-жылы колхоз, совхоз, окуу үйлөрү жана айыл калкынын муктаждыктарын канааттандыруу үчүн коллективдүү пайдаланылуучу 500 даана лампалык радиоприемниктерди орнотуу жагы каралган.

1933-жылга ошондой эле беш аз кубаттуулуктагы көчмө радиону ишке киргизүү долбоорлонуп, ал жазгы талаа, күзгү жыйым-терим учурларында жана көчмөн чарбалык-саясий компанияларды маалыматтык камсыздоо максатын көздөгөн.

1933-жылы Кыргызстандын почта жана телеграф Эл комиссариаты Фрунзе шаарында, Беловодск, Каракол, Токмок, Кызыл-Кыя, Ош, Ат-Башы, Жалал-Абад, Нарын, Покровка, Кочкор, Өзгөндө 12 радио түйүнгө ээ болуп, аларда 3424 радио почталары, алты даана заряддалгыч, алты энергетикалык, үч

¹ Кыргыз Республикасынын БМА. Ф.442. Оп.1. Д.295. С.1.

ремонттук базасы жана 290 чакырымдык линия иштеген.¹ Албетте, республиканын муктаждыктарына бул да жооп бере алган эмес.

Андан кийинки жылдар массалык оперативдик маалыматтын соңку жаңы каражаттарын өнүктүрүү боюнча андан да татаалыраак милдеттерин аткаруу менен белгиленди. Радиоуктурууну уюштуруу жана жүргүзүү үчүн республикада Кыргыз АССРинин Борбордук Аткаруу Комитетинин 1931-жылдын 1-декабрындагы токтому менен республиканын байланыш башкармалыгынын алдында радиоуктуруу жана радиолоштуруу боюнча республикалык комитет түзүлүп, ал 1932-жылы май айында Кыргыз АССРинин Борбордук Аткаруу Комитетинин алдындагы радиоуктуруу жана радиолоштуруу боюнча республикалык комитети аталып кайра уюштурулган.²

Республиканын өсүп-өнүгүүсү радиоуктуруу жетекчилигинин деңгээлин көтөрүүнү талап кылды, мына ушул себептерден улам 1946-жылы радиоуктуруу жана радиолоштуруу боюнча комитет Кыргыз ССРинин Министрлер Советинин курамына өткөрүлдү.

1950-жылдын март айында шаар, айыл-кыштактар жана поселкалардагы радиомаалыматтык кызматтар Кыргыз ССРинин байланыш министрлигинин курамына өткөндүгүнө байланыштуу, радио информация жана радио уктуруу боюнча комитети, радио информация комитети болуп кайрадан аталып, Кыргыз ССРинин Маданият министрлигине өткөрүлүп берилген.

Бул чечимге коом да өз ондоосун киргизди, себеби радио информация жана радиоуктуруунун кызматтары менен маданият министрлигинин ишмердүүлүк талаасы шайкеш келбейт эле. Кыргыз ССРинин Министрлер Советинин 1957-жылдын 5-июлундагы №240-токтому менен байланыш министрлигинин алдындагы радио информация боюнча комитети кайрадан Кыргыз

¹ Кыргыз Республикасынын БМА. Ф.503. Оп.3. Д.47. С.7.

² Ошол жерде. Ф.503. Оп.3. Д.38. С.36.

ССРинин Министрлер Советинин алдындагы радиоуктуруу боюнча комитети болуп түзүлдү.

Радио уктуруунун саны жыл сайын өсүп олтурду. Республикада телевидение тармагы жарыкка келип, комитеттин жамааты эки эсеге көбөйдү. Мунун баары берүүлөрдүн идеялык деңгээлин жана мазмунун көтөрүү жана алардын элге тийгизген таасирин күчөтүүнү талап кылды.

1962-жылдын майында Кыргыз ССРинин Министрлер Советинин алдындагы радио уктуруу боюнча комитети Кыргыз ССР Министрлер Советинин алдындагы радиоуктуруу жана телекөрсөтүү боюнча комитетине, андан кийин Кыргыз ССРинин Жогорку Советинин Президиумунун 1965-жылдын 10-апрелиндеги жарлыгы менен Кыргыз ССРинин Министрлер Советинин радиоуктуруу жана телекөрсөтүү боюнча Мамлекеттик комитетине айланды. Жетекчиликтин рационалдуу формасын ушундайча узак изилдөө мурдагы Союздун бардык республикаларына мүнөздүү болуп, бул көп жагынан иштин-маалыматтын жаңы системасын түзүүнүн алгачкы кадамдары болуп жаткандыгы менен шартталган.

Бүгүнкү күндө радио берүү жана телекөрсөтүү өз милдеттерин сактап калды жана жаңы мезгилдин талабына ылайык Кыргыз Республикасынын Улуттук телерадиокомпаниясы деп аталат.

1.2. Радиоуктуруунун материалдык-техникалык базасын түзүү жана чыңдоо маселелери.

Жогоруда белгилегендей, Фрунзе шаарында кенири уктуруудагы радиостанция 1933-жылы ачылган, бул республикалык радиоуктуруунун орнотулгандыгын билдирген. Бирок, эми андан да кем эмес маанидеги милдетти - уктуруу түйүнүн жана радио угуучулардын аудиториясын түзүү жагын турмушка ашырууга киришүү зарыл эле.

Албетте, өлкөдө радиолоштуруунун өнүгүүсү радиостанцияларды куруунун темпинен алда канча артта калган. Эгерде биздин өлкө уктуруу түйүндөрүнүн кубаттуулугу боюнча Европада 1934-жылы биринчи орунда болсо, радио кабылдагыч почталардын саны боюнча 1928-жылдары гана алдынкы орунга чыга алган. Ырас, бул аралыкта радио угуу бизде коллективдүү (клуб, окуу үйлөрү, жатакана, кызыл үй, кызыл бурч ж.б.) болгон.¹ Ошого карабастан, радиопочталар, айрыкча борбордон алыс турган Орто Азиянын аймактарындагы республикаларда өтө эле жетишсиз эле.

Экономикалык жана маданий артта калуучулук, элет калкынын сан жагынан басымдуулук кылуусу, радиотоварларын чыгаруучу ишканалардын жоктугу жана аларды Россиянын борбордук шаарларынан ташып келүүсүнүн түйшүктүүлүгү, каражаттын тартыштыгы, адистердин жоктугу, мунун баары биригип, Кыргызстанда радиолоштуруунун өнүгүүсүн кечендеткен. Радиолоштуруу иши ошол жылдары негизинен эфирдик радиоприемниктерди орнотконго караганда ыңгайлуураак жана үнөмдүүрөөк деп саналган зымдык түйүндөрдү түзүү жолу менен жүргүзүлгөн.

Ал калктуу аймактары чачкын болгон Кыргызстандын шартында радиоаппараттык байланыштын негизги түрү катары кызмат кылган. Радиолоштурууну андан ары өнүктүрүү максатында

¹ Радиожегодник. М. Л., 1934. С.159.

1934-жылы Фрунзедеги төрт киловаттык станциянын ордуна он киловаттык станцияны монтаждоо иши турган. Эски станциянын кубаттуулугу республиканын түштүгүн тейлөөгө мүмкүнчүлүгү жеткен эмес.

1936-жылдын 1-январына карата республикада 19 берүүчү түйүн болуп, анын 16 берүүчү түйүн райондун борборлорунда жайгашып, негизинен айыл калкынын муктаждыгын камсыздаган. Бул мезгилде радиоточкалардын саны 4316 га жетип, бирок, өсүү ылдамдыгы анча деле көп пайызды түзбөгөн. Себеби, бул көрсөткүч 1935-жылдын 1-январына карата алганда, 3605 радиоточканы түзгөн эле.

Абоненттердин социалдык составы төмөнкүдөй болгон: жумушчулар – 1199, кызматчылар – 2104, колхозчулар – 567 жана жалпы колдонуудагы почталар – 445. Эгерде райондук борборлордогу түйүндөрдү толугу менен айыл-кыштактын өзүнө таандык кылсак, анда бардык абоненттердин жарымын шаардыктар түзүп калат.

Беш жылдык план боюнча 1935-жылга жаңы курулуш жана жаңыланууга бөлүнгөн каражаттын жалпы көлөмү 200 миң сомду түзгөн. Бирок, Кыргызстанда радиотүйүндөрдү өнүктүрүү үчүн бюджеттен аз өлчөмдөгү 35 миң сомду гана пайдалана алган. Бул жетишсиз өлчөмдө болгон.

Башка булактардан түшкөн 22 миң сом, бул жагдайды эч бир өзгөртө алган эмес. Аталган жыл ичинде үч радио түйүн жабдылып, алардын берүүчү линиясынын жалпы узундугу 21 чакырымды, анын 9,5 чакырымын өз алдынча мамылары менен тартылган линия түзгөн. Түйүндөрдөгү берүүчү жаңы линиялардын өсүшү анчалык деле болбой, 65,8 гана чакырымды, анын ичинен 11 чакырымы өз алдынча мамылары менен тартылган линияны түздү.¹ Сегиз радио түйүндө күчөткүч аппараттар жаңыланган. Булардын баары ишти бир аз жөнгө салганы менен, талаптан кыйла эле артта калган.

¹ Кыргыз Республикасынын БМА. Ф.442. Оп.1. Д.426. С.87.

Радиотүйүндөрдү куруу жана жаңылоо ишинин беш жылдык планынын Кыргыз ССРинин өкмөтү тарабынан үзгүлтүккө учураган абалы, СССР Эл комиссарлар Советинин 1936-жылдын 16-апрелиндеги “Кыргызстанда радиолоштуруу жана радиоуктурууну өнүктүрүү жөнүндө” токтомунда каралган. Бул токтомдун натыйжасында 13 радио түйүндүн эскирген аппаратуралары жаңылары менен алмаштырылып, линиялык жабдуулар иретке келтирилип, андан тышкары 199 чакырым линия өз алдынча мамыларга өткөрүлгөн.

Бирок, мында да кемчиликтерге жол коюлган. Радиолоштуруунун 1936-жылга бекитилген планында радиоточкалардын өсүүсү, Байланыш Эл комиссариатынын линиясы боюнча 7000, Айыл чарба комиссариатынын линиясы боюнча 1000 радиоточканы түзүүсү каралган. Албетте, Кыргыз Байланыш башкармалыгынын радио бөлүмү да, Айыл чарба Эл комиссариаты да муну аткарган жок. СССРдин байланыш Эл комиссариаты 1936-жылы Кыргызстанга болгону 2600 даана репродуктор берген, себеби башка материалдар таптакыр алынган эмес.

1936-жылы Кыргызстандын байланыш Эл комиссариатынын линиясы боюнча радиоточкалардын жалпы өсүүсү 3052 түзгөн. Мында жергиликтүү радиоточкаларын өнүктүрүүгө (СССРдин Эл комиссарлар Советинин токтомуна ылайык) абдан көңүл бурулган, ал эми радиоточкалардын республика боюнча жалпы саны 1937-жылдын 1-январына карата 7367 ге жеткен.¹

1937-жылы 12 ведомстволук радиотүйүн 1016 гана радиоточкага ээ эле. Өсүү болгон жок, себеби Кыргыз Байланыш башкармалыгынын радио бөлүмү зарыл материалдарды (репродуктор, зым) бөлүп бере алган эмес, анткени аларды чектелген өлчөмдө гана алгандыктан, ведомстволук түйүндөргө

¹ Кыргыз Республикасынын БМА. Ф.442. Оп.1. Д.426. С.263.

бөлмөк мындай турсун, өзүнүн муктаждыгын да канааттандыра алган эмес.

Радиолоштуруунун республикада андан ары өнүгүүсү өлкөнүн борборунан келе турган керектүү материалдардын тартыштыгына барып такалды. Муну эске алган Кыргызстан КП БК бюросу жана республиканын Эл комиссарлар Совети 1939-жылдын 10-апрелинде радиолоштуруунун абалы жөнүндөгү маселени карады жана Кыргызстандагы радиолоштуруу жана радиоуктуруунун өнүгүү денгээли эмгекчилердин тынымсыз өсүп жаткан талаптарын таптакыр канааттандырбай жаткандыгын белгилешти. Линиялык чарбанын начардыгы берүүлөрдүн сапатына терс таасирин тийгизип, уктуруулар тез-тез үзгүлтүккө учураган, радиоточкалар техникалык мүмкүнчүлүктү эсепке алуусуз орнотулган.

Кабыл алынган токтомдун негизинде СССРдин Эл комиссарлар Советине Кыргыз ССРинин бүткүл аймагын камсыз кыла ала турган радиоуктуруу станциясын курууга СССР Байланыш Эл комиссариатын милдеттендирүү өтүнүчү менен кайрылуу зарылдыгы белгиленген. Аталган комиссариат бул объектини 1939-жылдагы курулуштардын титулдук тизмесине киргизип, ал эми керектүү каражатты издөө жана табуу иштерин 1938-жылы жүргүзүү керек болчу.

Партиянын областтык, райондук комитеттери тарабынан жергиликтүү радиоуктуруу жана радиоточкалардын түйүндөрүн кеңейтүү иштери (Каракол, Ысык-Көл, Сталин райондору) канааттандыраарлык эмес экендигин эске алуу менен, Кыргыз ССРинин КП БКнын бюросу бул маселелерди талкууга алуу жана ишти жакшыртуунун конкреттүү чараларын көрүү жагын областтык жана райондук партиялык комитеттерге милдеттендирди.

Кыргыз ССРинин Эл комиссарлар Советинин жана КП БКнын жогоруда көрсөтүлгөн токтому жарык көргөндөн кийин республиканын өкмөтү тарабынан “Республикада радиолоштуруу жана радиоберүүнүн абалы жөнүндө” директивалар кабыл алынды.

Анда радиотүйүндөрдүн ишин андан ары жакшыртуу боюнча чаралар конкреттүү иштелип чыккан.¹

Директиваларга ылайык, 1940-жылга карата капиталдык салымдар СССР Байланыш Эл комиссариатынын Кыргыз ССРинин Эл комиссарлар Советинин алдындагы ыйгарымдуу өкүлчүлүк башкармасынын линиясы боюнча 2567 миң сом, анын ичинде айылдык советтерди жана МТСтерди телефондоштуруу боюнча 1160 миң сом, радиолоштуруу боюнча 600 миң сом (жергиликтүү бюджет) шаардык телефон түйүндөрү боюнча 70 миң сом, граждандык курулуш боюнча 273 миң сом жана лимиттен ашып кетүүлөр боюнча эсептелген сумма 500 миң сом (АТСтерди куруу үчүн) түзгөн.²

Капиталдык салымдардын мындай бөлүштүрүлүшү байланыштын бардык түрүн өнүктүрүүгө мүмкүнчүлүк берди. Албетте, айылды радиолоштурууга өзгөчө басым жасалып көңүл бурулду. 1940-жылдарда радиолоштуруу иш жүзүнө ашып, аяктады. 93 радиотүйүн, 20 миңден ашык радиоточка иштеп, радиоберүүлөрдүн сапаты жакшыртылган.³

XX кылымдын 20-жылдарынын акырынан баштап, 40-жылдардын башталышына чейинки убакытты камтыган мезгилди радиоуктуруунун материалдык-техникалык базасынын өнүгүшүндөгү биринчи баскычы деп атоого мүмкүн. Объективдүү бир катар кыйынчылыктарга (тоо шарты, калктуу пункттардын аймактык чачкындыгы, айрым райондордун узактыгы, жолдун жоктугу) жараша радиолоштуруунун өнүгүүсүнө кедергисин тийгизип турган. Ошого карабастан, республиканын жетекчилиги тарабынан көрүлгөн бир катар чаралардын жыйынтыгы, радио айылдардагы маалыматтын жана үгүттөөнүн негизги каражаты болуп калды.

¹ Кыргыз Республикасынын БМА. Ф.503. Оп.1. Д.214. С.86-87.

² Кыргыз Республикасынын БМА саясий документациялары. Ф., 56. Оп.4. Д.240. С.136.

³ Кыргыз Республикасынын БМА саясий документациялары. Ф., 56. Оп.4. Д.240. С.136.

Согуштун алдындагы жылдарда республиканын бардык айылдык калктуу түйүндөрдө радиолоштуруунун планын аткарууга мүмкүн болбоду, бирок, аны кийинки жылдарда бардык жерде турмушка ашыруу үчүн зарыл болгон материалдык-техникалык өбөлгөлөрү түзүлдү.

Республикада радиолоштуруу жана радиоуктуруу боюнча иштерди жандандыруу үчүн Кыргыз ССРинин Эл комиссарлар Советинин берүүчү станциялардын кичине радио түйүндөрүн бириктирүү жана аларды областтык комитеттердин баш ийүүсүнө берүү (Кыргыз Республикасынын Эл комиссарлар Советинин алдындагы радиолоштуруу жана радиоуктуруу боюнча комитетинин 1940-жылдын 23-февралындагы буйругу менен) жөнүндөгү токтому чоң мааниге ээ болгон. Бул кадам республикадагы радиолоштуруудагы иштерди иретке келтирип, аны Фрунзе, Ош, Жалал-Абад, Ысык-Көл жана Тянь-Шань областтык комитеттеринин колуна топтоо менен радиоуктурууну системалаштыруу жана эсеп-кысабын жөнгө салууга мүмкүнчүлүк берген.¹

1941-жылдын 7-февралында Кыргыз ССРинин Эл Комиссарлар Советинин алдындагы радиокомитетинин, Байланыш комиссариатынын, Жер комиссариатынын жана Совхоздордун Эл комиссариатынын кызматкерлери бириккен кеңешме өткөрүшүп, анда 1940-жылдагы радиолоштуруу, радиотүйүндөрдү куруу жана реконструкциялоо пландарынын аткарылышы жөнүндөгү маселе талкууланып, республикадагы радиотүйүндөрдүн абалы канааттандырарлык эмес деп табылды, анткени керектүү материалдар, өзөгөчө зымдын жоктугунан радиотүйүндөрдү жана радиоточкаларды куруу, жаңылоо (реконструкция) боюнча жумуштар мезгил-мезгили менен гана жүргүзүлүп калган.

Ошондуктан, 161 чакырым гана радиолиниялары орнотулган жана оңдолгон, ал эми радиолоштуруунун капиталдык курулуш

¹ Кыргыз Республикасынын БМА саясий документациялары. Ф., 56. Оп.4. Д.240. С.136.

жана реконструкциялоо боюнча жылдык планынын аткарылышы 600 миң сомду түзгөн.¹ Бул каражаттан материалдарды сатып алууга төмөнкүдөй каражаттар сарпталган: Фрунзе областына – 73,33 миң, Жалал-Абад областына – 59,6 миң, Ош областына - 38,5 миң, Тянь-Шань областына - 33 миң, Ысык-Көл областына - 27,2 миң сом.

Республикадагы радиолоштуруу жана радиоуктурууну өнүктүрүүнүн мындай ылдамдыгы, албетте, суроо-талаптарды канааттандыра алмак эмес. Радиолоштуруу жана радиоуктурууну өнүктүрүүгө өзөгөчө маани берген Кыргызстан КП (б) БКнын Бюросу жана Кыргыз ССРинин Эл комиссарлар Совети 1941-жылдын 26-июнунда “Республикада радиолоштуруунун абалы жөнүндө” токтом кабыл алышты. Анда республикадагы 97 радиотүйүндүн басымдуу бөлүгү үзгүлтүккө учуроо менен иштеген, ал эми 17 радиотүйүн иштебей токтоп калган абалга чыдоого болбой тургандыгын белгилешкен. Кыргыз ССРинин Байланыш министрлигинин радиотүйүндөрдүн ишин жөнгө салууга карата болгон формалдык-бюрократтык мамилеси да белгиленген.

Байланыш башкармалыгынын жетекчисине республикадагы радиолоштуруу ишине канааттандырарлык эмес жетекчилик кылгандыгы жана башкармалыктын кызматкерлеринин туура эмес иш аракеттеринин учурлары көрсөтүлдү. Айрым кызматкерлер радиотүйүндөрдүн ишин жөнгө салуунун ордуна радиотүйүндөр эксплуатациялоо нормаларын канааттандырбайт деген жүйөө менен аларды жаап салуу жолуна түшүшкөн.

Көрүлгөн чаралардын натыйжасында бул кемчиликтер кыска мөөнөттө четтетилген жана Улуу Ата Мекендик согуштун башталышына карата бардык радиотүйүндөрдүн иштөөсү жөнгө салынган.

Улуу Ата Мекендик согуш өлкөнүн бүткүл эл чарбасын, адамдардын жашоосун жана тиричилигин динамикалуу жана

¹ Кыргыз Республикасынын БМА. Ф.503. Оп.11. Д.182. С.23.

ылдам кайра курууну, эң башкысы ой жүгүртүүнү кайра курууну талап кылган.

Радионун согуш мезгилинин шартында иштөөгө шашылыш өтүү мүмкүнчүлүктөрү 22-июнга чейинки мөөнөттөн кыйла мурдараак эле кылдаттык менен каралып чыккандыгын белгилей кетүү керек. Анткени, согуш Европада эки жылдан бери жүрүп жаткан болчу. 1940-жылдын августунда Бүткүл Союздук радио комитетинде аскердик бөлүм түзүлүп, ага тематикасы боюнча ар түрдүү болгон коргонуу мүнөзүндөгү берүүлөрдү даярдоо, радиоугуучуларды азыркы согуштун тажрыйбалары менен тааныштырып туруу милдети жүктөлгөн.¹

Кыргызстандын айылдык калктуу түйүндөрүн (пункттарын) радиолоштуруу иши согуштун алдында аягына чыкпай калуусу, албетте, радиоугуучулардын талаптарын толук канааттандырган жок. Ошондуктан, республиканын өкмөтү радиокомитетти, колдо бар түйүндөрдү максималдуу пайдаланууга багыттаган. Директивалык органдардын сунушу боюнча айылдарда да, шаарларда да коллективдүү угуулар уюштурула башталды. Жайкы кеңири жайлоолордо көчүп-конуп жүргөн чабандардын арасында радиомаалыматтарды өз убагы менен уюштуруу зарыл эле. Айылдык калктын көпчүлүк бөлүгүн түзгөн бул категориядагылар үчүн радиолоштуруунун алгачкы жылдарында колдонулган ыкма - оозеки үгүттөө үчүн көчмө радиону пайдалануу ишке киргизилген.²

Бирок, радиоугуучулардын аудиториясы ошол кездеги материалдык-техникалык базасын пайдалануунун эсебинен эле кеңейген жок. Согуш радиолоштуруу темпин байкалаарлык эле төмөндөткөнү менен, анын өнүгүү процессин токтото алган эмес.

Ошентсе да, уктуруу түйүндөрүн кеңейтүү радиоугуучулардын санын көбөйтүү үчүн жетишсиз болгон. Фрунзе радиостанциясынын РВ-6 бергичинин кубаттуулугу

¹ Пропаганда и агитация в решениях и документах ВКП (б). М., 1947. С.451.

² Телевидение и радиовещание. М., 1985. №4. С.9.

республиканын бүткүл аймагындагы бергич түйүндөрдүн кабыл алуусун камсыздай алган эмес. Демек, борбордук программаларды алып берүү (ретрансляция) жана өз берүүлөрүн алып баруучу жергиликтүү радиоуктурууларды өнүктүрүү зарылдыгы келип чыкты.

1942-жылы Кыргызстанда 51, анын ичинде 25 райондук жана 5 областтык радиотүйүн иштеген. Жалпы кубаттуулук 6592 ватты түзүп, 22021 радиоточкасы болгон. Тиешелүү редакциялар тарабынан жергиликтүү берүүлөр жүргүзүлгөн. Жогоруда көрсөтүлгөн кубаттуулук областтар боюнча төмөнкүдөй мүнөздө бөлүштүрүлгөн: Фрунзе областы - 3290 ватт, точкалардын саны - 12474, Ош областы - 1627, точкалары - 4534, Жалал-Абад областы - 368, точкалары - 1898, Ысык-Көл областы - 1163, радиоточкасы - 2437, Тянь-Шань областы - 154 ватт, точкалары - 678.¹ Жалпы жыйынтыктап белгилеп айтканда, кээ бир областтарда радиолоштуруу жана радиоуктуруунун өнүгүүсү өтө эле төмөн болуп, бул көп жагынан ошол аймактардын тоолуу рельефи менен түшүндүрүлөт.

Согуш жылдарында радиолоштуруу жана радиоуктуруу боюнча жумуштар солгундаган, бирок токтоп калган эмес. Ал жумуштар материалдык-техникалык ресурстар менен камсыз болуу чегинде жүргүзүлгөн.

Согуштан кийин радиоуктуруу Кыргызстанда андан ары өнүгүү жолуна түштү. Согуш мезгилинин оор шарттары радиоугармандардын бардык курактык топторун эске алуу менен ыкчам үгүт жүргүзүү, жолдордун начардыгы жана алыстыгынан улам жеткирүүгө кыйын болгон басылма каражаттардан айырмаланып маалыматтарды, кабарларды тез жеткирүү мүмкүнчүлүктөрүнө өзгөчө көңүл бурулуп, баа бериле баштады.

Радиоуктурууну ийгиликтүү өнүктүрүү үчүн анын материалдык-техникалык базасын чыңдоо боюнча чечкиндүү

¹ Кыргыз Республикасынын БМА саясий документациялары. Ф., 56. Оп.4. Д.400. С.70-72.

чараларды көрүү зарыл эле. Анткени, биз белгилеп көрсөткөндөй, радиолоштуруу бул мезгилге чейинки жылдарда негизинен шаарларда жана райондун борборлорунда толугураак ишке ашырылып, бул ошол кездерде Орто Азиянын башка республикаларына да мүнөздүү көрүнүш эле.

Жаңы милдеттер жаралган шартта радиоуктуруунун материалдык-техникалык базасын чыңдоо боюнча көрсөткүчтөр СССРдин Эл чарбасын калыбына келтирүүнүн 1946-1950-жылдарга кабыл алынган беш жылдык планга киргизилди. Анда жаңы радиостанцияларды монтаждоо жана радиолоштуруу түйүндөрүн согушка чейинки мезгилге салыштырганда 75 пайызга көбөйтүү белгиленген. Кыргызстанда радиолоштуруу жана радиоуктуруу согуштан кийинки жылдарда кандай өнүккөндүгүн төмөндө 1-таблицадагы маалыматтар аркылуу көрсөтүлүп берилет.¹

Таблица №1.

Эскертүү: Кыргызстанда радиолоштуунун согуштан кийинки үч жылдагы өнүгүүсүн согушка чейинки деңгээли менен салыштыруу.

Ведомство лор	1940-ж. 1-январына			1948-ж. 1-декабрына			Өсүү		
	радио түйүн	радио точка	радио прием ник	радио түйүн	радио точка	радио прием ник	радио түйүн	радио точка	радио прием ник
Байланыш министр- лиги	44	19938	-	68	29672	-	+24	9794	-
Башка ведомство- лор	49	2238	-	45	3362	-	-4	1124	-
Радио- прием- никтер	-	-	2110	-	3896	-			-1776

¹ Кыргыз Республикасынын БМА саясий документациялары. Ф., 56. Оп.1. Д.349. С.74.

Детектор- дук приемник- тер	-	-	-	-	30				30
Баары	93	22176	2110	113	33034	-	+20	10858	1806

40-жылдарда республикада радиолоштуруу айрым бир ийгиликтерге жетишкендигине карабастан, иштер өтө жай жүргүзүлгөн. Айрыкча, айыл жеринде радиолоштуруу негизинен райондук борборлорду өзүнө камтып, айылдык калкты камсыздандыруу 10 пайызды гана түзгөн.

Радиолоштуруунун жайбаракат кечендеп жүрүшү төмөндөгүдөй кырдаалдар менен түшүндүрүлөт.

Биринчиден, Байланыш министрлигинин радиоточкаларды жетишээрлик денгээлде көбөйтүү планы аткарылган эмес, себеби Москвада бул планды кескин кыскартып коюшкан. 1948-жылга радиоточкалардын санын 2000 ге гана өстүрүү бекитилген. 1949-жылга радиоточкаларды 5000 ге көбөйтүү пландаштырылса, СССРдин Байланыш министрлиги анын 3000 радиоточкасын бекиткен.

Экинчиден, ведомстволук радиотүйүндөрдү куруу планы да аткарылбай калды. Алсак, МТСтерде жана коллективдүү чарбаларда Кыргыз электро аркылуу радиотүйүндөрүн куруу иштерин жүргүзгөн айыл чарба министрлиги 1947-жылы пландалган 20 радиотүйүндүн ордуна 13 радиотүйүнүн, 1948-жылы ошол эле 20 радиотүйүнүнүн ордуна 8 радиотүйүнүн пайдаланууга тапшырган.¹

Республиканын Министрлер Совети 1949-жылдын 10-мартында Кыргызстанда радиолоштуруунун өнүгүү ылдамдыгы жөнүндөгү маселени карап, бул чөйрөдөгү чечимдеринин аткарылышы катааттандыруу эмес деп белгиледи.²

¹ Кыргыз Республикасынын БМА саясий документациялары. Ф., 56. Оп. 1. Д.403. С.57.

² Ошол эле жерде. С.56.

40-жылдардын аягында материалдардын кескин жетишпей жаткандыгына карабастан, республиканын айылдарында радиолоштурууну өнүктүрүү улантылды. Муну айылда радиолоштуруу көрсөткүчүнүн өсүүсүн областтар боюнча мүнөздөгөн 2-таблицадан көрүүгө болот.

Таблица №2.

Эскертүү: Республикада айылдык радиолоштуруунун 40-жылдардын аягындагы абалы.

Областтар	Радио түйүндөрдүн саны	Жалпы кубаты, ватт	Радио точканын саны	Анын ичинде айылдык	Радио түйүндөрдүн жалпы санынан айылда жайгашкандары
Фрунзе	13	5767	13000	4490	11
Ош	17	2027	4519	1437	11
Жалал-Абад	12	889	2311	770	9
Талас	6	729	1652	998	5
Ысык-Көл	10	1429	2897	1605	3
Тянь-Шань	7	268	1074	642	6
Бардыгы:	65	11109	25453	9942	50

СССР Министрлер Советинин 1949-жылдын 6-июлундагы “Радиоуктурууну техникалык жана саясий жактан жакшыртуу боюнча чаралар жөнүндөгү” токтомуна ылайык, Кыргыз ССРинин Министрлер Совети 1950-жылдын 7-мартында 1950-жылдын 1-январынан баштап Ош, Жалал-Абад, Нарын жана Пржевальскиде радиоинформация боюнча областтык комитеттерди түзүү жөнүндө токтом кабыл алды. Фрунзе шаарында Радио түйүн 1950-51-жылдарда курууга уруксат берип, ага союздук бюджеттен 1,66 миллион сом каражат бөлдү.

Бул токтом радиотүйүндөрдүн өнүгүшүндө жана жергиликтүү уктурууну жөнгө салууда маанилүү орунду ээледі.

1955-жылы республикада 92271 радиоточкасы жана 193 радиотүйүнү болгон. Айылдык радиоточкалардын саны 44400 ге жеткен. 1949-жылга салыштырганда радиотүйүндөрдүн саны эки эседен ашык, айыл жериндеги радиоточкалардын саны 3,5 эсе көбөйгөн.

Республикадагы 182285 колхоздук короо-жайдын 31236, башкача айтканда, 16 пайызы радиоточкалар же радиоприемниктер менен радиолоштурулган. 81 машина трактор станциясынын 66 – радиоточка, 15 – радиоприемник менен радиолоштурулган.

Айылды радиолоштуруу боюнча тапшырма Жалал-Абад областында айрыкча начар орундатылган. Мында радиолоштуруунун көрсөткүчү 11,2 пайызга араң жеткен. Бул цифра Тянь-Шанда -14, Ошто -17,6 пайызды түзгөн. Артта калуучулуктун негизги себептери: айылдардын райондук борборлордон ыраакта жайгашуусу, радиоточкаларды монтаждоого материалдардын тартыштыгы, радиолоштурууга бөлүнгөн каражаттын жетишсиздиги.

Республикалык уктурууда алты бергич (передатчик) иштеген. Орто толкундагы РВ-6 жана УКВ-ЧМ бергичтери Фрунзенин жанындагы райондорго уктурууларды (Калинин, Быстровка) камсыз кылган.

Республиканын түштүгүндөгү УКВ-ЧМ маркасындагы үн бергичтер областтын борборуна жакын Базар-Коргон, Сузак, Кара-Суу, Жалал-Абад, Көк-Жангак сыяктуу калктуу пункттарында гана туруктуу кабыл алууларды камсыздай алган. Республиканын калган райондору үчүн кубаты 50 киловаттык РНУ-І бергичтери иштеген.

Республиканын бүткүл аймагын жабуу ультракыска толкунда уктурууга мүмкүнчүлүк бар эле. Курулуш каражаттарынын жоктугунан УКВ-ЧМ радиостанцияларын куруу жакынкы жылдарга пландаштырылган эмес. Республиканын түштүгүндөгү

радиостанциялар, айрыкча өзбек калкы басымдуулук кылган райондордо (Ош, Жалал-Абад, Кара-Суу, Араван, Өзгөн) Ташкенттен музыкалык берүүлөрдү системалуу түрдө алып уктурушкан, себеби өзүбүздүн республикалык станциялардын уктуруусу жетишсиз эле.

Кыргызстан Компартиясынын Борбордук Комитетинин Бюросу 1957-жылдын 8-июнунда “Республикадагы радиолоштуруунун абалы жана жакшыртуунун жолдору жөнүндөгү” токтомун кабыл алды. Республикадагы радиолоштуруунун абалын толук карап көрүп, Бюронун токтому айылды радиолоштурууну андан ары өнүктүрүү боюнча алтынчы беш жылдыктын тапшырмасын орундатууга чечкиндүү чараларды көрүү жагын Байланыш Министрлигине милдеттендирди. Ал үчүн беш жылдыктын аягына карата 132 миң радиоточка, анын 17 миңи 1958-жылы орнотуу пландаштырылган.

Токтомдо Жалал-Абад жана Тянь-Шань областтык байланыш кеңселеринин алдында колхоздук радиотүйүндөрдүн аппаратураларын оңдоо боюнча көчмө устаналарды 1958-жылы уюштуруу, ошондой эле Ош, Жалал-Абад, Пржевальск, Нарын шаарларында радиоустаналарды 1957-жылы Майлуу-Суу, Кызыл-Кыя шаарларында жана Калинин шаарчасында 1958-жылы куруу тапшырмалары берилген.

Кыргыз Республикасынын өкмөтүнүн токтомуна жана директиваларына ылайык айылдарда радиотүйүндөр жана радиоточкалар ылдамдатылган мүнөздө курула баштады.¹

Жыйынтыгында, 1960-жылы республикада 287 радиотүйүн, 202 трансляциялык точка, 157 миң радиоприемниктер иштеген.²

1962-жылы республикада радиолоштуруу жана радиоуктуруунун башталышынын 35 жылдыгына карата Кыргызстанда 296 радиотүйүн, 220 миң трансляциялык точка, 100

¹ Кыргыз Республикасынын БМА саясий документациялары. Ф., 56. Оп.4. Д.1095. С.8-11.

² Кыргызстан за 50 лет. Стат.сборник. Фрунзе, 1974. С.176.

миң радиоприемник, 30 миңге жакын телевизор болуп, зым аркылуу уктурууга совхоздордун 88 пайызы жана колхоздордун 81 пайызы камтылды.¹ 1962-жылдан тартып байланыш мекемелери көп программалык зымдык уктурууларды киргизе башташты. Мисалы, ушул жылдын үчүнчү кварталында Ош шаарында республикадагы биринчи үч программалуу аппарат ишке киргизилип, бир эле мезгилде Фрунзе, Ташкент жана Москва радиолорунун берүүлөрүн алып уктура баштаган. Радиолоштуруу иштерин арзандатуу максатында байланыш органдары тарабынан радиотүйүндөрдүн жаңы аппаратуралары киргизилип, алар райондук ички телефондук линияларын пайдаланууга жана жергиликтүү электрэнергия булактарын колдонууга мүмкүнчүлүк берген. Мындай мүмкүнчүлүктөр республикада жетиштүү эле.

Иштеген радиотүйүндөр Балыкчы, Ак-Талаа, Нарын райондорунда иштеп, андан ары алыскы калктуу пункттарды радиолоштурууда кеңири колдонууга ээ болгон. Республиканын өкмөтү радиолоштурууга жыл сайын көңүл бөлгөн, коюлган тапшырмалардын аткарылышын көзөмөлгө алган.

1971-жылы Кыргызстанда 296 радиотүйүн итөөгө аракеттенип, аларга 187 миңден ашуун радиотрансляциялык точкалар туташтырылган. Радиолоштурууга 1244 калктуу пункт камтылган. Жогорку сапаттуу радиоаппаратуралардын киргизилиши жана линиялык чыңдоолорду тейлөөнүн жакшыртылышынан улам уктуруулардын сапаты да жогорулаган.²

Ошону менен бирге эле радиолоштуруунун республикадагы деңгээли колхоз, совхоздордун, айылдык калктын зымдык уктурууга болгон талабын толук канааттандыра албаган. Колхоз, совхоз, айыл чарбалык мекемелердин жана башка 216 калктуу пункттарды радиолоштурулган эмес болчу. Бир катар калктуу пункттарда төмөнкү вольттогу электрдик түйүндөрдүн жетишсиздигинен ошондой эле, айрым колхоздор тарабынан

¹ Кыргызстан за 50 лет. Стат.сборник. Фрунзе, 1974. С.178.

² Кыргыз Республикасынын БМА. Ф.503. Оп.21. Д.1. С.204.

жетишсиздигинен ошондой эле, айрым колхоздор тарабынан радиолоштурууну курууну каржылоо жагы камсыздалбагандыгынан, республиканын Байланыш Министрлиги пландык тапшырмаларды толук көлөмдө жеткирип аткара алган эмес.

Республикада радиолоштурууну бүтүрүү максатында 1971-жылдын 7-декабрында Кыргыз ССР Министрлер Совети атайын токтом кабыл алды. Ага ылайык, айыл чарба, эт жана сүт, тамак-аш өнөр жайы, байланыш министрликтери, партиянын областтык жана райондук комитеттери 1971-1975-жылдарда калган 216 калктуу пункттарды, анын ичинен 35 калктуу пункт 1971-жылы, 45 калктуу пункт 1972-жылы, 45 калктуу пункт 1973-жылы, 50 калктуу пункт 1974-жылы жана калган 41 калктуу пункт 1975-жылы радиолоштурууга милдеттендирилген. Аны менен республикада радиолоштуруу аягына чыгыш жыйынтыкталмак.

Электрлештирүү аяктагандан кийин токой чарбаларынын калктуу пункттарын радиолоштурууну камсыз кылуу токой чарбасы боюнча агенттигине жүктөлгөн. Партиянын областтык жана райондук комитеттеринин айылдык калктуу пункттарды радиолоштуруу боюнча жүргүзүлүүчү иштерди өз мөөнөтүндө аткарылышын көзөмөлгө алып, колхоз, совхоз, мекеме уюмдарга ар тараптуу жардам көрсөтүү жагы да милдеттендирилген.

Мына ошентип, жыйынтыгында, радио Кыргызстандагы өз жашоосунда өтө жөнөкөй приемниги бар станция орнотулган жепирейген тамдан баштап техниканын эң акыркы үлгүсүндөгү жабдуулар менен куралданган радио үйүнө, 28 радиоточкалуу аз кубаттуу радиотүйүндөн 540 минден ашуун радиоточкасы бар кеңейтилген радиотрансляциялык түйүнгө жана жаңы техника менен жабдылган 430 заманбап радиотүйүнгө чейинки аралыкты кучагына алган чоң өлчөмдөгү аралыкты басып өттү. Эгемендүүлүккө чейин Кыргызстанда 4 программа боюнча - кыргыз, орус, немис, дунган тилдеринде уктурулуучу республикалык радиоберүүнүн орточо суткалык көлөмү 1475 шаар, райондук борбор, айылдык калктуу пункттарды тейлеп турган.¹

¹ Текущий архив Гостелерадиоагентства Республики Кыргызстан. Ф. 503. Оп. 22. Д. 2680. С. 5.

1.3. Радио жана телеберүүлөр үчүн кадрларды даярдоо маселелери.

Квалификациялуу кадрларды даярдоо иштин ийгиликтүү болуусун аныктаары маалым. Бул айтылган аксиома аталган профилдин адистерин даярдоо боюнча атайын окуу жайларына да тиешелүү. Андыктан, радиотүйүндөрдүн курулушу боюнча милдеттерди чечүүдө кадрлардын тартыштыгы Кыргызстанда да, жалпы эле Орто Азияда эң орчундуу маселелердин бири болгон. 1931-жылы республикада бул маселе өтө курч абалда турган. Республиканын жетекчилиги квалификациялуу монтерлорду, мисалы, атайын курстарды ачуу жолу менен даярдоо боюнча көптөгөн чараларды кабыл алган. Жумушчулардын арасынан бир-эки жөндөмдүү, шыктууларды тандап, аларды жакын ортодогу объектиге практикадан өтүүгө жөнөтүү жагы да колдонулган. Андай жумушчулар кийин радиотүйүндөрдүн курулушу боюнча өз алдынча иштерге тартылууга тийиш эле.

Кыргыз байланыш башкармалыгы 1931-жылы радиотүйүндөрүнүн монтер-монтажниктерин даярдоону ири райондук байланыш бөлүмдөрүнө, көбүнчө Фрунзе шаардык кеңсесине топтоштурду. Окуп жаткандардын контингенти байланыш бөлүмдөрү боюнча төмөнкүчө бөлүштүрүлгөн: Фрунзе – 50, Ош – 25, Дмитриевское – 4, Жалал-Абад – 4, Токмок – 4, Рыбачье – 4, Каракол – 5, Нарын – 4. Окутуу иши жер-жерлердин өзүндө жүргүзүлгөн. Массалык кесиптин адистерин даярдоочу курстарды бүтүрүү ишке ашырылган: радиотелеграфисттер – 15, радиомонтерлор – 20, радиотүйүн башчысы – 5, радиотүйүн башчысынын жардамчысы – 7 адам.

Мамлекеттик каражаттын эсебинен почта жана телеграф кызматкерлеринин техникалык жана жалпы сабаттуулугун жогорулатуу боюнча иштер жүргүзүлгөн.

Жаштардын арасында техникалык билимге кызыгуусун ойготуп, окутуу үчүн республикада 1931-жылы жети жылдык мектептерди политехникалаштыруу башталган. Мындай мектептер Фрунзе, Ош, Караколдо ачылган. Бир жылдык же үч айлык окуу мөөнөтү менен иштөөчү байланыш техниктеринин курстарынан өтүү үчүн башка шаарларга жаштарды жиберүү да тажрыйбаланган.

Байланыштын алдында жетишсиз кадрларды даярдоо эле эмес, колдо бар кызматкерлердин билимин жогорулатуу милдети да турган. 1939-жылы 147 адамды билимин жогорулатуу курсунан өткөрүү жана 260 техниктерди даярдоо белгиленген. Кийинки жылы билимин жогорулатуу курстарынан 200 адам өткөрүлгөн. Кыргызстанга ошону менен катар башка республикалардан да жогору квалификациялуу кызматкерлер жөнөтүлгөн.¹

Жыл өткөн сайын республиканын жетекчилиги байланыш жана радионун кызматкерлеринин квалификациясын жогорулатууга жана кадрларды даярдоого улам көбүрөөк көңүл бура баштагандыгын 3 – таблицадан байкоого болот.

Таблица №3

Эскертүү: Кыргызстандын байланыш кызматкерлеринин санынын өсүшү.

Штат боюнча саны (адам)	01.11.1931-ж.	06.01.1932-ж.	01.01.1933-ж.
Бардык штаттык кызматкерлер	450	584	771
Анын ичинен жергиликтүү калктын өкүлү	90	200	300
Административдик жалпы персонал	74	80	85
Анын ичинен жергиликтүү калктын өкүлү	10	20	35

¹ Кыргыз Республикасынын БМА. Ф.442. Оп.1. Д.79. С.104.

Штаттан тышкары кызматкерлер	62	80	127
Анын ичинен жергиликтүү калктын өкүлү	17	30	100
Айылдык кат ташуучулар	197	220	300
Анын ичинен жергиликтүү калктын өкүлдөрү	99	120	200

Бул маалымат күбөлөндүрүп тургандай, жергиликтүү калктын өкүлдөрүнөн байланыш жана радио кызматкерлерин даярдоо жетишсиз иш алып баргандыктан, алардын саны өтө аз болгон. Мында башка факторлордун ичинен жергиликтүү калктын сабаттуулугунун төмөн болушу айрыкча терс таасирин тийгизген, анткени кызматкерлерге карата техникалык талаптардын деңгээли өтө жогору болгон.

Радио жана байланыш үчүн кадрлар менен толуктоо республикада 1931-1933-жылдары окуу борборлорунун бүтүрүүчүлөрүнүн жана жекече бригадалык курстук даярдоонун эсебинен ишке ашырылган. Жогорку профилдеги адистерге болгон муктаждык байланыш институттарынан жана техникумдарынан Кыргызстанга бүтүрүүчүлөрдү беш жылдык пландын негизинде жиберип туруу жолу менен ишке ашкан.

Республиканын жетекчилери тарабынан республикалык бюджеттен бөлүнгөн белгилүү өлчөмдөгү каражатка радиоуктурууга кадрлар даярдалган. Ишке ашкан тажрыйба эске алынып, 1934-жылы республикада радиолоштуруу боюнча кадрларды ар түрдүү курстарда даярдоого артыкчылык берилген, анткени жеке бригадалык ыкма даярдыктын сапатын камсыз кыла алган эмес. Аталган курстар өз алдынча радиокомитеттердин жетекчилеринин маданий-техникалык деңгээлин жана квалификациясын жогорулатуу, райондордогу радио иши боюнча ыйгарым укуктуу өкүлдөрдү даярдоо, радитехминимумдарды киргизүү: радиолоштуруунун кызматкерлери радиоуктуруунун теориясын жана практикасын гана эмес, радиотехниканын негиздерин билүүсү зарыл болгон.

Радиолоштуруу жана радиокөрсөтүүнү башкаруунун борборлоштурулган системасынын түзүлүшү менен гана Кыргызстанда радиолоштуруу үчүн да, радиоуктуруу үчүн да кадрларды план ченемдүү жана максатка ылайыктуу окутуу мүмкүнчүлүгү жаралды. 1934-жылы Союздук радиокомитеттин алдында 14 ар түрдүү курстар, окуу базалары, радио бөлүмдөрү болуп, ал 598 адамды камтыган.

Аталган комитеттин чечими боюнча 1934-жылы Алма-Атыда Казакстан менен Кыргызстандын радиоызматкерлерин тейлөө үчүн окуу-усулдук база уюштурулган. Курсанттардын контингенти өтө эле жупуну: Казакстан үчүн - 30 адам, Кыргызстан үчүн - 25 адам болгон. Союздук радиокомитет бул сандагы курсанттарга жыл сайын 40315 сом, ал эми окуу-усулдук базанын өзүн уюштурууга 20 000 сом каражат бөлгөн.¹

Калк арасында радио ишин жайылтуу максатында, республиканын радиолоштуруу жана радиоуктуруу боюнча комитети 1936-жылга чейин каражаттын жетишсиздигинен мүмкүн болбой келген радио ышкыбоздорун (радиолюбительство) уюштурду жана бул максатта борборлоштурулган тартипте 10 миң сом сарпталган.²

1937-жылы мамлекеттик бюджеттен кадрларды даярдоого 7142 жана радио ышкыбоздукту өнүктүрүүгө 5000 сом бөлүнгөн. Өкмөт керектүү каражаттарды мамлекеттик бюджеттен бөлүүнү кийинки жылдарда да улантты. 1941-жылы, мисалы, радио ышкыбозчулукка 5886 сом ажыратылган.³ Республикадагы радио ышкыбоздор чөйрөсүнөн өз ишинин эң мыкты адистери - операторлор, байланышчылар, радисттер, радиомонтерлор көп чыгышкан.

¹ Кыргыз Республикасынын БМА. Ф.503. Оп.1. Д.84. С.34.

² Ошол эле жерде. Д.159. С.64.

³ Кыргыз Республикасынын БМА. Ф.503. Оп.1. Д.84. С.67.

1949-жылы Радио күнүнө карата курсант-радио ышкыбоздордун кезектеги бүтүрүүчүлөрү окуу жайларды аяктап, алардын тең жарымын кыздар түзгөн. Радио ышкыбоздордун контингенти менен иштөөнүн басымдуу бөлүгүн ДОСАРМ жүргүзүп, радио ышкыбоздордун ийримин гана уюштуруу менен чектелип калбай, алар тарабынан жасалып куралган аппаратуралардын көргөзмөлөрүн да өткөрүп турган. Бул көргөзмөлөргө жаш ойлоп табуучулар ондогон оригиналдуу конструкцияларын коюшкан.

Мисалы, Каганович районунда Н.Саблин жетекчилик кылган ийрим Радио күнүнө карата операторлор тайпасын (группасын) даярдап чыгарган. Пединституттун алдындагы радио ышкыбоздор ийрими үн жазгыч аппарат-магнитофонду, ал эми ийрим жетекчиси Кучеров жана угуучусу Пичужин универсалдуу автотрансформаторду жасашкан.¹

1959-жылдын мартында өкмөттүн “Административдик-башкаруучу аппаратты андан ары жакшыртуу, кыскартуу жана арзандатуу жөнүндөгү” токтомуна ылайык, радиолоштуруу жана радиоуктуруу комитети башкаруучу персоналды 19 бирдикке кыскартты. Комитеттин төрагасынын орун басары, телестудиянын директорунун орун басары, администратор сыяктуу кызматтар жоюлган.

Уктуруу көлөмүнүн ошол кездердеги өлчөмүнө карабастан, Кыргыз радиосу Орто Азиянын башка республикаларынын комитеттерине караганда аз штаттуу болуп калгандыгын 4-таблицадан көрүүгө болот.²

¹ Советская Киргизия. 1949. 7-май.

² Кыргыз Республикасынын БМА. Ф.503. Оп.20. Д.548. С.51.

Таблица №4

Эскертүү: Кыргыз ССРинин жана Орто Азиянын айрым республикаларынын радиолоштуруу жана радиоуктуруу боюнча комитеттеринин 1959-жылдагы штаттык саны.

Штаттык кызматкерлердин аталыштары	Кыргыз радио	Түркмөн радио	Тажик радио
Административдик-башкаруу аппараты	15	21	22
Редактордук курам	32	30	32
Кабарчылар	14	17	14
Дикторлор	7	9	12
Артисттик персонал	4	9	40
Өндүрүштүк бөлүм	20	22	21
Машиналык бюро	6	9	11
Башкалары	12	17	24
Жалпы штат боюнча:	110	134	174

Салыштырып караганда Тажикстандын Сталинабад телестудиясында 111 штаттык кызматкерлери болсо, Фрунзе телестудиясында күнүмдүк берүү жарым саатка аз болгон жана 56 штаттык кызмат орунга ээ эле. Демек, Сталинабад телестудиясында штаттык кызматкерлер дээрлик 2 эсеге көп болгон.

Фрунзе телестудиясынын штаты нормалдуу ишти камсыздоого азык кылган. Студияда коюучу-сүрөтчү, мастер-бутафор, костюмер, реквизитор сыяктуу маанилүү өндүрүштүн бирдиктери жок эле, үч режиссерго (башкы режиссер кошулбаганда) эки ассистент жана эки жардамчы гана болуп, бул толук кандуу режиссердук топторду түзүүгө мүмкүнчүлүк берген эмес. Студиядагы колдо бар үч микрофонду жападан жалгыз бир оператор тейлеген.

Студияда өзүнүн кино тасмаларын тартууга зарыл нерселер болгону менен, уставда белгиленген 12 адамдан турган оператордук топ жок эле. Штаттык персоналды ойлонбой кыскартуу радио жана

телеберүүлөрдү даярдоого, кино тасмаларды тартууну уюштурууга тескери таасирин тийгизген.

Адистердин жетишсиздигине жана персоналдын ойлонулбай кыскартылгандыгына байланышкан кыйынчылыктарга карабастан, Кыргызстандын радиоуктуруу жана телекөрсөтүү боюнча комитети сапаттуу кадрдык курамды тандоого чоң көңүл бөлгөн. 1961-жылдын 1-январына карата анын системасында жогорку билимдүү - 44 адам, 1962-жылы – 85 адам, 1963-жылы – 108 адам иштеп, 60-жылдардын аягында бул көрсөткүч 136 адамга, атайын орто билими бар кызматкерлердин саны 54 адамга жеткен. Андан сырткары, 32 адам өндүрүштөн ажырабай туруп жогорку жана атайын орто окуу жайларында, үч адам – аспирантурада билим алып жаткан.

Кыргыз мамлекеттик университетинин журналистика факультетинин бүтүрүүчүлөрүнүн эсебинен радионун айрым редакциялары чындалган. Андан ары бул факультет радиоберүү жана телекөрсөтүү үчүн жогорку билимдүү журналисттик кадрларды даярдоочу негизги база болуп калган.

Бир катар кызматкерлер Москва, Ленинград, Алма-Аты жана өлкөнүн башка шаарларында стажировкадан жана кайра даярдоодон өтүшкөн.¹

Кадрларга коюлуучу талаптар 1974-жылы кабыл алынган “Телевидение жана радиоуктуруу боюнча комитеттеринде кадрлар менен иштөө жөнүндөгү” токтомдон кийин иш өзгөчө күчөтүү тартиби менен иштей батады. Жумушка алууда кызматкерлердин ишкер сапаттары, жөндөмдүүлүгү жана кесипкөйлүк даярдыгы эске алынган.

Редакторлук кызматка жогорку билими бар сабаттуу адис кабыл алынган. Көптөгөн кызматкерлерге сырттан окуу жолу менен өз билимин жогорулатуу сунушталган.

¹ Кыргыз Республикасынын БМА. Ф.503. Оп.20. Д.548. С.52.

1970-жылдарда 252 башкы жана улук редактор, редактор жана кабарчылардын 217 кызматкери жогорку билимдүү, 14 кызматкери жогорку окуу жайларда сырттан окуп, 21 кызматкер жогорку билимге ээ, бирок окуусун аяктай элек. Бул категориядагы кызматкерлер андан ары жогорку окуу жайлардын жаш бүтүрүүчүлөрү менен толукталган.

Телерадио комитетинин кызматкерлери тынымсыз Бүткүл Союздук билимин өркүндөтүү институтунда жана анын филиалдарында 157 адам (Москвада 47, Ташкентте 110), анын ичинде комитеттин төрагасынын эки орун басары кайра даярдоодон өтүшкөн.

1974-жылы комитетте 25 теориялык семинарлар жана мектептер иштеп, аларда 678 адам окуп, 11 адам кечки университетте билим алган. Башкы редакторлор жана бөлүмдөрдүн башчылары өнөр-жай жана айыл-чарба редакцияларынын редакторлору менен биргеликте экономикалык жалпы окуу ийримдеринин үч жылдык курсун окуп бүтүрүштү.

Комитеттин коллегияларында кызматкерлердин чыгармачылык эсеп-кысаптарын угуулар тажрыйбалаган. 1974-1975-жылдары 35 чыгармачыл кызматкерлердин эсеп-кысабы угулган. Коллегиянын отурумдарында кадрлар менен иштөө жөнүндөгү маселелер каралды. Кадрлар менен иштөөдөгү мындай аракеттердин натыйжасы алардын идеялык жана чыгармачылык жактан өнүгүүсүнө, чеберчиликтеринин жогорулашына жана радио жана телеберүү программаларынын жакшыртылышына көмөктөштү.

1970-жылдары радиоуктуруу жана телекөрсөтүү боюнча комитеттеринде кадрлар менен иштөөдө мүчүлүштүктөр да орун алган. Радио борбордогу атайын орто билими бар адамдарды талап кылуучу 46 инженердик кызмат орундун 13 гана адис менен камсыз болгон. Кадрлардын кетип калуучулук агымы айдоочу, жарык берүүчү, радио жумушчулардын арасында айрыкча күчтүү болгон.

Чындыгында, мындай абал чыгармачылык жана инженердик-техникалык курамда аз болчу.

Бул байланыш министрлигинин ишканаларына салыштырмалуу эмгек акынын төмөндүгү, жатакана жана батирлер менен камсыздалбагандык, жетишсиз тарбиялык иш жүргүзүлбөгөндүгү менен шартталган.

Жамааттын эмгектик жана өндүрүштүк тартипти чыңдоодогу ролу да алсыз бойдон калган.

1981-жылдын 30-июлунда республиканын өкмөтү башка маселелердин ичинде радиоуктуруунун редакцияларынын сапаттуу кадрдык курамы жөнүндөгү маселени да караган. Бул аралыкта Кыргызстандагы кыргыз, орус, өзбек, немис жана дунган тилдериндеги радио жана теле берүүлөрдүн бир күндүк орточо көлөмү 27 саатты түзүп калган. Көптөгөн редакциялык коллективдер алардын даярдыктарынын үстүнөн эмгектенишкен.

Алардын ишиндеги кемчиликтер катары белгиленгендерге радио-телеберүүлөрдө айрым учурларда республиканын экономикалык жана маданий өнүгүшүнүн проблемаларынын терең анализдин жоктугу, куру фразаларга молдугу, чыныгы турмуш менен алсыз байланышы сыяктуу мүчүлүштүктөр кирет. Бул кемчиликтер эл чарбасынын өнүгүү маселелерине арналган материалдарда өзгөчө байкалган.¹

Республиканын өкмөтү радиоуктуруу жана телекөрсөтүү комитетинин курамынын профессионалдык даярдыктарын, редакциялардын кызматкерлеринин идеялык-теориялык деңгээлин жогорулатуу максатында жаңы журналисттерди жана чыгармачыл кадрларды тарбиялоого өзгөчө көңүл бурган.

1980-жылдарда Кыргызстандын өкмөтү радиоуктуруу жана телекөрсөтүүнүн кадр маселелерин тынымсыз карап, алардын кесипкөйлүгүнө көп көңүл бурду.

¹ Текущий архив Госагенства по телевидению и радиовещанию Республики Кыргызстан. Ф.503. Оп.32. Д.17. С.27.

1986-жылдын 10-апрелинде өкмөттө “Республиканын массалык маалымат жана пропаганда каражаттарынын кадрлары менен иштөөнү жакшыртуу боюнча чаралар жөнүндөгү” маселе каралды. Жогоруда белгиленгендей, маалымат органдары, анын ичинде телерадио да журналисттик кадрларды даярдоо, тарбиялоо жана жайгаштыруу, алардын идеялык жана кесипкөйлүк деңгээлин жогорулатуу, эмгектик жана турмуш-тиричиликтик шарттарын жакшыртуу, редакциялык жамааттарда жолдоштук ылымсаноочулук жана өз ара талап коюучулук чөйрөсүн түзүү боюнча белгилүү иштерди аткарышууда.

Ошону менен бирге республикада массалык маалымат каражаттарынын, анын ичинде телерадионун алдына коюлган милдеттерге кадрлар менен иштөөнүн деңгээли толук жооп бере албаган. Телерадиодогу редакторлордун бир аз бөлүгү гана атайын билимге ээ болгон.

Чыгармачылык жамааттарды калыптандырууда коллегиянын, коомдук уюмдардын ролу төмөндөтүлгөн. Штаттан тышкары авторлор арасындагы иштер формалдуу уюштурулган, алардын ичинен мыктыларын жогорку окуу жайларына жиберүү үчүн тандоо жагы жолго коюлган эмес. Кадр маселелерин чечүүдө чыныгы жамааткечтик жана кеңири маалымдуулук болбой, бул нерсе жамааттарда нагыз моралдык атмосферанын түзүлүшүнө көмөк көрсөтө албаган. 1983-1984-жылдарда өткөрүлгөн аттестация көптөгөн редакцияларда формалдуу мүнөзгө ээ болуп, кызматкерлердин ишкердик сапаттары жана кесипкөйлүк деңгээлине үстүрттөн мамиле жасалган.

Журналисттик кадрлар менен иштөөдөгү олуттуу кемчиликтер жана мүчүлүштүктөр коомдук турмуштун бардык чөйрөсүндө бекемделип жаткан мезгилдин жаңы өнүгүүсүнө жараша массалык маалымат каражаттарын кайра куруу кечиктирилип жатты. Республикалык радио жана телеберүү программалары эскичилик, штамп, протоколдук-бюрократиялык стилден арыла алган эмес.

Кабыл алынган токтомдо турмуштун жаңы талаптарына ылайык массалык маалымат каражаттарынын кадрлары менен иштөөнү түп-тамырынан кайра куруу, белгиленген олуттуу кемчиликтерди жоюу боюнча иштиктүү чараларды көрүү 1986-1987-жылдары бардык журналисттерди аттестациялоо зарылдыгы белгиленген.

Журналисттик кадрларды даярдоону жакшыртуу жана кесипкөйлүгүн жогорулатуу максатында журналистика бөлүмүндө 1987-1988-окуу жылында радио жана телекөрсөтүү үчүн кабарчыларды даярдоо, республиканын массалык маалымат каражаттарынын кызматкерлерин СССР мамлекеттик телерадиосундагы редакцияларда стажировкадан өткөрүү планын түзүү жагын кароо милдеттендирилди.

Өкмөт тарабынан радиоуктуруу жана телекөрсөтүүнүн кадрлар курамы боюнча көрүлгөн чаралар радио-телеберүүлөрдүн даярдалуу сапатынын жакшыртылышына, редакциялардын чыныгы турмуш менен болгон байланышын күчөтүүгө, телерадио журналисттердин, айрыкча жаштардын чыгармачылык энергиясын Кыргызстан элинин алдына коюлуп жаткан татаал милдеттерди мамлекеттүүлүккө ээ болуу жана аны бекемдөө, улуттук өзүн-өзү таанып-билүүчүлүктүн кайра жаралышын чечүүгө багыттоого мүмкүндүк берди.

1.4. Республикада коомдук-саясий, адабий-көркөм жана музыкалык радиоберүүлөрдү өркүндөтүү.

А) Коомдук-саясий уктуруу.

Кыргызстанда радионун материалдык-техникалык базасын чыңдоо боюнча биринчи жана экинчи беш жылдыктардагы иш чаралар республикада кеңири радиоуктурууну уюштурууга жол ачты.

Улуттук уктурууларды түзүү өтө актуалдуу жана олуттуу маселелердин бири болуп эсептелген. Ал нерсе Кыргыз Республикасынын өкмөтү тарабынан маданий революциянын маанилүү факторлорунун бири катары каралган, анткени, өзүнүн мүмкүнчүлүгүнө ылайык радио “өтө чоң жана ошону менен бирге ээн калган аудитория”¹ менен байланыш түзүп, үгүт жана насаат иштерин жүргүзүүнү камсыздай алган.

Кыргызстанда радиоберүүнү уюштурганга чейин эле борбордук радиодо белгилүү деңгээлдеги тажрыйба топтолуп, үгүт жана насаат чөйрөсүндөгү мүмкүнчүлүктөрдү интенсивдүү аныктоо процесси жүрүп жаткан. Жумуштун өзгөчөлүгүн өздөштүрүп жатышкан радиожурналисттер материалдарды берүүнүн рационалдуу формаларын издөөгө өтүшкөн. Алар оозеки пропаганданын (доклад, лекция ж.б.), ошондой эле, басма сөздүн тажрыйбаларын чыгармачылык менен пайдаланышкан. Газетадагы кыска жана нуска материалдарды берүү тартиби убактысы жагынан анча созулбаган, бирок мазмуну боюнча сыйымдуу, бара-бара радиогазета деп атала баштаган анча чоң эмес материалды түзүүдө ыңгайлуу жана жарамдуу болгон. Биринчи баскычта биринчи жана экинчи беш жылдыктардын мезгилинде бул форма негизгилерден болуп кызмат өтөгөн.

1925-жылы Москвадагы радиоборборлордун радиогазеттик структурасы аягына жете түзүлүп бүткөн. Ал эми 1927-жылы «радиогазеталар басма сөз газеталарынын тажрыйба жана

¹ Радиофронт. 1931. №3-4. С. 198.

биринчи жана экинчи беш жылдыктардын мезгилинде бул форма негизгилерден болуп кызмат өтөгөн.

1925-жылы Москвадагы радиоборборлордун радиогазеттик структурасы аягына жете түзүлүп бүткөн. Ал эми 1927-жылы «радиогазеталар басма сөз газеталарынын тажрыйба жана усулдарын, материалдарын пайдалануучу, бирок массаны үгүттөө жана уюштурууда өзүнүн спецификалык форма жана усулдарын жайылтып жаткан өзгөчө саясий массалык органдар катары таризделишүүдө» деп белгиленген.¹ 1932-жылга чейин коомдук-саясий уктуруунун бул түрү жана тажрыйбасы кыргыз радиосунда жетектөөчү болуп калган.

1932-жылга дейре бул жерде кеңири таралган студиялык берүүлөргө кыргыз, орус, кийинчерээк дунган тилдериндеги «Фрунзе жумушчусу», «Коргонууну чында» ж.б. радиогазеталар кирген. Ошто 1932-жылдын мартынан тартып обого кыргыз тилинде «Кызыл пахтачы» жана өзбек тилинде «Коммунист» радиогазеталары чыга баштаган. Караколдо күн сайын берилүүчү «Ленинский путь» жана «Колхоз туусу», Кызыл-Кыяда «Шахтер» радиогазеталары уюштурулган.²

Алгачкы мезгилде Фрунзе шаарындагы радиостудия аз кубаттуулукта болуп, ошол себептен радиогазеталар Ташкенттеги В.И.Ленин атындагы кубаттуу радиостанция аркылуу уктурулуп турган. Кыргыз тилиндеги берүүлөрдү уюштуруп бергендиги үчүн бул студияга республика 1931-жылы 70380 сом которгон.

Ушул эле жылы түзүлгөн республикага радиоуктуруу боюнча Орто Азиялык комитет улуттук тилдеги берүүлөрдүн үлүшүн көбөйтүү жагына ыкташкан саат торчосун (сетка часов) түзүүнү карап чыгуу зарыл деп чечти. Алсак, комитеттин аныктамасы боюнча бардык бюджеттик убакыттын (республикага бөлүнгөн) жарымынан кем эмес бөлүгүн кыргыз тилиндеги уктуруулар ээлеши

¹ Т.М.Горяева. Радиогазета 20-х и начала 30-х годов как исторический источник // История СССР. 1984. №1. С.77.

² Кыргызская Советская Энциклопедия. Т.7. Фрунзе: «Кыргызстан», 1982. С.281-282.

саясий (концерт, радиотасма, радиоочерк, адабий-көркөм жанрлар) – 35%, окуу-билим берүүчүлүк – 20% (анын ичинен геникалык үгүттөө – 7%), маданий социалдык үгүттөө – 10%, партиялык окуу – 3%.

Бир күндө уюштуруу узактыгы 11 саатты түзгөн Фрунзе радиостанциясынын уктуруу убакыттары мындайча бөлүштүрүлгөн: кыргыз тилинде - 4 саат 15 мүнөт, орус тилинде – 5 саат 25 мүнөт, улуттук азчылыктардын тилдеринде – 1 саат 20 мүнөт.

Ошону менен бирге саясий берүүлөр 4 саат 30 минута (41%), көркөм-саясий 4 саат (36%), саясий окуу жана техникалык үгүттөө лекциясы 2 саат 30 минута (23%).¹

Көпчүлүк мезгилде радиоберүүлөрдүн формасы жана түрлөрү радиоугуучулардын суроолорун канааттандыруу максатында жана аудиториянын өзгөчөлүгүнө жараша түзүлгөн.

Радиоберүүлөрдүн формалары жана түрлөрү көп жагынан радио угуучулардын суроо-талаптары менен шартталып, албетте, тигил же бул аудиторияга өзгөчөлөнгөн мамилени да талап кылган. Радио өз табиятынын өзгөчөлүгүнө байланыштуу, басма сөзгө караганда алда канча чоң социалдык топторду тартып алууга жөндөмдүү. Анткени, берүүлөрдү кабылдоо үчүн угармандын кат сабаттуулугу шарт эмес. Курактык спектр да кеңирирээк, себеби радиону жаш бала да, улгайган адам да угууга мүмкүнчүлүгү бар эле.

Радиогазеталар 20-жылдардын аягында жана 30-жылдардын башталышында коомдук жана маданий турмуштун маанилүү фактору болгон. 1931-32-жылдарда кыргыз, орус, дунган, өзбек жана казак тилдериндеги радиогазеталар уктуруулардын жалпы көлөмүнүн 60% түзүү менен, иш жүзүндө коомдук-саясий берүүлөрдүн негизги формасы болуп турган.²

¹ Кыргыз Республикасынын БМА. Ф.503. Оп.1. Д.4. С.27.

² Кыргыз Республикасынын БМА. Ф.503. Оп.1. Д.8. С.9.

фактору болгон. 1931-32-жылдарда кыргыз, орус, дунган, өзбек жана казак тилдериндеги радиогазеталар уктуруулардын жалпы көлөмүнүн 60% түзүү менен, иш жүзүндө коомдук-саясий берүүлөрдүн негизги формасы болуп турган.¹

1930-жылдардын башталышында Кыргызстандагы коомдук саясий берүүлөрдүн башка түрлөрүнүн арасынан жумасына үч жолу чыгуучу эл аралык турмуштун баяндамасын жана ошондой эле республиканын жетектөөчү: «Советтик Кыргызстан» жана «Советская Киргизия» газеталарынын мазмунуна жумалык баяндаманы бөлүп атоого мүмкүн.

Бул мезгилде борбордук радиодо СССРдин мамлекеттик ишмерлеринин микрофон алдына чыгып сүйлөөлөрү сыяктуу формалар жайылтыла баштайт. Борбордук радиодон кийин эле Фрунзедеги радиоборбор ушундай эле берүүлөрдү уюштурган. Микрофон алдына республиканын жетекчилери эле эмес, өндүрүштүн новаторлору, чарбанын алдыңкылары чыгып сүйлөшкөн. Кийинчерээк мындай берүүлөр «Новаторлор – микрофондо» деген рубрика такай чыга баштаган.

1934-жылы “Радиоуктуруу абдан чоң мааниге ээ”, - деп жазган Н.К.Крупская. Ал эң эле кеңири массаны мурдагы эски урандыдан сууруп чыгат, кеңири түшүндүрүү иштерин жүргүзөт жана жаңы нерсеге үгүттөйт. Анын алдында андан аркы жана ар тараптан өнүгүү мүмкүнчүлүгү жатат.²

Кыргыз АССРинин Президиумунун 1931-жылдын 19-декабрындагы токтому менен Кыргыз АССРинин аймагындагы радиоуктурууну жетектөө үчүн курамы 10 кишиден турган радиоуктуруу боюнча республикалык комитет түзүлгөн. Анын алгачкы төрагалыгына А.Бектурсунов дайындалган.

¹ Кыргыз Республикасынын БМА. Ф.503. Оп.1. Д.8. С.9.

² Говорит СССР. 1934. №1. С.3.

жеткирип, 10 миң радиоугуучуларды камтыгандыгы, кыргыз жана орус тилдериндеги берүүлөрдүн жакшыргандыгы, саясий жана көркөм уктуруулар жолго коюлуп, аларга кыргыздардан чыккан кызматкерлерди тартуу көбөйүп жаткандыгы айтылган. Ошону менен бирге эле радиоугуучулардын конференцияларын уюштуруу боюнча иштер начар жүргүзүлүп, радиокабарчылык кыймылы уюшулбай калктын басымдуу бөлүгүнүн радиогазеталарга тартылбай жаткандыгы белгиленген.¹

Радиоуктуруунун финансылык абалын чыңдоо үчүн партиянын шаардык комитетинин бюросу ири уюмдар жана партиялык ячейкалардын жетекчилерин зарыл акча каражаттарын бөлүүнү (мисалы, агартуу эл комиссариаты – 25 миң сом, партиянын шаардык комитети – 15 миң сом, Кыргыз керек-жарак союзу – 10 миң сом, Чүй курулушуна – 10 миң сом ж.б.) милдеттендирген.²

Атайын пункт менен радио адистер үчүн кызматтык бөлмөлөр жана жатакана бөлүп берүү жагы сунушталган. Ошондой эле кеңири уктуруудагы радиоберүүлөрдүн башталышынын мөөнөтү (1932-жылдын декабры) коюлган.³

Фрунзе шаарында кеңири уктуруудагы радиостанциянын ачылышына чоң маани берилип жана бул учурда аны зарыл кадрлар менен камсыз кылуудагы кыйынчылыктарды эске алып, радиоуктуруу боюнча Кыргыз Республикалык комитети 1932-жылдын 1-декабрында, б.а. кеңири уктуруудагы радиостанциянын ачылуу моментине карата Фрунзедеги трансляциялык борбордун кызматкерлеринин бүткүл штатын кеңири уктуруудагы радиостанциянын карамагына өткөрүп берүү чечими кабыл алынган.

¹ Ошол эле жерде. Д.8. С.3.

² Кыргыз Республикасынын БМА. Ф.503. Оп.1. Д.8. С.4.

³ Ошол эле жерде. Д.5. С.9.

радиоуктуруу боюнча Кыргыз Республикалык комитети 1932-жылдын 1-декабрында, б.а. кеңири уктуруудагы радиостанциянын ачылуу моментине карата Фрунзедеги трансляциялык борбордун кызматкерлеринин бүткүл штатын кеңири уктуруудагы радиостанциянын карамагына өткөрүп берүү чечими кабыл алынган.

Бул милдетти орундатуу үчүн комитет кыргыз, орус тилдериндеги колдо бар радиогазеталарды, аларда иштөө үчүн эн мыкты адабий күчтөрдү тартуу жолу менен күчөтүүнү, комсомолдук жана пионердик радиогазеталарды жана радиокабарчылардын түйүнүн уюштурууну чечти.

Кеңири уктуруудагы радиостанциянын ишин тактоо иретинде (конкреттештирүү) үчүн комитет кызмат орундарды так бөлүштүрүп, ар биринин кызматын аныктады.¹ Ал секторлор: партиялык-комсомолдук жана советтик уктуруучулар сектору, көркөм-саясий жана илимий-билим берүүчүлүк уктуруулары сектору.

Маалыматтык – коомдук-саясий берүүлөрдүн негизги звеносу радиогазетага да бул өзгөрүүлөрдүн таасири тийди. 1930-жылдардын ортосунда анын редакциялары жоюлуп, ордуна жаңы, кийинчерээк «Акыркы кабарлар» деген аталышка ээ болгон редакциялар пайда болду. Коомдук-саясий маалыматтын бул түрү өсүп-өнүгүп, жогорулап отуруп, ушул күнгө келип жетти жана кыргыз радиоуктуруусунда негизгилерден болуп келе жатат.

«Акыркы кабарлардын» («Последние известия») башкы темалары болуп республиканын күндөлүк иш күндөрү, беш жылдык пландарды аткаруу үчүн кыймылдар, мелдештин жүрүшү, эпкиндрүүлүктүн өнүгүшү жөнүндөгү кабар-билдирмелер эсептелген. «Акыркы кабарлардын» микрофонунун алдында алдынкы жумушчулар, колхозчулар, эмгек баатырлары, стахановчулар,

¹ Говорит СССР. 1933. №17. С.20.

курамын эске алуу аркылуу берүүлөрдү андан ары өзгөчөлүгүн шарттады.

Бирок, өлкө, чет өлкөлөрдө болуп жаткан кыскача кабарлаган "Акыркы кабарлар" коомдук-саясий уктуруулардын бир бөлүгү гана болгон. Анын маанилүү звеносун тематикалык жактан ар турдүү – радиоүгүттөр түзгөн. 1930-жылдардагы радиоүгүттүн негизги багыты Совет мамлекетинин саясатын үгүттөө эле.

Кыргыз радиосунун кызматкерлери бул саясаттын негизги багыттарынын маани-мазмунун ачуучу берүүлөрдү даярдоого умтулушкан. Республиканын радио үгүттөөсү айрыкча экинчи жана үчүнчү беш жылдыктардын мезгилинде калыптанды. Ал системалуу, максатка умтулган мүнөзгө ээ болгондугуна сакталып калган ошол кездердеги тематикалык пландар күбө боло алат. Берүүлөрдүн көпчүлүгү атайын циклдерге топтоштурулган. В.И. Лениндин эмгектери менен тааныштыруу радиоүгүттөөнүн бүтүндөй бир багытын түзгөн, республиканын тарыхы боюнча лекциялар окутулган.

Микрофонго кенири массаны тартуу максатында митинг жана чогулуштар өткөрүлүп жаткан жайлардан, ишканалардын өндүрүштүк жана коомдук маселелер боюнча үндөшмөлөрүн (перекличка) алып уктуруулар студиянын микрофонун алдыдагы отурумдар, телефон аркылуу репортаждарды берүүлөр, көчмө редакцияларды уюштуруулар практикаланган. Мисалы, жогоруда аталган уктуруулардын бирөөсү Фрунзе шаарындагы «Комсомол көлүнүн» («Комсомольского озера») курулушу жөнүндө түз алып берүү уюштурулган. 1932-жылы ВКП(б)нын тарыхын үйрөтүүчүлөргө жардам берүүчү 46, өнөр жай маселелери боюнча – 8, айыл чарбасы боюнча - 48, коргонуу маселелери боюнча - 23, башка темаларга - 49, өндүрүштүн алдыңкыларынын микрофон алдына чыгып сүйлөгөн - 110 берүүлөр даярдалып, эфирден чыккан.¹

¹ Кыргыз Республикасынын БМА. Ф.503. Оп.1. Д.560. С.32.

8, айыл чарбасы боюнча - 48, коргонуу маселелери боюнча - 23, башка темаларга - 49, өндүрүштүн алдыңкыларынын микрофон алдына чыгып сүйлөгөн - 110 берүүлөр даярдалып, эфирден чыккан.¹

1930-жылдардын экинчи жарымынан тартып, жергиликтүү уктуруулар жетерлик эле өнүгүп калгандан кийин, түйүндүк уктуруунун редакциялары чоң иштерди жүргүзө баштады. Айыл чарба жумуштарынын жүрүшүн кеңирирээк жана максатка ылайыктуу чагылдыруу үчүн атайын пландар түзүлүп, алар түйүндүк уктуруулардын редакцияларына зарыл жардамдарды көрсөтүүгө областтык кеңеш жана райондук кеңештерди милдеттендирип турган.

Жазгы жана күзгү талаа иштери мезгилинде айыл үчүн берүүлөрдүн тематикасы кеңейип эле тим болбостон, аны менен кошо берүүлөрдүн көлөмү да арткан. Мисалы, 1940-жылдагы берүүлөрдүн басымдуу бөлүгү СССР Эл Комиссарлар Советинин “Айыл чарбасын андан ары көтөрүү боюнча чаралар жөнүндөгү” токтомунун айыл чарба эмгекчилери тарабынан ишке ашырылышынын хроникасын ачып берүүгө арналган. Мындай берүүлөргө катышуу үчүн колхоз, совхоздордун жетекчилери, өндүрүш алдыңкылары чакырылган.

Кыргыз радиосундагы берүүлөрдө СССР Эл Комиссарлар Советинин колхоздордо коомдук мал чарбачылыгын өнүктүрүү боюнча иш чаралар жөнүндөгү токтому да кеңири чагылдырууга ээ болгон. Кой жана жылкы чарбачылыгын өнүктүрүүдөгү жетишкен ийгиликтер атайын уюштурулган радиоуктуруулардын бир нече ирет айтылып, өзгөчө сөз кылуунун предметине айланган.

Завод-фабрикалардын эмгек тартибинин так сакталуусун жана анын ийгиликтүү иштерин көрүүгө болот. Алардын сакталышы үчүн маданий күрөшкө болгон көптөгөн радиомаектер арналган: “Ленинчил эмгекчилерди коммунисттик жактан тарбиялоо

¹ Кыргыз Республикасынын БМА. Ф.503. Оп.1. Д.560. С.32.

башталыш көптөгөн ишкана, колхоз, совхоздор, транспорт жана Кыргызстандын башка ишкана тармактары тарабынан зор колдоо тапкан.

Кыргыз радиосунун берүүлөрүндө беш жылдык планды мөөнөтүнөн мурда аткаруучулук кыймылы да өз чагылдыруусун тапкан. Алсак, 1940-жылы “Беш жылдыкты-төрт жылда!” деген чакырыктын алдында радиоберүү уктуруп, мазмунун шайман жасоочу бир заводдун жумушчуларынын кайрылуусуна Кыргызстандык эмгекчилеринин жообу түзгөн. Алдыңкы башталыш, демилге-саамалыктарды, эмгекти уюштуруунун форма жана усулдарын жайылтуудагы радионун оң ролу согуштун алдындагы мезгилде өзгөчө даана сезилген.

Радио Советтерге шайлоолорго даярдыктын жүрүшүн оперативдүү чагылдырган, үгүттөө жайларында радиокөпүрөлөр түзүлүп, элди социалисттик чарбанын экономикалык негизине баалуу кагаздарга жазылууга тартуу боюнча иш-чаралар уюштурулган.

Радиоүгүттөө системасында маданиятты өнүктүрүү маселелери да маанилүү орунду ээлеген. Сабатсыздыкты жоюу милдети республикадагы маданий курулуштун баштапкы этабындагы эң эле актуалдуу маселелердин бири катары курч коюлган эле. Газета-журнал, китеп сыяктуулардын катарында Кыргыз радиосу өз угармандарына агартуучулук идеяларын жеткирип, билим алууга үгүттөгөн. Радиодон республикадагы маданий курулуштун жаңылыктары уктурулуп, театрлардан берүүлөр уюштурулган.

Кыйынчылыктарды окуу-билим берүүчүлүк мүнөздөгү радиоберүүлөрдү түзүүдө жеңүүгө туура келген, себеби кесипкөй адис кадрлар жетишсиз эле. 1930-жылдардын ортосунда гана кубанаарлык көрүнүштөргө жол ачылып, микрофон алдына Фрунзе педагогикалык техникуму, Агартуу Эл Комиссариаты, Саламаттыкты сактоо Эл Комиссариаты, Жер иштетүү Эл

Кыйынчылыктарды окуу-билим берүүчүлүк мүнөздөгү радиоберүүлөрдү түзүүдө жеңүүгө туура келген, себеби кесипкөй адис кадрлар жетишсиз эле. 1930-жылдардын ортосунда гана кубанаарлык көрүнүштөргө жол ачылып, микрофон алдына Фрунзе педагогикалык техникуму, Агартуу Эл Комиссариаты, Саламаттыкты сактоо Эл Комиссариаты, Жер иштетүү Эл Комиссариаты жана башка мекемелердин өкүлдөрү чыгып сүйлөй башташты.

Жалпылап алганда, Фрунзе радиоборборунун окуу-билим программалары боюнча Улуу Ата Мекендик согуш алдында, алып барган иш өзгөчөлүктөрүн ар бирин баалоого мүмкүн эмес, сакталып калган материалдар өтө аз болчу. Радиодон системалуу түрдө окутууларды алып барууга жөндөмдүү илимий жана педагогикалык кадрлардын жетишсиздиги окууга арналган берүүлөрдүн планын толук көлөмдө аткарууга жол койгон эмес.

Бирок, жогорудагыдай кыйынчылыктарга карабастан, окуу-билим берүү сектору көп иштерди жасаган. Алсак, окуу-билим берүү уктурууларына 1934-жылы - 319, 1935-жылы - 196, 1937-жылы - 136 саат ажыратылган. Анын ичинен 46 саат Москвадан алып уктурулган.¹

Маданий революциянын негизги жетишкендиктеринин бири - советтик мектеп системасынын түзүлүшү. Республикадагы маданияттын өнүгүшүнө арналган өтө чоң көлөмдөгү берүүлөрдүн ичинен мектептер жөнүндөгү уктурууларга көрүнөөрлүк орун берилген. Берүүлөрдү даярдоодо Агартуу Эл Комиссариатынын эл агартуу бөлүмдөрүнүн кызматкерлери, мугалимдердин кеңири топтору түздөн-түз катышышкан. Тематикасы ар түрдүү: республикада сабатсыздыкты жоюудан тартып, элге билим берүүнүн кадрларынын даярдалышы жана кайра даярдалышына чейин.

¹ Кыргыз Республикасынын БМА. Ф.503. Оп.1. Д.82. С.7.

Республикадагы социалисттик курулуштун конкреттүү милдеттери уктуруулардын тематикасында чагылдырылып эле тим калбастан, берүүлөрдүн түрлөрүнө, республикалык радиоуктуруу комитетинин редакциялык түзүмүнүн (структурасынын) калыптанышына да таасир тийгизген.

Албетте, согушка чейин коомдук-саясий уктурууларга оперативдүүлүктүн жогорку даражасы дайыма эле мүнөздүү боло берген эмес. Аларга көпчүлүк учурда коомдун өнүгүүсүндөгү негизги багыттарын үгүттөөдө иреттүүлүк жана системалуулук жетишкен эмес.

Улуу Ата Мекендик согуш өлкөнүн бүткүл эл чарбасын, жашоосун жана турмуш-тиричилигин динамикалуу жана тезинен кайра курууну талап кылды.

Ырас, радиону согуш мезгилинин шарттарына тездик менен которуунун мүмкүнчүлүктөрү согуш башталаардан мурдараак эле каралып келгендигин белгилеп кетүүгө тийишпиз. Себеби, согуш Европада эки жылдан бери жүрүп жаткан. 1940-жылдын августунда Союздук радиокомитетте аскердик бөлүм түзүлүп, ага эмгекчилерге аскердик билимге ээ болгонго жардам көрсөтүп, азыркы согуштун тажрыйбалары менен тааныштыруучу ар түрдүү тематикадагы коргонуу мүнөзүндөгү берүүлөрдү даярдоо милдети жүктөлгөн.¹

1940-1941-жылдардын башында түзүлгөн республикалык радиоуктуруунун тематикалык пландары коргонуу мүнөзүндөгү берүүлөр менен коштолууга тийи экендигин айтууга мүмкүнчүлүк берет. Республиканын радиоугармандары үчүн даярдалган берүүлөр алдыда күтүп турган коогалаңдуу күндөргө психологиялык жактан даяр болууга көмөктөшкөн.

Согуштун башталышы менен уктуруулардын торчосу (сетка вещания) жоюлган. Мурда ал точка ар бир күнгө өзүнчө түзүлүп, кандай берүүлөр кайсыл сааттарда кетээрин алдын ала эстеп

¹ Кыргыз Республикасынын БМА. Ф.503. Оп.1. Д.219. С.10.

турганга мүмкүнчүлүк бербейт эле. Ал эми радиоуктуруу планы бир жума мурда түзүлө баштады.

1942-жылдын февралына дейре республикалык уктуруунун жалпы чен-өлчөмү башка шаардык станциялардан радиоберүүлөрдү кошпогондо, күнүнө 4 саат 30 мүнөттү түзгөн. Анын ичинен кыргыз тилиндеги берүүлөрдү орточо алганда 1 саат 50 мүнөттөн ашкан эмес. 1942-жылдын февралынан тартып республикалык уктуруу 5 саат 50 мүнөткө чейин өстү, анын ичинен кыргыз тилинде берүүлөрдүн бир күндөгү орточосу 3 саат 50 мүнөттү (67%) түзгөн. Кыргыз тилинде жаңы берүүлөр киргизилген. Күн сайын эфирден “Правда” газетасынын баш макаласы, фронттук очерктер жана эки жолу эртең менен жана кечинде кыргыз музыкасынан концерт жаңырган.

Акыркы кабарлар редакциясы боюнча күн сайын үч берүү кетип турган. Эртең менен кыргыз тилинде Советтик маалымат бюросунун маалыматтары жана ТАССтын кабарлары, түштө жана кечинде акыркы кабарлар кыргыз жана орус тилдеринде берилген.

1943-жылдын 20-мартынан акыркы кабарлардын чыгырылыштарына айыл-чарбасы боюнча күн сайын 20 мүнөттүк берүүлөр кошулган.

Жогорку айтылып өткөн чыгарылыштардан тышкары жумасына төрт жолу: эки ирет кыргызча жана эки ирет орус тилинде жаштар үчүн берүүлөр чыккан. Пионерлер жана мектеп окуучулары үчүн жума сайын кыргыз, орус тилдеринде “Жаш патриот” атайын журналы жаңырып турган.

Согуш жылдарында саясий уктурууларга өзгөчө көңүл бөлүнүп, буга кабыл алынган бир катар өкмөттүк токтомдор күбө (1941, 1943, 1944-жж.).² Алардын ар биринде республикалык уктуруулардын берүүлөрүн өркүндөтүүнүн маселелери да каралган.

Согуштан кийинки жылдардагы радиоуктурууну өркүндөтүү милдеттери ВКП(б) БКнын 1947-жылдын 25-январындагы

² Кыргыз Республикасынын БМА. Ф.503. Оп.4. Д.606. С.14.

«Борбордук радиоуктурууну жакшыртуу чаралары жөнүндөгү» токтомунда таризделген. Токтом өлкөдө радиоуктурууну өнүктүрүү үчүн өтө чоң мааниге ээ болгон. Токтомдо коомдук-саясий темалардагы маалыматтардын жана маектешүүлөрдүн мазмунун жакшыртууга өзгөчө көңүл бурулушу керек деп белгиленген.

«Беш жылдык планды үгүтөөсү, согуштан кийинки мезгилдин кыйынчылыктарын жеңүүдөгү советтик адамдардын эмгектик каармандыгын жана өжөрлүгүн көрсөтүү жана беш жылдык планды ашыра аткарган алдынкы жумушчулардын, колхозчулардын иш усулдарын жайылтуу тынымсыз көңүл борборунда болушу керек» - деп белгиленген токтомдо.

Коомдук-саясий уктуруулардын негизги багыттарын белгилөө менен, ВКП(б) БК саясий уктуруулардын коюлушунда олуттуу кемчиликтер бар экендигин белгилеп өттү. СССРдеги жашоо жөнүндө радиодон берилип жаткан маалыматтар бир түрдүү мүнөзгө ээ, маалыматтын тили жарды, кабар жана маектерде алдынкы жумушчулардын жана колхозчулардын тажрыйбалары жетишээрлик даңазаланбайт.

Радиокомитет бул сыяктуу кемчилдиктерди четтетүүгө жана уктуруулардын сапатын түп-тамырынан жакшыртууга, эмгекчилерди саясий жактан тарбиялоодо жана маданий деңгээлин көтөрүүдө радионун ролун жогорулатууга милдеттүү болгон.

Токтомдо ошондой эле жергиликтүү радиоуктуруунун милдеттери аныкталган. Ал жергиликтүү бай материалды пайдалануу аркылуу борбордук радиоуктуруунун саясий-тарбиялык жана маданий иштерин толуктап турууга тийиш. Жергиликтүү радиоуктуруулар республика, областтын саясий, маданий жана чарбалык турмушун ар тараптуу чагылдырып, өнөр жайынын жана айыл чарбасынын алдынкыларынын тажрыйбаларын үгүттөп, угуучуларда өз Ата журтуна болгон сүйүүсүн, анын тарыхы,

маданиятына кызыгууга тарбиялап, табигый байлыктары менен тааныштырып турууга тийиш.³

Бул токтомду турмушка ашыруу максатында бардык жерде радиоуктурууну кайра куруу жумуштары жүргүзүлдү.

Кыргыз ССРинин Эл комиссарлар Совети 1947-жылдын 27-июнунда «Республикалык радиокомитеттин иши жөнүндө»⁴ токтом кабыл алып, анда радиокомитет акыркы мезгилдерде музыкалык, адабий, айрыкча саясий уктуруулардын сапатын начарлатып, ошондой эле партиялык-саясий иштердин тажрыйбасын жалпылоону жана пропагандисттик материалдарды, лекция, маектерди берүүлөрдү начарлатып жибергендиги белгиленген.

Согуштан кийинки жылдарда тиешелүү техникалык базанын жоктугу уктуруулардын сапатына терс таасирин тийгизген. Кубаттуулугунун жетишпестигинин айынан РВ-6 станциясы берүүлөрдүн керектүү деңгээлин камсыздай албай калган.

Республикалык комитет буга карабастан, берүүлөрдү кеңейтүү жана өркүндөтүү үчүн колдо бар мүмкүнчүлүгүн пайдаланууга күч жумшап, түрдүү жанрлардын, өзгөчө коомдук-саясий жана эл чарбасы берүүлөрүнүн түрлөрүн байытууга аракеттенген.⁵

1949-жылдын 20-августунда Кыргыз ССР Министрлер Совети «Республикада радиоуктурууну техникалык жана саясий жактан жакшыртуу боюнча чаралар жөнүндө» токтом кабыл алган. Республикада уктурууну уюштуруудагы кемчиликтерди жана кыйынчылыктарды белгилеп, Кыргыз ССР Министрлер Советинде, СССРдин Министрлер Советине 1950-51-жылдарда Фрунзе шаарында Союздук бюджеттин эсебинен 1600 миң сомдук Радио үйүн курууга макулдук берүү өтүнүчү менен кайрылган.⁶

³ О партийной и советской печати, радиовещании и телевидении. 1947. С.527.

⁴ Ошол эле жерде. С.527-528.

⁵ Кыргыз Республикасынын БМА саясий документациялары. Ф., 56. Оп.4. Д.609. С.28-31.

⁶ Кыргыз Республикасынын БМА саясий документациялары. Ф., 56. Оп.1. Д.349. С.88.

Ошондой эле, кыргыз композиторлорунун жаңы чыгармаларын пластинкаларга жазууну жүргүзүү үчүн 1949-жылдын октябрында Кыргызстанга үн жазгыч кызматкерлердин бригадасын жиберүү өтүнүчү да кошо камтылган.⁷

Республикалык коомдук-саясий уктурууларды өркүндөтүү үчүн ВКП(б) БКнын 1951-жылдын 15-сентябрындагы «Жергиликтүү радиоуктуруу жөнүндөгү» токтому чоң мааниге ээ болду. Анда жергиликтүү радио калк арасында жүргүзүлүүчү идеялык-тарбиялык иштерде чоң роль ойноору белгиленген. Бирок, ал көп учурда республиканын алдында турган чарбалык жана саясий милдеттерден ажырымда жүргүзүлгөн. Токтомдо жергиликтүү радиоуктуруунун идеялык жана көркөмдүк деңгээлин көтөрүүнүн конкреттүү чаралары белгиленген.

1951-жылдын экинчи жарымында Кыргыз ССРинин радиоуктуруу боюнча комитети өз ишин көрсөтүлгөн токтомго ылайыктап кайра курууну баштады. Аны радиокомитетинин жамааттынын жалпы чогулушунда кеңири талкуулоо жүргүзүлдү.

Ошол эле 1951-жылы бул маселе боюнча Кыргызстан КП(б) БКнын токтому кабыл алынды. Анда белгиленгендей, ВКП(б) БКнын токтомунда көрсөтүлгөн кемчиликтер республиканын радиоуктуруусуна да толугу менен тиешелүү: сасий берүүлөр, экономикалык жана маданий турмушундагы манилүү окуяларды жетишсиз чагылдырат, пахталуу жана мал чарбалуу райондордон даярдалган материалдар үстүртөн даярдалган мүнөзгө ээ, берүүлөрдүн географиясы тар. Радиодон өндүрүш алдыңкылары жөнүндө очерк, сүрөттөөлөр аз берилет, новаторлордун тажрыйбасы жетишсиз даңазаланат. Токтомдо 1952-53-жылдарда Фрунзе шаарында республикалык радиоуктуруунун борбордук аппараттык студиясын жана радионун түйүндөрүн жайгаштыруу үчүн 3000 м³ өлчөмүндөгү имараттын курулушуна зарыл каражатты бөлүү жагы айтылган.⁸

⁷ Ошол эле жерде. Оп.1. Д.429. С.109.

⁸ Кыргыз Республикасынын БМА саясий документациялары. Ф., 56. Оп.4. Д.810. С.324-328.

Көрсөтүлгөн кемчиликтерди четтетүү үчүн иш чаралардын атайын планы кабыл алынып, келечектүү тематикалык пландаштыруу практикасы киргизилген. Берүүлөрдүн пландары республиканын чарбалык-саясий милдеттерине ылайыкташтырылып, бул нерсе уктуруунун бардык түрүнүн тематикасын кеңейтүүгө, ошондой эле радио берүүлөрдүн идеялык-саясий деңгээлин көтөрүүгө мүмкүнчүлүк берди.

Аталган мезгилдеги саясий радиоуктуруунун негизги мазмуну аныкталды. Негизги темалардын катарында айыл чарбасынын, өнөр жайынын, мал чарбачылыгын андан ары өнүгүшүнүн, ошондой эле эмгекчилердин арасында маданиятты көтөрүүнүн маселелери аталды.

1952-жылы редакциялар коомдук-саясий темаларга 353, анын ичинен саясат мамилелерине - 181, өз алдынча билим алууларга жардам - 36, өнөр жай кызматкерлерине - 88, жаштар үчүн - 27, курулуштар жөнүндө - 21, берүүлөрдү даярдашкан.⁹

Ошол эле жылы эмгек алдыңкылары жана жетекчи кызматкерлердин 200дөн ашуун маектерди уюштурган: Социалисттик Эмгектин баатыры Араван ройнунун Молотов атындагы колхоздун бригадири Аллаяр Анаров, Крупская атындагы колхоздун звено башчысы Гречухина, кызылчачылардын бригадири Зууракан Кайназарова; өнөр жай жана транспорттун 15 новатору жана стахановчулары (Осоавиахим атындагы фабриканын тигүү агрегатынын бригадири Попова, стахановчу тигүүчү Голова); илим, искусство жана адабияттын 8 ишмерлери (медицина илимдеринин доктору И.Ахунбаев, эл артисти М.Рыскулов, ж.б.); 79 жетекчи кызматкерлери (ноту комбинатынын директору Аксенова, Ош райондук партиялык комитетинин катчысы Миабгазиев ж. б.)¹⁰

⁹ Кыргыз Республикасынын БМА. Ф.503. Оп.20. Д.254. С.74.

¹⁰ Кыргыз Республикасынын БМА. Ф.503. Оп.20. Д.254. С.75.

Бирок, коомдук-саясий берүүлөрдүн редакциясы саясий тематика боюнча жергиликтүү авторлордон кенири активди уюштура алган эмес, жаштар үчүн берүүлөрдүн деңгээли төмөн болуп, жарым жыл ичинде 27 гана уктуруу уюштурулса, ошонун да кээ бир уюштуруудан башка басымдуу бөлүгү кызыксыз, эсте каларлыктай даярдалбаган. Жергиликтүү кеңештердин турмушу да жетишерлик чагылдырылган эмес. «Акыркы кабарлар» редакциясы боюнча заметка, сүрөттөө, репортаждар жана алдыңкы колхозчулардын сүйлөгөн сөздөрү эфирден берилип турган. Мисалы, Фрунзе облусунун Кант МТСинин башкы механиги Абдрасулов, «Эмгек» колхозунун талаачылык бригадасынын бригадири К.Акназаров ж.б.

Редакциялар авторлор менен иштөөгө чоң көңүл бөлүшкөн. Ар дайым тынымсыз кат алышуу, тапшырмаларды берүү, радиоуктуруулардын каттарына өз убагында жооп берип туруулар республиканын эмгекчилеринен келип түшкөн каттардын агымын көзгө көрүнөөрлүк көбөйткөн. Бул туурасында төмөнкү фактылар күбөлөндүрөт. Мисалы, 1954-жылы радиомаалыматтын башкы башкармалыгы 8842 кат алып, анын дээрлик 6 миңи радио аркылуу берилген. Кийинки жылдын эки айында эле 1181 кат келген. Өзгөчө акыркы кабарлардын редакциясына келген кат көп болуп, жыл ичинде анын кыргыз тилиндеги саны 5098 ди түзгөн.¹¹

«Республиканын алдыңкы чарбалары» берүүлөрүнө мыкты колхоз, МТС, совхоздор жөнүндө очерктер жана корреспонденциялар берилген. Мисалы; Ильич атындагы райондогу «Аламүдүн», «Жоон-Төбө», «Киргизия» совхоздору, Тоң районундагы «Большевик», Кызыл-Аскер районундагы «Красная заря» жана «Киргизия», Араван районундагы Молотов атындагы колхоз, Ленин районундагы Карл Маркс колхозу, Кара-Суу районундагы «Кызыл-Шарк» колхоздору, Түп жана 1-Араван МТСтери жөнүндө берүүлөр уюштурулган.

¹¹ Кыргыз Республикасынын БМА. Ф.503. Оп.20. Д.362. С.92.

Республиканын айыл чарба кызматкерлерин өлкөнүн мыкты чарбаларынын жана өндүрүш алдыңкыларынын жетишкендиктери жана тажрыйбалары менен тааныштыруу максатында Бүткүл союздук айыл чарба көргөзмөсүнүн (ВСХВ) катышуучулары жөнүндөгү материалдар берилген. Алардын ичинде Омск областынын Лебединовка районундагы Ленин атындагы колхозунун саанчысы Дарья Забуга, Архангельск областынын Холмогор районундагы «Новая жизнь» колхозунун зоотехниги М.Филина, Тажик ССРинин Куйбышев атындагы совхозунун директору ж.б. туурасындагы радиомакалалар бар.

Жыл ичинде микрофон алдында 270тен ашык илимий кызматкерлер, колхоз, МТС, совхоздордун жетекчилери, айыл чарба адистеринен өндүрүш алдыңкылары чыгып сүйлөшкөн.¹²

Жыл санап радиоугуучулардын республикалык радиоберүүнүн түрдүү уктурууларына болгон кызыгуулары өсүп олтурду. Корреспонденциялардын саны көбөйүп, республиканын туш тарабынан угуучулардан келген каттардын агымы арбып, анын басымдуу бөлүгү берүүлөрдө пайдаланылды.

Бара-бара бир күндүк уктуруунун саны көбөйүп, сапаты жакшырды. 1963-жылы орточо бир күндүк көлөм 16 саатты түздү. Анын 12 саатын биринчи, 4 саатын экинчи программадан чыккан берүүлөр ээлеген. Анын ичинен Москвадан алып уктуруунун 10 сааты кошумча болгон.¹³

1963-жылы бир катар радиоүндөшмөлөр (перекличкалар), мисалы, мелдешкен Ош жана Анжиян облустарынын, Ак-Талаа жана Токтогул райондорунун ортосунда жана башкалардын ортосунда уюштурулган.

Бул берүүлөр социалисттик милдеттенмелердин аткарылышынын жүрүшүн, өз ара текшерүүнүн түрлөрүнүн бири болуп эсептелген.

¹² Кыргыз Республикасынын БМА. Ф.503. Оп.20. Д.368. С.94.

¹³ Кыргыз Республикасынын БМА. Ф.503. Оп.4. Д.940. С.25.

Андан кийинки жылдарда республикалык радиоуктуруунун практикасына берүүлөрдүн узактыгын арттыруу жана ошондой эле тематикалык пландаштырууну өркүндөтүү жагына жаңылыктарды кийирүү иштерине маани берилди. Муну берүүлөрдүн, айрыкча коомдук-саясий уктуруулардын сапатынын жакшыртылышы талап кылган.

Бул жылыштардын шарапаты менен XX кылымдын 80-жылдарда коомдук-саясий уктуруулар турукташкан мүнөз менен иш алып барды. Ага радиоугуучулардан түшкөн каттардын көбөйүшү да күбө. 1981-жылы коомдук-саясий редакция 1600дөн ашуун кат алган. Көпчүлүгү берүүлөрдүн тематикасын жана алардын жетиштүү деңгээлде жогорку сапатын оң жагынан баалаган мазмунду камтыган.

КПССтин XXVII съездинен, КПСС БКнын апрель (1985-ж.) жана январь (1987-ж.) Пленумдарынан кийин Кыргызстандын радиоуктуруусунда алдыга жылуунун жаңы жолдору белгиленип, кайра куруунун жана чыныгы революциялык өзгөрүүлөрдүн келечеги ачылды.

Бирок, тарыхтын эрки менен башка көнүп калган мүмкүнчүлүк натыйжалуу пайдаланылган жок: иш декларациялар жана кеп-сөз жана ызы-чуудан арылып жыла албады, өлкөдө жана коомдо абал оор болуп турду, бул ССР Союзу кулап, анын урандыларында азыркы көз карандысыз жана эгемендүү Кыргызстан да болгон улуттук жаңы мамлекеттер жаралган тарыхый улуу өзгөрүштөр жүз бергенге дейре уланды.

Б) Адабий-көркөм жана музыкалык уктуруулар.

1920-жылдардын аягында өлкөдөгү коюлган курч маселелердин бири болуп радионун жардамы менен эмгекчилерди көркөм маданиятка аралаштыруу зарылдыгы эсептелген. Луначарский коомдо искусствону массага жайылтуунун радиодон башка каражаты жок жана радио аркылуу эстетикалык, адамзаттын

көркөм байлыгына миллиондогон угуучуларды аралаштыруу зарыл деп эсептеген.¹⁴

Бул 1926-27-жылдарда эле көркөм радиопрограммалардын үлүшүнө сааттардын максималдуу саны (50%) туура келген.¹⁵ 1933-жылга карата кыргыз радиокомитетинин адабий-драмалык жана музыкалык берүүлөрү өз уктурууларынын жалпы көлөмүнүн 36%ды түзүп турган.

Радионун программаларында адабият жана музыкалык чыгармаларды бардык жерде активдүү пайдалануу 1920-жылдардын жана 1930-жылдардын чектеринде өлкөдө көркөм уктуруунун коомдук мааниси, анын искусство түрлөрүнүн жана эстетикалык агартуу каражаттарынын ичиндеги орду жөнүндөгү дискуссияны жаратты. Радиоуктуруунун эстетикалык принциптеринин табиятын теориялык жактан ойлонуштуруп көрүү башталган.

Дискуссиянын жүрүшүндө «радиоискусство» деген термин пайда болду. 1920-жылдардагы жана 1930-жылдардагы бул популярдуу термин көркөм уктуруунун тар чөйрөсүн – өзгөчөлөнгөн радиодраматургия, радиотеатрды белгилөө максатында колдонулуп жүрүп, убакыттын өтүшү менен «радиодогу искусство» деген түшүнүк менен алмаштырылып, мунун өзү эле бул типтеги программалардын репродуктивдүү мүнөзүн дагы бир жолу баса белгилеп турган.¹⁶

Буга чейин жогоруда көрсөтүлгөндөй, Кыргызстанда көркөм уктуруу 1931-жылы, ар дайым радиоуктуруулар бериле баштаган учурдан башталган. Анын максаты-эмгекчи массаны адабият, искусство жана музыканын жаңы чыгармалары менен кеңири тааныштырып туруу эле.

Бирок, республикада тынымсыз көркөм радио программалардын уюштурулуусуна көбүрөөк көңүл бурулган,

¹⁴ Луначарский А.В. Радио в культурной революции. Радиослушатель. 1928. №14. С.1.

¹⁵ Революция и культура. 1928. №10. С.33.

¹⁶ Кыргыз Республикасынын БМА. Ф.503. Оп.1. Д.3. С.9.

коомдук-саясий уктурууну түзүүдө да көптөгөн кыйынчылыктар болуп турган. Ага материалдык каражаттардын аздыгы да, адистешкен кадрлардын жоктугу да, интеллигенциянын өкүлдөрүнүн өтө аз санда болуусу да таасирин тийгизген. Профессионалдык искусствонун көп түрү Кыргызстанда өзүнүн өнүгүүсүнө кыйла кечигип киришпедиби? Көркөм уктуруунун өнүгүшү үчүн ВКП(б) БКнын 1932-жылдын 23-апрелиндеги «Көркөм-адабий уюмдарды кайра куруу жөнүндөгү» токтому жана ошондой эле, 1934-жылдын апрелинде көркөм радиоуктуруу маселелери боюнча өткөрүлгөн бүткүл союздук чыгармачылык кеңешменин өтүүсү, биз үчүн чоң мааниге ээ болгон. Бул эки иш чара тең адабият жана искусство ишмерлеринин бирдиктүү чыгармачылык союздарга биригүүсүнө, чыгармачылык интеллигенциянын «учурдун саясат милдеттерин» түшүнүүсүнө көмөк көрсөткөн.

Кыргыз радиокомитетинин өкүлдөрү да катышты Москвада, көркөм уктуруунун маселелери боюнча өткөрүлгөн кеңешме кеңири коомчулуктун көңүлүн өзүнө буруп, радиокомитеттердин көптөгөн адабият жана искусство ишмерлери менен кызматташуусуна алгачкы көпүрө болгон.

Көркөм уктуруунун өнүгүшү радиокомитеттердин структураларын тынымсыз өркүндөтүү менен коштолгон. Маанилүү кадамдардан болуп 1932-жылы Бүткүл союздук радиокомитетинин (ВКР), жана анын курамындагы милдетине жергиликтүү радиоуктурууну жетектеп элдик оозеки чыгармачылыктын баалуу деп саналгандарын жыйноо, жазып алуу жана жарыкка чыгаруу, турмуш-тиричилик жана маданиятты чагылдырган атайын микрофондук материалдарды түзүү жана ошондой эле улуттук комитеттер үчүн үлгүлүү программа, микрофондук материал, түшүндүрмөлөр жана усулдук колдонмолорду чыгарууга кирген атайын бөлүмдөрдүн түзүлүшү эсептелген.

Көркөм программаларды түзүүдө элдик искусство, анын ичинде кыргыздын фольклордук чыгармаларын негизге алып турганбыз.¹⁷

Албетте, Кыргызстандагы музыкалык берүүлөрдүн басымдуу бөлүгүн кыргыздын тамыры кылымдарга кеткен, өзүнүн салттарын калк ичиндеги жашоосунда сактап келе жаткан элдик музыкасынын салттык чыгармалары түзгөн.

Андагы жетектөөчү орунду вокалдык-аспаптык музыка, өзгөчө акындардын салттык репертуары – элдик профессионалдык ырчылар жана комуз, чоор ж.б. аспапчылар ээлеген жана ээлеп келе жатат. Радиодогу музыкант-аткаруучулардын алдыңкылары атактуу акындар А.Үсөнбаев, А.Огомбаев, К.Акиев, композитор А.Малдыбаев ж.б. киришип, алар берүүлөргө тынымсыз катышып турушкан.

1930-жылдарда радионун көркөм берүүлөрүндө кыргыз мамлекеттик театрдын, кыргыз мамлекеттик филармониянын, орус драма театрынын, кыргыз опера жана балет театрынын артисттери, өздүк көркөм чыгармачылык ийрим, оркестр, хор жамаатынын катышуучулары өз өнөрлөрүн тартуулашкан (медицина техникумунун оркестри, Н.К.Крупская атындагы балдар үйү, №4 мектеп, педагогикалык институттун хор жамааты, Комвуз, мугалимдер үйү, финансы техникуму, педагогикалык техникум, советтик сода техникуму ж.б.).

Мындан тышкары радиокомитет республиканын жашоочуларын батыш Европа жана советтик музыкалык маданияттын көрүнүктүү композиторлорунун чыгармалары менен тааныштырып турууга да аракет жасаган.¹⁸

Алгачкы жылдарда элдик акындардын ырларынын тематикасы калктын кыйын жашоо-турмушун чагылдырса, акындардын ырларында советтик турмуштун күжүрмөн күндөлүгү -

¹⁷ СССР БМАОР. Ф., 6903. Оп.1. Д.33. Л.49.

¹⁸ Кыргыз Республикасынын БМА. Ф.503. Оп.1. Д.222. С.45.

жаңы турмуш, социалдык жана экономикалык кескин өзгөрүүлөрдүн темасы жаңырып турду.

Радиокомитеттердин көркөм радиоуктуруу бөлүмдөрүнүн социалдык ориентациясы берүүлөрдө элдик чыгармачылыкты дагы да план ченемдүүрөөк жана системалуураак пайдаланууга мүмкүнчүлүк түзүп, радио кызматкерлеринде жергиликтүү фольклорду жыйноо, жазып алуу жана иштеп чыгып, аны микрофон аркылуу үгүтөө, массалык ырларды жана күүлөрдү жаратуу боюнча сынактарды өткөрүп, өздүк көркөм чыгармачылыктын музыкалык жана адабий ийримдеринин олимпиадаларын уюштурууга, радиодо иштөөгө кесипкөй адис-музыкант жана этнографтарды тартууга болгон кызыгууну ойготту.

1928-жылы Кыргызстанга агартуу Эл комиссариатынын чакыруусу боюнча музыковед-фольклорчу А.Затаевич келип, 250 кыргыз обондорун жана аспаптык пьесаларын жазып жыйнаган, эмгектерди жарыкка чыгарган.

Биргелешкен (хордук) ырдоо жана элдик аспаптарда ансамблдик (унисондук) ойноонун алгачкы тажрыйбалары жайыла баштаган.

Кыргыз элинин театралдык искусствосу Совет бийлигинин орношу менен өнүгө баштаган. Ал өздүк көркөм чыгармачылыктын окуу жайларындагы ийримдеринен көрөңгө алган. 1926-жылы ВКП(б)нын Кыргыз обкому кыргыз улуттук борборун уюштуруу маселеси боюнча бир канча жолу кеңешме өткөргөн. Кыргыз областтык аткаруу коитетинин агитация, үгүтөө бөлүмүнүн 1926-жылдын 11-октябрындагы токтому менен сахна кызматкерлерин даярдоо үчүн улуттук студия уюштурулуп, ал 1930-жылы ачылып кыргыздын биринчи профессионалдык драмалык театрынын борбору болуп калган.

1930-жылы студия мамлекеттик театрға кайра уюштурулуп, топту негизинен студиянын тарбиялануучулары жана өздүк көркөм чыгармачылыктын жөндөмдүү катышуучулары түзүшкөн. Бир эле мезгилде Фрунзеде музыкалык техникум ачылган.

Расмий чакыруу боюнча театрга ар түрдүү райондордон элдик таланттар, куудул жана ырчы Ш.Термечиков, темир комузчу А.Байбатыров, акындар О.Бөлөбалаев, К.Акиев, манасчылар С.Каралаев, М.Мусулманкулов, комузчулар жана обончулар К.Орозов, М.Күрөңкеев, Ы.Туманов, ырчылар А.Огонбаев, М.Баатов ж.б. топтолушкан.

Кыргыздар өз маданиятына өзгөчө сүймөнчүлүк менен мамиле жасап, кийинки муундарга бай мурастарын өнүккөн денгээлде өткөрүп берүү менен кылымдардан кылымдарга сактап, ушул күнгө сактап келгендиги маалым. Фольклордук түрдүү жанрларда элдин философиясы, адеп-ахлактык, коомдук-саясий көз караштары даана чагылдырылган.

Мында өзгөчө орунду «Манас» эпосунун үчилтиги-кыргыздардын энциклопедиясы, элдин тарыхый мурасы ээлейт. Эпос элдик оозеки чыгармачылыктын туу чокусу жана улуттук маданияттын классикалык мурасы болуп саналат.

Кыргыз радиосу «Манасты» ар түрдүү манасчылардын айттуусундагы 30 саатка жакын жазуусун сактап калган. Анын 12 сааты залкар манасчы Саякбай Каралаевдин өз оозунан жазылып алынган.

Мындан тышкары, 35 саатты түзгөн кенже эпостор-эпикалык баяндар жана элдик дастандар (поэмалар) жазылып жана сакталып турат. Булар: баатырдык, турмуштук, лирикалык эпостор, уламыштар, кошок, жамак, терме, санат, насыят жана айтыш ырлары (азыркы учурда фонотеканын фондунда) 500 сааттан ашык ушундай жазуулар сакталып турат.

Кыргыз акындарынын жана ырларынын аткаруучулук чеберчиликтеринин өсүүсү, алардын улуттук музыкалык искусствосунун өнүгүшүнө көрсөткөн кызматы республиканын өкмөтү тарабынан татыктуу бааланган.

1925-жылы кыргыз искусствосунун тарыхында алгачкы жолу элдик музыкачылар М.Күрөңкеев, К.Орозов, М.Мусурманкуловго республиканын Эл артисти, А.Боталиевге Кыргыз ССРинин

эмгек сиңирген артисти деген ардактуу наамдар ыйгарылган. Алардын ырлары Кыргыз радиосунда күн сайын жаңырып турган.

Радиоуктуруу боюнча Союздук комитет СССР элдеринин музыкалык искусствосунун жыйноо жана үгүтөөгө көмөктөшүү менен, аны республиканын ичинде уктурулуп турушуна эле эмес, ошону менен бирге аткаруунун өз ара тажрыйбаларын алмаштырылып туруусуна да ар тараптуу жардамдашкан.

Отузунчу жылдар улуттук адабий-драмалык уктуруулардын түзүлүшүнүн мезгили болуп калды. Анын ийгиликтүү өнүгүүсүн кыргыз совет адабиятынын түзүлүшүнүн активдүү процесси шарттады. 30-жылдардын ортосунда кадрлар өсүп жетилди. 1934-жылы Кыргыз Республикасынын жазуучулар союзу түзүлдү. Кыргыз жазуучуларынын чыгармаларын кыргыз радиосунда пайдаланууга бул нерсе мүмкүнчүлүк ачкан. Радиодогу адабият аткаруучусуз мүмкүн болбогондуктан, радиокомитеттин алдында адабий-драмалык топ түзүлгөн.

Бул жылдардагы берүүлөрдүн программаларында кыргыз акын-жазуучулары: А.Токомбаев, А.Осмонов, К.Маликов, К.Жантөшев, Т.Сыдыкбеков жана башкалардын ырлары жана прозалары пайдаланылган. Радиодогу драматургия да өз өнүгүүсүнө өрүш алган. 30-жылдардын ортосунда радиодо иштөөгө кыргыз театрынын мыкты чеберлери жана бүтүндөй театр коллективдери тартыла баштаган. Бара-бара радио кызматкерлери театрдан алып уктуруудан радио постановкаларды өздөрү коюуга өтүшөт. Радиокомитет менен кыргыз драмалык жана опера, балет театрлары активдүү кызматташышкан.

Республикалык театрдын өнүгүүсүндөгү бурулуш жыл 1925-жыл болуп калган. Советтердин Бүткүл Союздук IV съездинде Эл агартуу комиссариатынын Кыргызстанда театралдык ишти чыңдоо жана кеңейтүү боюнча сунуштары каралган. Ал сунуштардын негизинде республиканын өкмөтү улуттук театрды андан ары өнүктүрүү жана чыңдоо, актердук жана режиссердук кадрлардын

кесиптик чеберчиликтеринин денгээлин жогорулатуу жөнүндө токтом кабыл алды.

Радиодон биринчи жолу К.Маликов, Ж.Бөкөнбаев, Ж.Турусбековдун биргелешип жазган либреттосу «Айчүрөк» улуттук операсы жана Ж.Бөкөнбаевдин «Алтын кыз» музыкалык драмасы жаңырган.

Республиканын радиожурналисттери тарабынан 40-жылдарда да улантылды. Адабий-көркөм радиожурнал түзүлүп, анда кыргыз акын-жазуучуларынын ырлары, новелла, фельетон, очерктери орун алып, адабият жана искусствонун жаңылыктары кабарланып, радио угармандар кат алышуулар жүргүзүлгөн.

Эгерде башталышында адабий-көркөм программалардын берүүлөрү «концерт» деген жалпы рубриканын алдында чыгып жүрсө, 30-жылдардын орто ченинен баштап ар бири өзүнчө тема менен көбүнчө чыгарманын жанры же түрү боюнча аталышка ээ боло баштаган. Уктуруу кайсыл аудиторияга багышталгандыгын алдын ала кабарлап коюу да мааниге ээ болгон.

Даректүү берүүлөрдүн бири мал чарба тармагында эмгектенген малчылар үчүн арналган. Берүүнүн мындай формасы туруктуулукка ээ болуп чыга келди жана кийинчерээк айыл эмгекчилерине арналган берүүлөрдө ийгиликтүү иштеп чыгарышты. Согуш алдындагы жылдарда программалардан биз айыл-чарбачылыгынын алдыңкылары, аялдар үчүн арноо жана суроолор боюнча түзүлгөн концерттерди жолуктурабыз.

30-жылдарда союздук республикалардын комитеттеринин ортосунда тажрыйба жана аткаруучуларды алмашып туруу башталды. Кызматташуунун бул формасы согуштан кийин андан ары өнүгүүгө ээ болуп, программаларды алмашуу боюнча атайын редакциялар түзүлгөн.

Иштин маанилүү тарабы - радиокомитеттин көркөм коллективдеринин концерттик ишмердүүлүгү. Кыргыз мамлекеттик филармониясы түзүлгөнгө чейин эле, радиокомитет республиканын

калкынын арасында үгүттөөчү жумуштарды студиядан эмес, концерттик жайлардан алып жүргүзүп турган.

Кыргызстанда 1928-жылдан 1941-жылга чейинки мезгил ичинде республикалык улуттук радиоуктуруу түзүлгөн. Анын калыптануусу жана өсүп-өнүгүүсү, жогоруда белгиленгендей, республикадагы социалдык-экономикалык жана маданий терең өзгөрүп-жаңылануулар менен тыгыз байланышта болгон.

Бул өсүп-өнүгүү жолунда радиоуктуруунун өнүгүү процесстери менен республикалык мезгилдүү басма сөзүнүн түзүлүп-калыптануусунун өз ара диалектикалык байланышын байкабай коюуга мүмкүн эмес. Берүүлөрдүн мүнөз, мазмун жана формасына коомчулуктун, радиоугуучулардын көптөгөн катмарлары таасир көрсөтүп турушкан, 30-жылдардын биринчи жарымында эле радио өзүнүн элдин терең катмарынын уюштуруучусу катары мүмкүнчүлүктөрүн радиоуктуруунун практикасына кирген радиогазета, радиомитинг, радиорейд, радиопост, көчмө редакциялар сыяктуу берүү формаларынын шарапаты менен далилдей алган.

Согуш алдындагы жылдардагы техникалык базанын өнүгүүсүнүн жетишсиз деңгээли радионун республиканын бүткүл калкы уга ала тургандай мүмкүнчүлүгүн камсыз кыла алган эмес. Бирок, 40-жылдардын башталышына карата Кыргызстанда радиоуктуруу республиканын эмгекчилеринин олуттуу эле бөлүгүнүн күндөлүк турмушуна кирип, кыргыз элинин рухий маданиятынын ажырагыс бөлүгү болуп калган.

Улуу Ата Мекендик согуштун башталышы менен республикалык радионун берүүлөрүнүн тематикалык структурасы кескин өзгөргөн. Фрунзе радиостудиясы Москвадан алып уктурган кеңири масштабдагы берүүлөр менен кошо, кырдаалдын талабына жооп бере ала турган өзүнүн уктурууларын да уюштуруусу зарыл эле. Кырдаалдын өзгөчөлүгү ооруктун шартындагы идеологиялык иштин жогорку деңгээлин камсыздап, аны «Бардыгы фронт үчүн, бардыгы жеңиш үчүн!» деген ураанга түшүнүп мамиле жасоого

чакыруу. Дал ушул талапка жараша радиоуктуруулардын тематикасында өзгөрүүлөр жүргүзүлгөн. Эгерде бейпил күндөрдөгү радиоберүүлөр негизинен беш жылдык пландарды аткарууда эмгекчилердин эмгек активдүүлүгүн, алардын маданий деңгээлин жогорулатууга эсептелген болсо, согуштун алгачкы күндөрүнөн баштап эле берүүлөрдүн өзөгүн патриотизмге, Мекенди сүйүүгө, фашисттик баскынчыларга карата каршы жек көрүү сезимин тарбиялап, эмгекчилерди ооруктагы кажыбас эмгекке жана Кызыл Армияга ар тараптуу жардамдашууга үндөп тарбиялай турган материалдар уктурулган.

Радиодон согуштун жүрүшүнөн окуя, кабарлар, ошондой эле, илим, адабият, искусство, ооруктун эмгекчилеринин ишмердүүлүктөрү кеңири чагылдырылган. 1942-жылы кыргыз жана орус тилдеринде адабий-музыкалык бир топ чоң берүүлөр уктурулган. Мисалы: «Ленинград», «Улуу Москва», «Сталинград - данктуу шаар», «Севастополь», «Советтер Союзунун Баатыры - И.В.Панфилов», «Париж Коммунасы», «Тарас Шевченко» ж.б.

Радио комитеттин алдына республиканын мыкты адамдарынын, өнөр-жай, айыл-чарбасынын стахановчуларынын эмгектерин кеңири мааниде чагылдырып, үгүттөө милдети коюлган.

Ар бир жума сайын «Ачык мээлөө» («Прямой наводкой») деген курч рубриканын алдында саясий, тарыхый антифашисттик радиобаяндама берилген. Бул уктуруулар бир саатка созулуп, музыкалык жактан жакшы жасалгаланган.

«Ачык мээлөө» берүүсүнүн ар бир жолку чыгарылышы эки бөлүктөн турган: биринчи бөлүгүндө фронттордогу Кызыл Армиянын жоокерлеринин эрдиктери жана ооруктагы эмгекчилердин эпкиндүү эмгектери берилсе, экинчисинде биздин душмандар сатиралык формада чагылдырылып шылдыңдалган.¹⁹

Бул жылдарда радиоуктуруулар республикада эмгектик бийик жетишкендиктерди кармоого көмөктөшкөн, советтик элди

¹⁹ Кыргыз Республикасынын БМА саясий документациялары. Ф., 56. Оп.1. Д.166. С.31.

душманга каршы күрөшүүгө көтөрүүчү бардык тармактарга өтө жогорку жоопкерчилик жүктөлгөн.

Радиоуктуруунун согуш жылдарындагы тарыхы радио маданияттын өнүктүрүү, салттарды чындоо каражаттарынын эң кубаттуу куралы болуп калды деп айтууга мүмкүнчүлүк берет. Мекенибиздин тарыхындагы өтө кыйын мезгилдердеги радио, материалдык-техникалык базасынын өтө начардыгына карабастан, коллективдүү агитатор жана уюштуруучулуктун маанилүү функциясын ийгиликтүү өтөгөн.

Кыргызстандын эл чарбасын калыбына келтирүүнүн согуштан кийинки жылдарында, кыйынчылыктарга карабастан, радиоуктуруунун андан ары өнүгүүсү уланды. Согуш жылдарында чыңалып-торолуп калган көркөм уктуруу да андан ары өрүш алуусун токтоткон жок. Музыкалык уктуруулар редакциясы кыргыз жана орус музыкаларынын концерттерин уюштуруп, филармониянын концерттик залынан эң маанилүү ачык концерттерди, мисалы: Рубинштейндин «Демон», Ференин «Элдин уулу», Малдыбаев менен Ференин «Манас» ж.б. опералардан үзүндүлөрдү алып берген. Мындан сырткары Панфилов атындагы парктын жайкы театрынан, кыргыз мамлекеттик театрынан алып уктурууларды, музыкалык-агартуучулук программаларды, радиоугуучулардын суроолору боюнча түзүлгөн жана шайлоо участкаларындагы көчмө концерттерди уюштурган.

Кыргыз радиокомитетинин демилгеси боюнча Кыргызстан менен Өзбекстандын өз ара концерттеринин алмашуулары өткөрүлгөн. Адабий-драмалык уктуруулардын редакциясынын иш планы берүүлөрүнүн жарымынан көбүрөөк бөлүгүн республиканын эмгекчилеринин турмушун чагылдыргыдай эсеп-кысап менен түзүлгөн.

Кыргыз адабиятынын мыкты чыгармаларын чагылдыруу жагы олуттуу кеңейтилген. Берүүлөрдө А.Токомбаевдин «Мезгил учат», К.Маликовдун «Сайкал апа», Т.Үмөталиевдин «Сөз» повесттери, Р.Шүкүрбеков, А.Убукеев, М.Алыбаев аңгемелери,

А.Токтомушевдин «Чабан» жана «Жеңүүчү», «Биздин республиканын адамдары», «Чабан Курманказиев», Еникеева – алгачкы кыргыз-ассистент», Кызылчачы Кабирова», Мугалим Джумабаева» ж.б. уктурулган.

Төрт уктуруу Азербайжандын классик акыны Низаминин 800 жылдыгына арналып, анын чыгармалары, кыргыз жазуучуларынын Низамиге арналган ырлары, макалалары чагылдырылган.

Согуштун алдындагы жылдарда көркөм уктуруулардын алдында өткөн мезгилдин адабиятынын жетишкендиктерине жана мурастарына республиканын калкын кызыктыруу, тартуу жана азыркы учурдагы адабият менен искусствонун мыкты үлгүлөрү менен тааныштыруу милдети турса, согуштан кийин бул милдеттер татаалдашат.

1952-жылдын январында СССР Министрлер Советинин алдындагы радиоинформация боюнча комитетинин төрагасынын «Радиодон советтик адабият жана драматургияны пропагандалоону күчөтүү жөнүндөгү» буйругунда радиоуктуруу эмгекчилерди тарбиялоонун кубаттуу куралы, советтик идеология жана моралдын маанилүү жайылткычы деп белгиленген.

Адабий драмалык радиоуктуруунун башкы милдети көркөм адабияттардын негизинде Совет мамлекетинин саясатын үгүттөөгө багытталган.²⁰ Мындай маанилүү милдеттин коюлушуна байланыштуу 1952-жылы республикалык радионун адабий-драмалык жана балдар берүүлөрүнүн саны көбөйтүлгөн. Бул берүүлөрдүн тематикасын мурдагыдан аз болсо да кеңейтүүгө мүмкүндүк берген.

Радиомаалыматтын Кыргыз комитетинин адабий-драмалык редакциясы 50-жылдардын башталышында өз берүүлөрүнө республикада жашаган дээрлик бүт бардык акын-жазуучуларды жана журналисттерди тарта алган. Алардын ичинен Т.Үмөталиев,

²⁰ Гуревич П. С., Ружников В. Н. Советское радиовещание. М.: Искусство. 1976. С.230.

С.Фиксин, К.Жантөшев, А.Токомбаев, Т.Абдумомунов, К.Маликов, А.Куттубаевдер жигердүү катышышкан.

Адабий уктуруулардын көлөмүндө кыргыз жазуучуларынын чыгармалары жалпы убакыттын жарымынан көбүн ээлеген. Алсак, 1952-жылдын экинчи жарымында эфирден кеткен 176 берүүнүн 70 берүүсү аларга арналган.

Алардын арасынан Т.Абдумомуновдун нефтинин кыргыз геолог-чалгынчыларынын турмушун чагылдырган «Кум-Бел» жана ак ниет эмгекчилер менен турмуштан артта калган адамдардын ортосундагы чыныгы турмуштагы карама-каршылыктарды көрсөткөн, К.Маликовдун «Биз баштагыдай эмеспиз» деген пьесалары өзгөчөлөнүп турат.²¹

50-жылдардын ортосунан баштап кыргыз акын-жазуучуларынын чыгармаларындагы маанилүү орунду айыл тематикасы ээлей баштаган.

50-жылдардын экинчи жарымынан «Жети жылдыктын адамдары» деген рубриканын алдында очерктик берүүлөр даярдала баштаган. Бул берүүдө малчы-чабан, геолог, механизатор, пахтачы, айыл интеллигенциясы жөнүндө очерктер бар.

Республикалык радиодо адабий материалдарды берүү формалары көп түрдүү боло баштады. Радиоберүүлөр менен кошо жазуучу-акындардын микрофон алдындагы чыгуулары да иш жүзүнө аша баштады. Кыргыз жазуучуларынын чыгармаларынан 48 радиоберүү уюштурулуп, алардын ичинде Ч.Айтматов, М.Жангазиев, С.Эралиев жана башка жаш жазуучулардын чыгармачылык ишмердүүлүктөрү боюнча берүүлөр бар.²²

Согуштан кийинки жылдардагы кыргыз адабиятынын ийгиликтери 50-жылдардын экинчи жарымынан тартып борбордук радиоуктуруунун берүүлөрүн которуп уктуруунун ордуна жергиликтүү материалдардын негизинде орус тилинде берүүлөрдү

²¹ Кыргыз Республикасынын БМА. Ф.503. Оп.20. Д.254. С.79.

²² Кыргыз Республикасынын БМА. Ф.503. Оп.20. Д.254. С.81.

даярдоо менен орус тилдүү угармандарды кыргыз жазуучуларынын мыкты чыгармалары менен тааныштырып турууга мүмкүнчүлүк жаратты.²³

Көркөм уктурууларда негизги орунду музыкалык берүүлөр ээлеген. Музыкалык берүүнү ар дайым карап чыгуу зарылдыгы радиоуктуруу орногон биринчи күндөрдөн тартып ушул кезге чейин уктуруунун жалпы көлөмүндө алдыңкы орунду ээлеп келе жаткандыгы менен түшүндүрүүгө болот. Алсак, 1952-жылы 1096 концерт, анын 602 орус, 494 кыргыз тилдеринде берилген.²⁴

Согуштан кийинки жылдардагы кыргыз радиосунун музыкалык уктурууларынын мазмунун карап көргөндө, мурдагы жылдарда иштелип чыккан тематикалык бир катар багыттарды улантуучулук байкалат. Бирок, муну менен катар эле мурда калыптанып калган форма жана жанрларды андан ары өркүндөтүү жана өнүктүрүү процесси да жүргөн. Республикалык радионун музыкалык редакциясынын ишинде Кыргызстандын музыкалык искусствосунун өнүгүшүнүн негизги багыттары, анын жетишкендиктери жана ийгиликтери чагылдырылган.

Музыкалык уктуруунун бардык берүүлөрү олуттуу түрдө жылдык иш пландын негизинде гана жүргүзүлгөн. Берүүлөр жанрлары боюнча төмөнкүдөй бөлүштүрүлгөн: опералар толугу менен айына эки жолудан, опералардан жана оперетталардан монтаждар - 1, опералардан үзүндүлөр - 18, түшүндүрмөсү кошо симфониялар - 2, музыкалык агартуучулук - 4-5, концерт - маек - 6, камералык музыкалык (аспаптык) - 10, камералык-вокалдык - 10, балеттик - 5-6, жеңил музыка - 8-10, советтик композиторлордун ырларынан - 12-15, радиоугуучулардын суроолору боюнча концерт - 6-8, концерт-табышмактар - 5-7, боордош республикалар менен концерт алмашуу - айына 2-4 жолудан.

²³ Ошол эле жерде. Д.254. С.82. .

²⁴ Кыргыз Республикасынын БМА. Ф.530. Оп.20. Д.254. С.83.

Үн жазуу техникасынын өркүндөөсү аткаруучу кадрларды толуктоо маселесине рационалдуу мамиле жасоого, аларга талапты жогорулатууга, программалардын бирдейлигин жоюу чарасын көрүүгө, орус классикалык жана кыргыздын улуттук музыкаларын жана советтик композиторлордун мыкты чыгармаларын пропагандалоону камсыздоого мүмкүнчүлүк жаратты.

1952-жылдан тартып кыргыз угармандары үчүн музыкалык - агартуучулук берүүлөрдүн саны көбөйдү. Бул сериянын циклдарынын бири болуп “Музыкалык сөздүк” эсептелет. Жаңы ырлар да аткарылып турган. Мындай берүүлөр айына 2 жолудан обого чыгарылган.²⁵

Музыкалык берүүлөрдүн көпчүлүгү так даректерин табышкан. 1954-жылы эле айыл-чарба кызматкерлери үчүн жумасына 5, ал эми мал чарбасындагы эмгекчилердин суроолору боюнча 3 жолудан концерттик берүүлөр уюштурулган. Бул программалар айыл чарба редакциясы менен биргеликте жасалган. Музыкалык таанып-билүүчүлүктүн формасы катары “Табышмак” (“Загадка”) сыяктуу викторина да кеңири жайылтылган.

60-жылдарда адабий-драмалык уктуруулардын редакциялары өз берүүлөрүн жакшыртуунун чараларын көрүшөт. Композиторлор, республиканын музыка ишмерлери туурасында концерт-маек, концерт-очерктер (эл артисти К.Чодронов, комузчу К.Орозов, ырчы М.Өмүрканова, эмгек сиңирген хормейстер С.Юсупов, артисттер М.Козубекова, С.Чабалдаев, Б.Кулболдиев) жана опера-балет театры ж.б. жөнүндө уюштурулат.

Биринчи жолу “Манас” эпосу 12 сааттык айтылышта С.Каралаевдин оозунан жазылып алынган, “Токтогул”, “Ак Шумкар”, “Ажал ордуна” опералары толугу менен жазылып бүткөн. Эгерде 1956-57-жылдарда болгону беш драмалык чыгарма жазылса, 1959-61-жылдар ичинде 30 дан ашууну үн тасмага түшүрүлгөн.²⁶

²⁵ Кыргыз Республикасынын БМА. Ф.103. Оп.20. Д.362. С.99.

²⁶ Кыргыз Республикасынын БМА. Ф.103. Оп.20. Д.362. С.99.

Радио угуучуларды бир гана кыргыз акын-жазуучуларынын мыкты чыгармалары эмес, ошону менен бирге сүрөтчүлөрдүн, театралдык искусствонун ишмерлеринин чыгармачылыктары менен да тааныштыруу боюнча олуттуу жумуштар жүргүзүлгөн. Бул максатта берүүлөрдүн жаңы цикли – “Кыргызстандын адабияты жана искусствосу” радиоальманахы ачылган.

Адабий-драмалык жана музыкалык уктуруулардагы белгилүү бир кемчиликтерге карабастан, радиоугуучулар жана телекөрүүчүлөр менен болгон байланыштар тынымсыз кеңейген жана чыңдалган. Музыкалык уктуруулардын башкы редакциясы 1977-жылы 6133 кат алган. Бул мурдагы жылга салыштырганда кыйла көп эле. Бул албетте, телерадио берүүлөрдүн идеялык-көркөмдүк деңгээлинин жакшыргандыгын, адабий-драмалык жана музыкалык уктуруулардын тематикасы жылдан-жылга өркүндөтүлгөндүгүн күбөлөндүрөт. Мисалы, “Кыргыз адабияты” бөлүмү радиоугуучуларды Кыргызстандын алдыңкы жана жаңыдан эле баштоочу жазуучуларынын чыгармачылыктары менен системалуу тааныштырып, алар менен жолугушууларды, мыкты чыгармаларына адабий окууларды уюштуруп турган. Андай чыгармалар боюнча инсценировкалар ишке ашырылган. Алсак, 1976-жылдын май айында Ч.Айтматовдун “Эрте келген турналар” повести боюнча радиоинсценировка жазылып, ал телерадиокомитеттин негизги фондуна кабыл алынган.

Ошол эле жылы негизги фондго Кыргыз адабиятынын көрүнүктүү өкүлдөрү: А.Токомбаев, Т.Үмөталиев, Т.Сыдыкбеков, окумуштуулар А.Салиев, К.Карасаев жана көптөгөн башка инсандар менен болгон маектер цикли да киргизилди. Алардын көпчүлүгү радиоугуучулар тарабынан жогорку бааларга татыктуу болгон. Ушул эле жылдарда редакция “Бетке айткандын заары жок” деген сатиралык радиожурналды жаңы ачып, кийинчерээк ал радиоугуучулардын арасында абдан сүйүктүү радиожурналга айланган.²⁷ Редакция кызматкерлери улам жаңыча мамилелерди издешип, жанрды түрдөнтүүгө, арасында бир эле чыгаан акындар

²⁷ Текущий архив Госагентства по радиовещанию и телевидению Республики Кыргызстан. Ф.503. Он.22. Д.1173. С.16.

эмес, ошону менен катар карапайым жумушчулар, колхозчулар да болгон штаттан тышкаркы авторлорду активдүү тартууга умтулушкан. Фрунзе атындагы айыл-чарба машиналарын жасоочу заводунун жумушчусу Эгизбек Айдаркулов, Кемин районунан Эсенкул Чопиев, Казак ССРинин Акыр-Төбө айылынан Сууракан Кысубаевдер редакция менен үзбөй кызматташып турушкан. Орус тилиндеги адабий-драмалык уктуруу фондго “Революция чакырып, революция тарабынан таанылган” (М.В.Фрунзенин революциялык ишмердүүлүгү жөнүндө) деген радиопостановкасы, Кыргыз Эл акыны К.Маликовдун “Ысык-Көлдүн жээгиндеги жолугушуулар” деген поэмасынан үзүндүлөр, К.Жунушевдин “Адам жолу түгөнбөйт” (Оштогу жибек комбинатынын жумушчусу жөнүндө) поэмасынан үзүндүлөрдү жазып тапшырган.

Редакциянын ишине штаттан тышкары авторлордун чоң тобу катышкан. Алардын ичинде акын-жазуучулардан Е.Колесников, М.Акаев, М.Жангазиев, А.Сальников, Б.Өмүралиев, Ш.Абдыраманов, Н.Удалов, С.Маймулов, А.Олиянчук, А.Коханов (Ош), Б.Аба (Крым), О.Шетовский (Ленинград), окумуштуу-филологдор Г.Хлыпенко, М.Рудов, В.Шаповалов жана башкалар бар.²⁸

Берүүлөргө катыштыруу үчүн редакция көптөгөн алып баруучуларды тынымсыз тартып турушкан. Алар: республикалык улуттук драма театры, орус драма театры, опера жана балет театрынын артисттери, Эл артисттери Шахова, Прага, Жук, Ильченко ж.б.²⁹ 1980-жылы жана андан кийинки жылдарда да республикалык радиоуктурууда жана телекөрсөтүүдө музыкалык берүүлөр жетектөөчүлүк ордунда калуусун улантты. Мындай абалын биздин Кыргызстан толук эркиндик жана көз карандысыздык алып, улуттук мамлекеттүүлүк чыңдалып, улуттук маданият жана руханиятыбыз кайра жаралууну баштан кечирип жаткан ушул күндөрдө да сактап келе жатат.

²⁸ Текущий архив Госагентства по радиовещанию и телевидению Республики Кыргызстан. Ф.503. Оп.22. Д.1511. С.5.

²⁹ Текущий архив Госагентства по радиовещанию и телевидению Республики Кыргызстан. Ф.503. Оп.22. Д.1173. С.7.

II БАП. КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНДАГЫ ТЕЛЕКӨРСӨТҮҮ СИСТЕМАСЫНЫН УЮШТУРУЛУШУ ЖАНА ӨНҮГҮҮСҮ

1.1. Республикалык телестудия – жалпыга маалымдоонун жаңы каражатынын түзүлүшү жана андан ары өнүгүүсү

Жалпыга маалымдоо каражаттарынын калыптануу жана өркүндөп өнүгүү процесси бир гана радионун эле эмес, радио сыяктуу эле коомдук өнүгүүнүн продуктысы катары пайда болгон телекөрсөтүүнүн өнүгүү тарыхы менен да ажырагыс байланышкан. Коомдун илгерилеп өнүгүп олтуруусу менен илимий-техникалык маалыматтарды барган сайын күчтүү жана кеңири аймакка берүүчү, каражаттарга болгон суроо-талабы өсөт. Бүгүн планетанын жашоочуларын телекөрсөтүүсүз элестетүү кыйын.

Күндөлүк турмушубузга ал адам акылынын техникалык жетишкендиги катары эле эмес, адамзаттын маданий мурас-дөөлөттөрдү жандуу алмашып туруусунун каражаты, өлчөөсүз рухий баалуулуктардын базасында адамдарды бириктирүүнүн каражаты катары кирген.

Рухий маданиятты оптималдуу уюштурууга карай жүргөн коомдук эволюциянын мыйзам ченемдүү логикалык бир звеносу болгон телекөрсөтүү рухий мамилелердин бардык чөйрөсүн өнүктүрүүнүн айтып бүткүс мүмкүнчүлүктөрүн алып жүрүү кудуретине ээ болду.

Дүйнөлүк кинонун таанымал өкүлү Рене Клер, мисалы, телени киноискусствонун дагы да көбүрөөк массалуулукка умтулган жолдогу өнүгүүсүнүн жаңы этабы деп атайт. Театр ишмерлери телекөрсөтүүнү искусствонун алкагын иш жүзүндө чексиз кеңейткен театрдын жаңы тармагы деп эсептешет.

Ал эми музыкачылар телекөрсөтүүнүн келиши менен, мурда болуп көрбөгөндөй “концерттик залга” ээ болушту. Албетте, акустикасы азыраак сапатсыз болуусу мүмкүн, бирок керемет музыканы таркатуу, жайылтуунун чексиз кең аудиториясына ээ

болуучулук аны толуктап турарында шек жок. Анын үстүнө акустиканы шартка жараша, мезгил талабына шайкеш өркүндөтүү жагы да токтоп турган жок. Журналисттер телекөрсөтүүнүн коммуникативдик жактан алмаштыргыс мүмкүнчүлүктөрүн жогору баалашат. Саясатчылар телекөрсөтүүгө коомдогу катмарларга таасир этүүнүн өтө кубаттуу каражаты катары карашат. Телекөрсөтүүнүн мүмкүнчүлүктөрү ушунун баары менен эле чектелип калбайт. Анткени, андай мүмкүнчүлүктөр адамдын көп кырдуу ишмердүүлүгүнүн бардык эле чөйрөлөрү үчүн түгөнгүс деп эсептелет.

Башкача айтканда, телекөрсөтүү - биздин азыркы агымы күчтүү жана тынчы жок замандагы реалдуу процесстердин күзгүсү болуп, ал процесстер азыркы коомдук мамилелер жана калыптанып калган байланыштар менен шартталган.

Коомдук турмуштун дээрлик бардык чөйрөсүндө телекөрсөтүүнүн ролу күн сайын өсүүдө болгон. Маалымат берүүнүн кең, күндөлүк турмуштун жашоосуна аралашканга абдан чоң мүмкүнчүлүгү бар, телекөрсөтүү элдерди бириктирүүнүн жана улуттук кайра жаралуунун кубаттуу каражаты болуу менен, тарбиялык зор мааниге ээ болууда.

Кыргыз телекөрсөтүүсүнүн калыптана баштоосу 1958-жылдын декабрынан 1959-жылдын январынын аягына барып такалат. Ошол кездерде Кыргыз өкмөтүнүн 1958-жылдын 28-октябрындагы “Телекөрсөтүүнүн Фрунзедеги студиясын ишке даярдоо жөнүндөгү” токтомуна ылайык түзүлгөн.

Фрунзе студиясы республикада алгачкы ирет телеберүүлөрүн сыноодон өткөргөн. Аталган токтом менен Фрунзе телестудиясынын 12 кишиден турган административдик-башкаруу жана 50 адамдын айланасындагы көркөм, редакциялык-техникалык жана көмөкчү персоналдар бекитилген.

Ушул эле токтомдо телерадиокомитеттин персоналын 1958-жылга 10 бирдикке 100 миң сомдук эмгек акы фонду менен кошо көбөйтүү планы көрсөтүлгөн.

Республиканын Каржы министрлиги телерадиокомитетке кошумча 550 миң сом, анын ичинде эмерек жана жабдуу сатып алууга 200 миң сом, а Кыргыз ССРинин Мамлекеттик планы ошол эле жылы ГАЗ-69-1 маркасындагы автомашина, жүк ташыгыч ГАЗ-51-1 маркасындагы автомобиль жана ПАЗ-651-1 маркасындагы автобусту өкмөттүн резервинин эсебинен бөлүп берүүгө милдеттендирилген. Фрунзе шаардык аткаруу комитети жана Байланыш министрлиги борбордук шаарлардан чакырылган адистер үчүн тиешелүү түрдө 5 тен батирди, 1958-жылдын IV кварталында бөлүп беришкен.³⁰

Кыргыз телекөрсөтүүсүнүн орнотулушу үчүн КПСС БКнын 1960-жылдын 29-январындагы “Советтик телекөрсөтүүнү андан ары өнүктүрүү жөнүндөгү” токтому зор мааниге ээ болуп, токтом элди тарбиялоонун башкы милдеттерин аныктаган.³¹

Программаларды кеңейтүү жана ар түрдүүлүгүн камсыз кылуу, оперативдүүлүгүн жана өкүлчүлүктүүлүгүн камсыз кылуу зарылдыгы белгиленген. КПСС БК хроникалык - даректүү жана оюн – зоотук телефильмдерди чыгаруунун көбөйтүүнү талап кылган. Токтомдо телекөрсөтүүнүн материалдык-техникалык базасын андан ары өркүндөтүү боюнча чаралар да аныкталып, бул багыттагы иштердин көлөмү жана аткаруу мөөнөттөрү көрсөтүлгөн.

Бул токтомду жетекчиликке алган республикалык телерадиокомитет Фрунзе телестудиясын андан ары өнүктүрүү жөнүндө чечим кабыл алуу менен бирге, телестудиянын кызматкерлери өз иштерин, айрыкча саясий үгүттөөнү байкалаарлык жакшыртышып, мамлекеттин саясатын батыраак жана тереңирээк чагылдырып, республиканын эл чарбасынын жетишкендиктерин кененирээк көрсөтүп, социалисттик

³⁰ Кыргыз Республикасынын БМА. Ф.503. Оп.20. Д.505а. С.89.

³¹ О партийной и советской печати, радиовещании и телевидении. Сб. документов и материалов. М.: Мысль, 1962. С.536.

курулуштун милдеттерин мыкты жана жарык чагылдырып жатышкандыгы да белгиленди.³²

Кыргыз телекөрсөтүүлөрүндө жаңы рубрикалар жана жанрлар киргизилди: телелекциялар, эмгекчилердин суроолоруна жооптор, сын материалдар, жаштар клубу, новаторлордун трибунасы, комментаторлордун чыгуулары ж.б. Талаачылык жана мал чарбачылыктын мыкты адамдары жөнүндө телерепортаждарды, алдыңкы чарбалардын жетекчилери, мыкты чабан, бригадир жана башка өндүрүштүн новаторлорунун чыгып сүйлөгөн сөздөрүн берүү ишке ашырылган.

Балдар берүүлөрүнүн редакциясынын ишин түп-тамырынан тарта өзгөртүүгө, балдарды мектепте идеялык жана эмгектик жактардан тарбиялоо, мектептин турмуш менен болгон байланышынын чыңдалуу маселелерин кенен чагылдырууга көңүл бурулду.

Эмгекчилерге эл аралык турмуштун маселелерин кеңири түшүндүрүү үчүн тышкы саясат маселелери боюнча штаттан тышкаркы баяндамачылардын тобу түзүлгөн.

1963-жылдын май айынан тартып Казахстан, Өзбекстан, Кыргызстандын радиоуктуруу жана телекөрсөтүү комитеттеринин ортосундагы өз ара келишиминин негизинде ар бир айдын 10, 20, 30-күндөрү телестудиялар үч республиканын атайын программаларын алып көрсөтүп келишкен. Мындай берүүлөр 1990-жылга чейин тынымсыз көрсөтүлдү.

Негизинен, чарбалардын талаа жана фермалардагы новаторлордун эмгектери көрсөтүлгөн. Анын ичинде кызылчачы-звеновой К.Шопокова жана пахта терүүчү комбайндын механик-айдоочусу Т.Шамырзаев жөнүндө берилген.

Айыл чарбасынын башка маселе, көйгөйлөрү да чагылдырылган: жер өздөштүрүү, сугатташтыруу, талааны семиртүү жана фермаларды механизациялаштыруу ж.б.

³² Кыргыз Республикасынын БМА. Ф.503. Оп.20. Д.53. С.40.

Талаачылык жумуштары кызуу учурларда күн сайын “Күжүрмөн майдандан кабарлар” деген аталышта билдирүүлөр берилип турган. Күжүрмөн эмгектик күндөргө арналган көптөгөн материалдар узак жылдарга чейин майдандык мүнөзгө ээ болуп, пахта, кызылча, буудай ж.б. планын аткаруу үчүн болгон “күрөштү” чагылдырган. Бул - дээрлик бардык жалпыга маалымдоочу каражаттардын “илдети” эле: адамдар эмгектенип, өздөрүнүн коомдук милдетин аткарып гана тим болбой, эрдикти, баатырдыкты да көрсөтүүгө милдеттүү болушкан.

Кыргыз телекөрсөтүү студиясы өзү жаралган күндөрдөн тартып эле эмгекчилердин, алардын түрдүү суроо-талаптарын эске алуу менен, эстетикалык тарбиясына көңүл бөлгөн. “Музыка – баарына” деген музыкалык-агартуучулук берүүлөрдүн циклынан телекөрүүчүлөр түрдүү музыкалык жанрлар, композитор-классиктер: П.И.Чайковский, М.Мусоргский, Ж.Верди, атактуу кыргыз композиторлору: А.Малдыбаев, М.Абдраев ж.б. чыгармачылыгы жана белгилүү чыгармалары менен таанышышкан.

Программада маанилүү орунду “Кыргыз театрынын чеберлери” аттуу берүүлөрдүн цикли ээлеген жана ээлеп келе жатат. Республиканын искусство ишмерлерине салт боюнча азыр деле телекөрсөтүү аркылуу чыгып турууга драма театрынын көптөгөн спектаклдеринин көрсөтүлүп туруусуна мүмкүнчүлүк тез-тез берилип турат.

Телестудиянын күчү менен бир нече кино очерктер тартылган: “Асман башталган аймакта”, “Нарын отторун жакканда” (экөө тең Борбордук телекөрсөтүү студиясы тарабынан кабыл алынып, тираждалган), “Кыргызтан ырдайт” фильм-концерти, “Түпкүрдөн”, “Ала-Тоо шаары”, “Мекеним-Россия”, “Бүркүт учкан бийиктик”, “Тоолор чакырат” кино-очерктери, “Алымкан” көркөм фильми.

Берүүлөрдүн циклинде “Журналисттин көзү менен” деген аталыштагы көрсөтүүлөрдүн сериясы жаңы цикли болуп, анда республиканын журналисттеринин област, райондорду кыдырып,

кызыктуу адамдар менен жолугушуулары, жер-жерлердеги ишкана-уям, чарбалардын алдында турган маселе, көйгөйлөрү туурасындагы отчет, баяндамалары көрсөтүлгөн. Телекөрүүчүлөр тарабынан, “Он мүнөттүк поэзия” цикли – түрдүү муундагы акындардын жаңы ырларын ошол акындар өздөрү окуган көрсөтүүлөр сериалы да жылуу кабыл алынган. Айылдык көрүүчүлөрдүн кайрылуу-пикирлерине караганда “Айыл кечтери” деген аталыштагы маалымат-музыкалык телеберүүлүк чыгарылыш да кайдыгер калтырган эмес. Ал айына эки ирет обого чыгып турган. Кыргыздын улуу акыны Токтогулдун туулган күнүнүн 100 жылдыгынын астында бул демократ-акынга телестудия бир катар берүүлөрдү арнаган: “Кыргыз элинин улуу акыны”, “Токтогул – сүрөт искусствосунда”, “Токтогулдун орус тилиндеги жаңы котормолору”, “Токтогулга карай кеткен жол” ж.б.³³

Фрунзе телестудиясынын кинодирекциясы ар жумада 8 көркөм, 4 хроникалык-даректүү жана илимий-популярдуу фильмдерди көрсөтүп туруу мүмкүнчүлүгүнө ээ болгон. Алгачкы мезгилде телекөрсөтүү жогоруда айтылган берүүлөргө көп убакыт бөлгөн. 1962-жылы кинодирекция өлкөнүн экрандарына чыккан 116 жаңы фильмдин 101 кайра көрсөтүлгөн, 14 кинофильмдин 9 кайра көрсөтүлгөн. Календардык даталарга карата тематикалык кинофильмдерди көрсөтүү пландаштырылган. Мисалы, шахтерлор күнүнө - “8-шахтадагы окуя”, танкисттер күнүнө – “Майдагы жылдыздар”, комсомолдун юбилейине – “Таңдагы шаар”, Кубадагы элдик революциянын күнүнө – “Куба новелласы”, “Революциялык Кубанын үнү” ж.б.³⁴

Фрунзе телестудиясынын ишинин алгачкы эле жылдарында республикалык телекөрсөтүүнүн негиздери түптөлүп, жергиликтүү телепрограммалар өз алдынча бүтүндүк катары иштелип

³³ Кыргыз Республикасынын БМА. Ф.503. Оп.20. Д.1372а. С.14.

³⁴ Ошол эле жерде. Д.940. С.234.

чыгарылган. Бул - тележурналисттердин, телестудиянын бүт кызматкерлеринин чыгармачылык жемиштүү изденүүлөрүнүн мезгили болуп, бул мезгилде алар жаңы кесиптин көндүмдөрүн өздөштүрүштү. Кесиптик тажрыйбанын жоктугу программалардын идеялык-көркөмдүк деңгээлине терс таасирин тийгизген: окуп-үйрөнүү эфирдин өзүндө тикелей, телекөрүүчүлөрдүн көз алдында жүргүзүлгөн. Эң негизгиси, Кыргыз телекөрсөтүүсү басма сөз публицистикасынын салттарын улантуу жана андан ары өнүктүрүү менен, өзүнүн көп кырдуу мүмкүнчүлүктөрүн иликтеп таба баштаган. Телекөрсөтүүнү басма сөз жана радиоуктуруу менен координациялоо жана өз ара аракеттенүүсүнүн алгачкы аракеттери, б.а. өз курамына телекөрсөтүүнүн камтыган азыркы жалпыга маалымдоо каражаттарынын системасынын калыптануу процесси башталган.

Жумалык программалардын торчосу (жадыбалы) 60-жылдардын башталышына карата төмөндөгүдөй түзүлүшкө (структурага) ээ болгон: телекөрсөтүүлөр эфирге жумасына 4 жолу (шейшемби, шаршемби, жума жана жекшемби күндөрү) берүүлөрдүн жалпы 2, 2,5 сааттык көлөмү менен чыккан. Эреже катары программага өздүк берүүлөр, көркөм жана даректүү фильмдер киргизилген.

Кандай болгон күндө да, алгачкы айлар, ал турсун, жылдарда республиканын телекөрсөтүүсүндө артыкчылык негизинен кинофильмдерге берилген.

Таблица №4

Эскертүү: Фрунзе телестудиясынын берүүлөрүнүн 1959-жылга торчосу (жадыбалы).

Редакция	Күнү жана мүнөтү			Жумасына жалпы мүнөт	Жарым жылдагы жалпы саат	Гонорар суммасы (миң сом)
	шаршемби	жума	жекшемби			
Коомдук-саясий	-	20	-	20	9	18
Адабий-музыкалык	-	-	50	50	22	44
Балдар, жаштар (өспүрүмдөр)	20	-	-	20	9	18
Кинодирекция	100	100	115	315	138,5	-
Жыйынтыгы	120	120	165	405	178,5	80

Эскертүү: 1959-жылдын үчүнчү кварталына

Редакция	Күндөр жана мүнөттөр					Жумасына жалпы мүнөт	Айна жалпы саат	Кварталына жалпы саат	1 саат үчүн орточо гонорар	1 саат үчүн жалпы гонорар	Трактовка жана репетициянын саат саны
	шөйш	шарш	жума	жекшемби							
				күндү	Кечин						
Коомдук-саясий	15	-	25	-	-	40	3	9	1300	12	9
Адабий-музыкалык	15	-	20	-	40	75	5,3	16	2600	42	44
Балдар, жаштар (өспүрүмдөр)	-	-	-	30	-	30	2	6	1500	9	9
резерв	-	-	-	-	-	-	1	3	1700	5	6
Кинодирекция	120	140	120	60	120	560	40,7	122	-	-	-
Жалпы:	150	140	165	90	160	705	52,0	156	7100	68	68

Эскертүү: 1959-жылдын төртүнчү кварталына

Редакция	Күндөр жана мүнөттөр					Жумасына жалпы мүнөт	Айына жалпы саат	Кварталына жалпы саат	1 саат үчүн орточо гонорар	1 саат үчүн жалпы гонорар	Трактовка жана репетициянын саат саны
	шейшемби	шаршемби	Жума	жекшемби							
				күндүзү	кечтде						
Коомдук-саясий	-	20	30	-	-	50	3,3	10,3	2000	21	15
Адабий-музыкалык	-	20	30	-	45	85	6,1	18,3	3500	65	32
Балдар, жаштар (өспүрүмдөр)	-	-	-	30	-	30	2,1	6,3	2000	13	8
Кинодирекция	170	140	140	110	140	700	50,0	150,0	-	-	-
Жалпы:	170	180	190	140	185	865	61,5	184,9	7500	99	55

Башка республикалардагы телестудиялардын абалы да ушундай болгон. Мисалы, Грузиянын телекөрсөтүүсүнүн алгачкы этабында экранды негизинен көркөм программалар ээлеп, телекөрсөтүү аудиторияны искусствого аралаштыруунун жаңы ыкмасы, көркөм оюн-зоокту үйгө жеткирип берүүнүн каражаты өзүнүн жүзүн ача баштаган.

Бул көп жагынан практиктер, ал гана эмес теоретиктердин айрым бөлүгү тарабынан телевидение адамдарды көркөм маданият, кино, театрға аралаштыруунун, искусствонун түркүн түрлөрүн кайра чагылдыруунун идеалдуу каражаты кабылдангандыгы менен байланыштуу.

Бирок, иш жүзүндө телевизиондук искусство өз алдынча өнүктү: телевидениенин чыгармачыл кызматкерлери искусствонун чыгармаларын (мейли, театралдык же опералык спектаклдерди

алып көрсөтүү болсун) механикалык которуп коюуну эмес, аларды телевидениенин тилине которууну ишке ашырышты.

“Мына ошентип - деп жазат телевидение жана телекөрсөтүү боюнча белгилүү адис Э.Г.Багиров, - телевидение чын эле искусство чыгармаларын нускалоо (тираждоо) жана жеткирүүнүн үлкөн каражаты болуп саналат деп айтууга болот, бирок искусствонун бардык түрүн эмес, жалгыз бир түрүн - өзүнүкүн. Андыктан, өзүнүкүн дегенде алардын телевидение тараптан экрандаштырылышын эсепке алганда гана туура сүйлөгөн болобуз. Искусствонун бир түрүнүн - киноискусствонун чыгармаларын гана телевидениеден механикалык түрдө, тилин трансформациялабай көрсөтүүгө мүмкүн”.¹

Мына ушул, практикада сыналган жалпы жол-жобону Кыргыз телевидениесинин алгачкы кадамдары да далилдейт. Мында алдыңкы планга телестудиянын өздүк коюлмалары (постановка) же театралдык спектаклдердин телевизиондук варианттары чыккан, башкача айтканда, искусствонун чыгармалары иш жүзүндө телевидениенин тилине которулган. Бирок, кийинчерээк театралдык чыгармаларды алып көрсөтүүнүн көлөмүнүн өсүүсү аркылуу байкалгандай, көрүүчүлөр маанилүү жоготууларды да сезип калышып жана ушунун өзү телевидениенин театрға эмес, театрды телевидениеге жакындаштыруу зарылдыгына карата ишенимди күчөттү.

Телевидениенин өсүп өнүгүүсүндөгү кыйынчылыктар жөнүндө Кыргыз Республикасынын маданиятына эмгек сиңирген кызматкер, режиссер Балташ Каипов минтип эскерет: “Бул өтө татаал мезгил эле. Башталган иш дайыма эле жеңил болбойт эмеспи. Студия техникалык жактан абдан начар жабдылган. Ошого карабастан, биз татаал спектаклдерди койгонго жетишип, алар дароо эле эфирге кетчү, анткени видеотасмага жазып алуу деген анда жок эле. Албетте, мындай шарттарда каалаган көп нерсени жасоого мүмкүн

¹ Багиров Э.Г. Эволюция представлений о природе телевидения // Вести Московского университета. Серия 10. Журналистика. 1984. №6. С.26.

эмес болчу. Башка шаарларга - Москва, Рига, Саратовго каттадык, окуп-үйрөндүк, тажрыйба топтодук. Эң башкысы, ишке күйүп-күйпөлөктөнгөндүгүбүз бизге жардам берди, убакыттын өтүп кеткенин да байкабадык, издендик, жан-дилибиздин, жүрөгүбүздүн көп бөлүгүн телевизиондук искусствого багыштадык”.²

Кыргыз телевидениесинин башатында анын биринчи директору Т.Орозалиев, Р.Менсеитова, Москвадан келген режиссер Я.Юфа, И.Какорин, Б.Орозалиев, режиссерлор Б.Каипов, Ж.Молдобаев, редакторлор М.Ронкин, М.Тойбаев, Ш.Сматов, Ташкенттен келген бир тууган операторлор Г.Ким жана А.Ким, А.Аширов, алгачкы дикторлор С.Аземлян, С.Жунушалиева, Т.Бакиева, Л.Тюльменко, Р.Рыскелдиева, Б.Субботин ж.б. турушкан.

Жаш кыргыз телевидениеси алгачкы эле жылдарда өзүнүн алдына бул тармакты өнүктүрүүнүн келечектүү планын койгон. 1959-жылы келечектүү (перспективалык) план иштелип чыгып, анда минтип белгиленген: “Телевидение ушул пландаштырылып жаткан (1960-1975-жж.) мезгил ичинде байкалаарлык деңгээлде өрүш алат. Телеберүүлөрдүн көлөмү 1960-жылы 720 сааттан 1975-жылдагы 6000 саатка дейре көбөйөт, же 8,3 эсеге өсөт”. 1970-жылы республикада түстүү телеберүү өздөштүрүлдү.

Телеберүүлөрдөгү маанилүү орунду өзүнүн кинотартымдарын көрсөтүү ээлеп, анын көлөмү 1960-жылы 5 сааттан болсо, 1976-жылы 120 саатка жеткен.³

Жыл өткөн сайын телеберүүлөрдүн көлөмү өстү. 1966-жылдын 1-январына телеберүүлөрдүн суткалык орточо көлөмү 4 саат 30 мүнөттү, 1965-жылдын башталышына караганда жарым саатка көп убакытты түзгөн. Телекөрсөтүүлөрдү кабылдагычтардын (телевизорлордун) саны да кескин өскөн: 1964-жылы 1964 даана болсо, 1965-жылы 120 миңге жетти.⁴

² Газета «Вечерний Фрунзе». 1975. 5-мая. С.2.

³ Кыргыз Республикасынын БМА. Ф.503. Оп.20. Д.1352. С.94-95.

⁴ Ошол эле жерде. Оп.20. Д.1386. С.184.

Телевидение шаарлыктардын эле эмес, айылдыктардын турмушуна да кеңири кирди. 1964-65-жылдарда телеберүүлөрдү Нарын, Ат-Башы, Ак-Талаа, Жумгал жана Токтогул райондорунда да көрө башташты. 1966-жылы телевидениенин кучакка алуу көрсөткүчү 80% га жетти. Ошол эле жылы Москвадан алып көрсөтүүлөр биринчи жолу ишке ашырылды.

Телевидениенин андан ары өнүгүшү материалдык-техникалык базаны түзүүнү талап кылды. 1966-жылы республикалык Радио үйүнүн курулуш-жабдуу иштери аяктап, 1967-жылы үч программада (бирөөсү түстүү чагылышта) көрсөтүүгө эсептелген жаңы телевизиондук борбордун курулушун баштоо пландаштырылган.

1959-жылдан 1975-жылга чейинки мезгилде Кыргызстанда телевидениеге салынган капиталдын көлөмү 83 миллион сомду, анын ичинен курулуш-монтаждоо иштерине кеткен каражаттын көлөмү - 42 миллион сомду түзгөн.⁵

1970-жылдардагы кыргыз телевидениеси күн сайын өздүк берүүлөрүн 5 саат 43 мүнөттүк көлөмдө көрсөтүп турду. Берүүлөр эки: кыргыз жана орус тилдеринде жүргүзүлгөн. Фрунзе телестудиясынын программаларынан тышкары, республиканын телекөрсөтүүчүлөрү күн сайын 9 сааттык көлөмдөгү Борбордук телевидениенин (Москва) жана 4 саат 50 мүнөт көлөмүндө "Орбита" системасы боюнча берүүлөрдү көрүү мүмкүнчүлүктөрүнө ээ болушкан.

Мындан тышкары, Кыргызстандын калкы суткасына 7 сааттык көлөмдө казак телевидениесинин биринчи программасын жана 2 сааттык көлөмдө өзбек телевидениесинин экинчи программасын, ал эми республиканын түштүгүндө өзбек телевидениесинин бардык программаларын көрө алган.⁶

Телевидениедеги өнүгүүлөрдүн ийгиликтери адабий-драмалык берүүлөрдүн редакциясынын ишин жакшыртууга мүмкүнчүлүк

⁵ Кыргыз Республикасынын БМА. Ф.503. Оп.20. Д.1352. С.98.

⁶ Кыргыз Республикасынын БМА. Ф.503. Оп.20. Д.1352. С.98.

берип, бир катар кызыктуу циклдар жана рубрикалар көрсөтүлө баштады: “Эмгек баартырлары жөнүндө баян”, “Кыргыз искусствосунун адамдары”, “Кыл калем жана мольберт менен турмуш аралап”, “Ленинчилер”, “Досторубуздун адабияты”, “Кайнар булак”, “Бир актердун театры”, “Телевизиондук новеллалардын экраны”, “Жазуучу жана турмуш” ж.б. Телевидениенин материалдык-техникалык базасынын өскөндүгүнүн шарапаты менен, редакция телекөрүүчүлөргө өзүнүн бир катар коюмдарын (постановка) жана театралдык спектаклдерин көрсөтө алды.⁷

Телевидениенин материалдык-техникалык базасынын өркүндөөсү жана өсүүсү Ошто радиоуктуруу жана телекөрсөтүү боюнча областтык комитетти түзүү мүмкүнчүлүгүн берди. Бул комитетти түзүү жөнүндөгү токтом Кыргыз ССРинин Министрлер Советинин алдындагы радиоуктуруу жана телекөрсөтүү боюнча комитетинин коллегиясы тарабынан 1959-жылдын 16-декабрында кабыл алынган. Анда Ош областынын эмгекчилеринин турмушун жана эмгектик ишмердүүлүгүн радио жана телевидение каражаттары аркылуу толугураак жана өз убагында чагылдыруу, ошондой эле, радиоуктуруу жана телекөрсөтүүнүн Оштогу башкы редакциясынын ишин жакшыртуу максатында төмөнкүдөй милдеттер коюлган:

1. 1970-жылдын 1-январынан тартып Оштогу башкы редакция тарабынан даярдалган радиоберүүлөрдү Ош шаарынан Фрунзе шаары аркылуу бүткүл республика боюнча алып уктуруу киргизилсин. Берүүлөр күн сайын кечки убакытта 40 мүнөттүк: текст - 30, музыка - 10 мүнөттүк көлөмдө алып барылсын.
2. Ош шаарынан телеберүүлөр жумасына эки ирет, бир сааттык көлөмдө көрсөтүлсүн.

Токтом менен Ош областынын радиоуктуруу жана телекөрсөтүүлөрдүн башкы редакциясынын 1970-жылга жылдык

⁷ Текущий архив Госагентства по радиовещанию и телевидению Республики Кыргызстан. Ф.503. Оп.22. Д.388. С.9.

эмгек акы фондусу 38592 миң сомду түзгөн 33 бирдиктеги штаттык жадыбалы бекитилген.⁸

Мына ошентип, республиканын телевидениесинин жана радиоуктуруусунун аракет алкагы дагы кеңейтилди. Муну Кыргыз ССРинин телевидениени өнүктүрүүнүн 1960-1980-жылдарга чейинки келечектүү планынын негизги көрсөткүчтөрү (5-таблица) далилдеп турат.⁹

Таблица № 5

Эскертүү: Кыргызстандын телевидениесинин 1960-1980-жылдарда өнүгүүсү.

№	Көрсөткүчтөр	жылдар				
		1960	1965	1970	1975	1980
1	Студиялардын саны	1	1	2	2	2
2	Көлөм: телеберүү, бардык саат	720	2600	5200	6000	7000
3	Хроникалык даректүү жана иллюстративдик материалдар	4	60	70	80	100
4	Концерт, программалар	1	8	15	20	25
5	Спектаклдер	-	10	15	20	25
6	Студиялык берүү сааты	130	780	1800	2500	300
7	Өздүк кинотасма, баары	5	78	100	120	150
8	Ретрансляция, станциялар саны	2	7	7	7	7
9	Ретрансляция, станциядан берүү көлөмүнүн сааты	2298	19460	39130	44940	52150

Телевидениенин республиканын телекөрүүчүлөрү менен болгон байланышын кеңейтүү үчүн кыргыз ССРинин 40 жылдыгына арналган республикалык телевизиондук фестивалды өткөрдү. Телевидениенин жардамы менен иштин деңгээлин көтөрүп, анын максатка умтулуучулугун жана таасирдүүлүгүн

⁸ Кыргыз Республикасынын БМА. Ф.503. Оп.21. Д.5. С.122.

⁹ Кыргыз Республикасынын БМА. Ф.503. Оп.20. Д.1352. С.72.

күчөтүү үчүн телевидениенин өзгөчөлөнгөн мүнөздөрүн, табиятын билүү аздык кылат, аны менен кошо телекөрүүчүлөрдүн суроо-талаптарын да ийине жеткире үйрөнүп, телевизиондук аудиториянын коомдук пикирин аныктоо зарыл. Фрунзе телестудиясынын кызматкерлери дал ушул нерсе менен алектеништи.

Алар “1000 жакшы кеңеш” деген аталыштагы телевизиондук летучканы сырттан өткөрүштү. “Фрунзеден сүйлөйбүз” рекламалык басылмасына жарыяланган анкетага 600 дөн ашык үн кошуу каттары келип түшүп, алардын ар бириндеги сунуш-пикир жана ойлордо телевидение кызматкерлери өз көрүүчүлөрүнөн күткөн нерселер бар эле.

Бул каалоо-тилек, сунуш-пикирлер телевизиондук берүүлөрдүн торчосун бир аз өзгөртүү, телекөрүүчүлөрдүн жүрөгүнөн түнөк табууга үлгүргөн циклдердин айрымдарын (“Айыл кечтери”, жаштардын “Светлячок”, “Музыкалык шкатулка”) кайра жандандырып, жаңы рубрикаларды (“Студенттик Колумб”, “Суроолор жана жооптор кечеси”, “Сөз - экономистте”) ачуу зарылдыгын айгинеледи.

Телекөрүүчүлөрдүн каттары алардын суроо-талаптарын үйрөнүүнүн дагы бир жолун айтып берди. Бул - телестудия кызматкерлеринин көрүүчүлөр менен ишканаларда, чарбаларда түздөн-түз жолугушуулары, мисалы дал ушундай жолугушуулар Кемин районунун эмгекчилери, “Фрунзегорстрой” трестинин куруучулары, студенттик актив, ВЛКСМ атындагы фабриканын жамааты ж.б. менен өткөрүлгөн.

Сырттан өткөрүлгөн телевизиондук летучканын катышуучулары, өзгөчө телекөрүүчүлөр менен болгон жолугушуулар телестудиянын кызматкерлерин “Республику славию, которая есть, но трижды, которая будет” деген ураандын астында республикалык биринчи телефестивалды өткөрүү жөнүндөгү ойго түрттү.

Телевизиондук летучканын жыйынтыгын чыгарып жана Фрунзе телестудиясынын кызматкерлеринин республикалык телефестиваль өткөрүү демилгесин колдоп, радиоуктуруу жана телекөрсөтүү комитети 1966-жылдын 26-январында токтом кабыл алды. Анда төмөнкүлөр белгиленген:

1. Телекөрүүчүлөрдүн мүдөө-талаптарын үйрөнүү жана телевизиондук аудиториянын ар бир берүү боюнча коомдук пикирин жакшы билүү үчүн телестудиянын кызматкерлери менен көрүүчүлөрдүн жеринде жолугушууларын ар бир квартал сайын өткөрүп туруу ишке ашырылсын. Айына бир жолу телепрограммаларга баяндама жасоо жана эфирден кеткен айрым берүүлөргө анализ берүү үчүн жумушчулар, инженерлер, окутуучулар жана окумуштуулар чакырылып турсун.
2. Кварталдык пландарга телекөрүүчүлөрдүн талаптарына жооп берген кызыктуу берүүлөр менен кошо көрүүчүлөр менен алып барылуучу иштер да (жолугушуулар, сырттан өтүүчү телевизиондук летучкалар ж.б.) киргизилсин.¹⁰

Республиканын телевидениесинин алгачкы ийгиликтери кандай гана жупуну көрүнбөсүн, андан маалымат жана үгүттөөнүн күчтүү каражаты көрүнүп турду. Телеэкран эл чарбасынын алдыңкылары окумуштуулар үчүн чыгып сүйлөөчү трибуна, чоң концерттик зал боло баштады. “Тележаңылыктар” циклинин берүүсүнүн республиканын өнөр-жай, айыл-чарба, илим, техника, адабият, искусство, спорттогу жетишкендиктери чагылдырылып жатты.

Турмуш чыгармачыл кызматкерлерге берүүлөрдүн жаны тема, циклдерин тынымсыз айтып турду. “Советтер-элдик бийлик”, “Адам жана мыйзам”, “Сиздер үчүн курбулар” аттуу циклдер жашоонун түрдүү жактарын чагылдырып, көптөгөн көрүүчүлөрдүн сүйүктүү берүүлөрү болуп калган.

¹⁰ Кыргыз Республикасынын БМА. Ф.503. Оп.22. Д.823. С.81.

Телекөрсөтүү айылга да активдүү кире баштаган. Ал эми КПСС БКнын 1977-жылдын 10-ноябрындагы токтомунда минтип белгиленген: айыл жеринде телекөрсөтүүнү кеңейтүү үчүн айылдарга телевизиондук кабылдагыч жабдууларды, космостук байланыш системасын, кичине кубаттуулуктагы ретрансляторлорду жана бириктирүүчү линияларды коюу, жайгаштыруу жолу менен телевидениенин материалдык-техникалык базасын чыңдоо зарыл.¹¹

Телекөрсөтүүнүн аракеттенүү чөйрөсүнүн өсүүсү жана кеңейүүсү республиканын өкмөтүнөн берүүлөрдүн көлөмүн жана тейлөөчү жана чыгармачыл персоналдардын санын такай көбөйтүп турууну талап кылган. Буга 1970-жылдан 1990-жылга чейинки аралыктагы келечектүү пландарда чагылдырылган фактылык маалыматтар күбөлөндүрөт. (6-таблица).

Таблица № 6

Эскертүү: Кыргыз телевидениесинин көлөмүнүн өсүү көрсөткүчтөрү (орточо суткасына саат менен эсептегенде)

Көрсөткүчтөр	1970-ж. отчет	1975-ж. отчет	1980-ж. долбоор	1985-ж. долбоор	1990-ж. долбоор
Телекөрсөтүүнүн орточо суткалык көлөмү - республика боюнча бардыгы	29,6	39,3	32,9	42,0	51,0
Анын ичинде: а) жергиликтүү программа боюнча	5,8	6,1	7,0	11,0	11,0
Анын ичинен: түстүү берүүлөр	-	0,4	2,5	11,0	11,0
б) Москва ж.б. шаарлардан алып көрсөтүүлөр	23,8	33,2	25,9	31,0	40,0
Кызматкерлердин саны	189	166,5	239	369	369
Штаттык персоналдын эмгек акы фонду - миң сом	245,4	229,1	414,9	642,2	644,3

Эгерде 1970-жылы телекөрсөтүүнүн суткалык орточо көлөмү 29 саатты түзсө, 1990-жылы 51 сааттын тегерегинде пландаштырылган.

Келтирилген маалыматтан көрүнүп тургандай, 1990-жылы Москвадан берүүлөргө 40 сааттан убакыт бөлүнүп, натыйжада

¹¹ КПСС о культурно-просветительной работе. Сб. документов. М.: Советская Россия, 1981. С.109-111.

жергиликтүү телестудиялардын чыгармачылык алкагын тарытпай койгон эмес.

Телекөрсөтүүнүн материалдык-техникалык базасын андан ары өнүктүрүү жана республиканын калкын көп программалык телевидение менен камтууну кенейтүү максатында, Кыргыз Республикасынын өкмөтү тарабынан 1984-жылдын сентябрында токтом кабыл алынып, анда Союздук өкмөттүн 1984-жылдын 20-августундагы “1984-1990-жылдарда өлкөдө телевизиондук көрсөтүүлөрдүн материалдык-техникалык жактан өнүктүрүү жөнүндөгү” токтому жетекчиликке жана аткарууга алынган жана Кыргыз ССРинин Байланыш Министрлигине жана областтык аткаруу комитеттерине 1984-1990-жылдарга кубаттуулугу 1 киловатт жана андан жогору болгон телевизиондук берүүчү станцияларды мамлекеттик капиталдык курулуштардын лимитинин эсебинен куруу тапшырмасы коюлган.

Токтомго ылайык, Республиканын Мамлекеттик планы, Байланыш Министрлиги, Ош, Нарын, Ысык-Көл, Талас областтык аткаруу комитеттери, Айыл чарба министрлиги, республиканын жана башка министрликтери жана ведомстволору тоолуу калктуу пункттарды телефикациялоону 1985-1986-жылдарда аяктоого тийиш болушкан.

Ош областтык аткаруу комитети 1984-1985-жылдарда Совет районунда “Чоң-Боортоо”, “Алай-Куу”, Чаткал районунда “Каныш-Кыя”, Нарын областтык аткаруу комитети Кыргыз алтын-кен комбинатын, Тогуз-Торо районунда “Үрүм-Баш” радиорелейлик станцияларын курууга милдеттендирилген.

Мында курулуш, телевизиондук жабдуунун спутниктиктин берүү системасын, радиорелейлик линияны, кичи кубаттуулуктагы ретрансляторлорду сатып алуу жана орнотууга кызыктар министрликтер, ведомстволор, областтык аткаруу комитеттери, райондук аткаруу комитеттери, ишкана, колхоз, совхоз, чарбалар аралык бирикмелердин каражаттарынын эсебинен жүргүзүлүүгө тийиш болгон.

Курулуштар бүткөрүлүп, керектүү жабдуулар коюлгандан кийин, аларды Кыргыз ССРинин байланыш министрлигине жана Кыргыз ССРинин радиоуктуруу жана телекөрсөтүү боюнча комитетинин балансына өткөрүп берүү жагы милдеттендирилген.

Кыргыз ССРинин Курулуш министрлиги жана республиканын телерадио боюнча мамлекеттик комитети 1988-жылы Фрунзе шаарындагы телеборбордун аппараттык-студиялык комплексинин курулушу мамлекеттик каражаттын эсебинен бүткөрүүгө тийиш эле.

Токтомдо, ошондой эле, бош каражат жана ресурстарды, алардын аныкталышына жараша, планда белгиленгенден ашыкча радиорелейлик станциялар, телестанцияларды ж.б. объектилерди курууга багыттоо зарылдыгы көрсөтүлгөн.

Бүгүн Кыргызстандын телевидениеси заманбап телевизиондук техникаларга ээ болуп, телекөрсөтүүлөрдү автоматташтырып башкаруу системасын түзүүгө жана өндүрүшкө киргизүүгө багытталган иштерди жүргүзүп, ал системанын жардамы менен техниканын мүмкүнчүлүктөрүн дагы да натыйжалуу пайдаланып, чыгармачылык жамааттар менен телевидениенин техникалык персоналынын иш-аракеттеринин биримдигин жана максатка ылайыктуулугун камсыз кылууну көздөөдө.

Телеборбор азыр экинчи муундагы “Кадр - 3” видео магнитофону менен кошо эле эң акыркы үлгүдөгү - үчүнчү муундагы аппаратураларга да ээ.

Телевидение иш жүзүндө ар бир үйдөн бекем орун-очок алды. Аны республиканын калкынын 98,5 пайызы көрөт.

Кыргыз Республикасынын эгемендүүлүккө ээ болушу телевидение жана радионун кызматкерлеринин алдына, жалпыга маалымдоонун башка каражаттарындай эле, кыргыз элинин улуттук мамлекеттүүлүгүн чыңдап, базар экономикасына өтүүдөгү жеңил эмес шарт-кырдаалда анын биримдик, ынтымак-ырашкерлигин арттыруу боюнча жаңы милдеттерди коюп жатат.

Улуттук кайра жаралуунун оң жактары менен кошо эле бул процесс саясий, өзгөчө экономикалык мүнөздөгү зор

кыйынчылыктар менен байланышта болоору түшүнүктүү. Аларды
жеңе билүүгө элдин кеңири катмарынын көңүлүн топтоо,
багыттоого жалпыга маалымдоо каражаттарынын бүт бардык
техникалык жана чыгармачылык күч-кубаты кызмат кылууга
тийиш.

2.2. Телекөрсөтүүнүн жанрдык ар түрдүүлүгү жана республиканын эмгекчилеринин моралдык-эмгектик активдүүлүгүн жогорулатуудагы алардын ролу

Телевидение - активдүү коомдук-саясий ишмердүүлүктүн чөйрөсү. Анын басма сөз, радио жана даректүү кино менен байланышы чексиз. Телевидение алардын көп жылдардагы топтолгон салттарын ийгиликтүү улантуу менен аларга жуурулушуп, ошол эле учурда ал өзгөчөлөнгөн, өзүнө гана таандык мүмкүнчүлүктөргө жетишкен. Ал турсун, жаңылыктар, интервью, маек, лекция, репортаж, очерк, цикл, пресс-конференция деген терминдер да басма сөз жана радионун арсеналынан телевидениеге кирген.

Болуп жаткан окуя, көрүнүштөрдү оперативдүү көрсөтүп, ар бир көрүүчүнү алардын кандайдыр бир катышуучусу кылып коюу жагынан телевидение басма сөз, радио жана даректүү кинодон ашып түшөт. Ал миллиондогон адамдардын күндөлүк жаңылыктарга болгон керектөөсүн канааттандыруунун негизги булактарынын бири болуп калууда. Телевидение калкты республика жана чет өлкөлөрдөгү окуялар, ошондой эле, өлкөнүн өнөр-жай, айыл чарба, илим, техника, искусство, адабият, спорт тармактарындагы жетишкендиктер жөнүндө маалымдоонун башкы каражаттарынын бири экендиги талашсыз.

Телевизиондук маалымат телекөрүүчүнү фактылар менен ынандырат. Конкреттүү турмуштук факт же окуя маалыматтык жанрлардын объектиси болуп саналат. Ыкчам жол менен көрсөтүлгөн телеберүүлөр көрүүчүнүн экран менен байланышын күчөткөн.

Чейрек кылым илгери советтик белгилүү кинорежиссер С.Эйзенштейн телевидениедеги репортаждуулук табияттын так аңдап, таамай аныктаган: "... киномаг жана телевидение ... көз ирмемдей, же ойдун чагылганындай тез, объективдин өлчөмү жана камералардын чекиттери аркылуу сыйкырлап, миллиондогон угуучу менен көрүүгө, окуяга, ал башталган мезгилде, ал окуя менен

биринчи жолу жана чексиз толкундаткан жолугушуу мезгилинде өзүнүн көркөм интерпретациясын түздөн түз жана ортомчусуз бере баштайт”.¹²

Телевидение бир эле мезгилде сүрөттөлүштөр менен үндү камтуу аркылуу миллиондогон телекөрүүчүлөргө ар кандай окуяны ар түрдүү планда жана ракурста ошол заматта көрсөтүүнүн уникалдуу мүмкүнчүлүгүнө ээ. Көрүүчүлөрдө “Катышуу таасирин” жаратуучу телевизиондук репортаж экран алдына адамдардын максималдуу санын чогулга алат. Берүүлөрдүн жана репортаждардын шарапаты менен көрүүчүлөр үйлөрүндө олтуруп эле саясий окуялар, спорттук мелдештер, театралдык спектаклдердин катышуучусу, космостук кораблдин учуусуна байкоочу болуу мүмкүнчүлүгүн алышат.

Телевизиондук журналистиканын күжүрмөн жана оперативдүү жанры -репортаж реалдуу окуяны анын табигый өнүгүүсүндө көрсөтүп бере алат.

Телевизиондук репортажда экранда биринчи жолу көрүүчүнүн элчиси - репортер пайда болду. Ал буга чейин гезит же журналдык барактардын артында калып, анын үнүн балким бир гана радиодон угууга мүмкүн эле. Телевизиондук репортер же баяндамачы өзүнүн бар экендиги жана активдүү катышуусу аркылуу окуя жана фактыларды көрүүчүлөргө жакын алып келет. Репортаждын объекти - конкреттүү факт, окуя - реалдуу турмуштун динамикалуу бөлүгү.

Телевидениедеги алгачкы коомдук-саясий темалар көбүнесе маалыматтык мүнөзгө ээ болушкан. Бирок, ошол аракеттерде деле коомдук турмуштун фактыларын жана көрүнүштөрүн кененирээк көрсөтүү, аларды терең анализдөө жана жалпылоого умтулуучулук жетишерлик түрдө даана байкалган. Телекөрүүчүлөрдүн коомдук-саясий берүүлөргө карата өсүп бараткан кызыгуусун коомдук-саясий редакциянын уюштурулушу эле эмес, анын чыгармачылык

¹² Эйзенштейн С.М. Избранные статьи. М.: Искусство, 1956. С.427.

планынын иштелип чыгып, андан кийинки турмушка ашырылгандыгы айгинелеп турат.

Көрүүчүлөрдүн кат алуу менен студиянын кызматкерлери коомдук-саясий берүүлөрдүн тематикасын кеңейтишти. Республиканын тарыхындагы белгилүү даталарга таандык маселелер үгүттөлгөн бир катар көрсөтүүлөр дал ушул көз караштан байкалып турат. Бирок, алгачкы мезгилдердеги ушундай видеоматериалдарга бай боло туруп, берүүлөрдүн жаратуучулары оозеки деп аталуучу жанрларды арбын пайдаланышкан (чыгып сүйлөө, маек, интервью). Бул өздүк кинотартымдарды тартуу мүмкүнчүлүгүнүн чектелгендүүлүгү менен түшүндүрүлөт. Ошого карабастан, телекөрсөтүүлөрдүн көпчүлүгүндө кинохроника, фотосүрөт, макет, карта, схемалар арбыныраак колдонула баштаган.

Коомдук-саясий телевидениенин өнүгүшүндөгү кийинки кадам - экранда саясий баяндамачылардын пайда болуусу.

1959-жылдын башталышында түзүлгөн Фрунзе телестудиясы бир жылдан кийин гана массаны жети жылдык планды аткарууга мобилизациялоо жаатында анча-мынча ийгиликтерди жарата баштады. Айрым берүүлөрүндө жети жылдыктын күжүрмөндөрү, алардын иш-аракеттери жөнүндө кеп-сөз кылып, ички жана тышкы турмуштун маанилүү окуяларына да үн кошуп турду. Кучагына өкмөттүк саясатты пропагандалоодон тартып өнөр-жайы жана айыл-чарбасынын өсүп-өнүгүшүнө чейинки маселелердин кеңири алкагын камтыган коомдук-саясий редакциянын карамагында кыргыз жана орус тилиндеги берүүлөр үчүн болгону 3 саат 30 мүнөттүк эфирдик убакыт бар эле.

КПСС БКнын 1961-жылдын 5-майындагы “Радио жана телевидение боюнча Куйбышевдик комитеттин радиоугуучулардын каттары менен иштөөдөгү тажрыйбасы жөнүндөгү” токтому жана ага ылайык, Кыргыз ССРинин Министрлер Советинин алдындагы радиоуктуруу жана телекөрсөтүү боюнча комитетинин 1961-жылдын 1-июлундагы “радиоугуучулардын жана

телекөрүүчүлөрдүн каттары менен иштөөнү жакшыртуу жөнүндөгү” токтому чыккандан кийин, редакция бир катар жаңы рубрикаларды жана материалды берүүнүн жаңы жанрларын киргизди. Мисалы: телевизиондук лекция, телекөрүүчү жана радиоугуучулардын суроолоруна жооптор, сын материалдар, “13 миллионцентнер кант кызылчасы үчүн” телевизиондук клубу, айыл-чарба жумуштарынын жүрүшүнөн маалымат, новатордун трибунасы, акыркы кабарлар, баяндамачылардын чыгуулары.

1960-жылдары жана андан кийинки жылдардагы өтө маанилүү маселеге - чабандардын, малчылардын, кызылчачылардын, пахтачылардын жогорку көрсөткүчтөр үчүн социалисттик мелдештин жүрүшүнө эң чоң көңүл бурулган. Мал чарбасынын жана талаачылыктын эң мыкты адамдары жөнүндө телерепортаждар көрсөтүлүп, партиялык-советтик кызматкерлердин, колхоз, совхоздордун жетекчилери, алдыңкы малчы, саанчы, чабандардын, звено жана бригада башчыларынын, илим адамдарынын чыгып сүйлөөлөрү уюштурулган.

Редакция бир катар ийгиликтүү телеберүүлөрдү даярдаган жана ишке ашырган. Мисалы: “Ленин - улуу революционер жана ойчул” лекциясы (автору – Н.Брудный), республиканын саламаттыкты сактоо министри С.Даниловдун телекөрүүчүлөрдүн суроолоруна берген жооптору ж.б. көрсөтүүлөр жакшы пикирлерди жараткан.¹³

Бирок, ийгиликтүүлөрү менен кошо суз көрсөтүүлөр да болгон. Мисалы, телекөрүүчүлөргө Т.Садывакунов, Таукаш Хачиев жана республиканын башка мыкты чабандарынын иш тажрыйбалары тааныштырылган. Бул берүүлөр үйрөнө турган нерселерге жарды болуп, иш тажрыйбалар жалпы сөздөр менен гана баяндалып тим болгон. Мындай мамиле ошол кездердеги айыл-чарба темасындагы бардык эле берүүлөргө мүнөздүү болгон. Баары коендой окшош материалдар менен башталып, негизги конкреттүү

¹³ Кыргыз Республикасынын БМА. Ф.503. Оп.20. Д.508. С.73.

маселелер ачылбай, өндүрүштүк процесстердин механизациясынын артыкчылык жактарын көрсөтүүдө журналисттик чыгармачылык мамиле жок болгон.

Бул айтылгандарга иш тажрыйбанын географиясы да өтө тар болгондугун кошуп кетүүгө болот. Материалдар негизинен Фрунзе шаары, Аламүдүн, Сталин, Кант жана башка борборго жакын райондордон берилген. Ош, Нарын, Ысык-Көл областтарынан материалдар өтө эле сейрек кездешкен.

Республиканын телерадио комитети радиоуктуруу жана телекөрсөтүүнүн автордук активин кенейтүү жөнүндөгү маселени мезгил-мезгили менен карап турган. Алсак, 1961-жылдын 1-сентябрында комитет “Радиоугуучулар жана телекөрүүчүлөрдүн каттары менен иштөөнү жакшыртуу жөнүндө” токтом кабыл алып, анда акыркы мезгилде эмгекчилерден түшкөн каттар көбөйүп, көпчүлүк редакторлор аларды өздөрүнүн түрдүү формалардагы берүүлөрүндө пайдаланып, радиоугуучулардын жана телекөрүүчүлөрдүн суроо-талаптарына көңүл бөлүп, ал аркылуу материалдардын чыныгы турмуш менен автордук активдин байланышын жакшыртып жатышканы белгиленген.¹⁴

Ошону менен бирге комитет эмгекчилердин каттары менен иштөөдөгү олуттуу кемчилдиктерди да көрсөткөн. Радиоугуучулардын жана телекөрүүчүлөрдүн айрым иштиктүү каттары көңүлгө алынбаган, берүүлөрдө пайдаланылбаган жана тиешелүү чаралар көрүлбөгөн.

Кыргыз жана орус тилдериндеги айыл-чарба редакцияларында, адабий-драмалык берүүлөрдүн кыргыз редакциясында, балдар жана өспүрүмдөр үчүн көрсөтүүлөрдүн орус редакциясында эмгекчилердин каттары менен иштөөгө талаптагыдай көңүл бурулган эмес.

Мисалы, айыл-чарбасынын кыргыз редакциясы штаттан тышкаркы кабарчылардын материалдарынын 60 пайызы

¹⁴ Кыргыз Республикасынын БМА. Ф.503. Оп.20. Д.549. С.63.

берүүлөрдө пайдаланылган эмес. Ошол себептен телекөрүүчүлөрдөн келген каттар олуттуу азайып кеткен.

Иштин кызыкчылыгына терс таасирин тийгизген дагы бир жагдай - радиоугуучулар менен телекөрүүчүлөрдүн каттарына жооптор көпчүлүк учурда кечиктирилип жөнөтүлгөн жана мазмуну өтө эле кургак, супсак болгон.

1959-жылы телекөрүүчү жана радиоугуучулардан 15510, 1960-жылы 18627 кат-кабар келсе, 1961-жылдын жети айында алардын саны 9871 ге жетип, 1960-жылдагы каттарга салыштырганда 445 ке көптүк кылган (7-таблица).

Таблица № 7

Эскертүү: Редакцияларга келген каттардын салыштырмалуу маалыматтары.

		1960-жылдын 7 айында			1961-жылдын 7 айында		
	Редакциялар	орус	кыргыз	баары	орус	кыргыз	баары
1	Акыркы кабарлар: баары аткарылышы жооп	1786 1527 259	2686 1701 985	4472 3228 1244	2314 2141 173	2731 1945 786	3045 2087 958
2	Коомдук-саясий: баары аткарылышы жооп	86 64	148 119	234 183	156 115	115 92	271 207
3	Айыл-чарба: баары аткарылышы жооп	255 184 71	469 291 178	724 475 249	175 132 43	417 212 205	592 344 248
4	Өнөр-жай: баары аткарылышы жооп	137 108 29	123 105 18	260 213 47	160 133 27	149 132 17	309 265 44
5	Жаштар: баары аткарылышы жооп	149 129 20	100 83 17	249 212 37	143 123 19	181 105 76	323 228 25
6	Маданий-тиричиликтик: баары аткарылышы жооп	455 405 50	396 236 160	851 641 210	361 264 97	560 379 181	921 643 278
7	Адабий: баары	151	119	270	167	233	400

	аткарылышы	116	75	191	124	148	272
	жооп	35	44	79	43	85	128
8	Жалпы:						
	баары	--	--	9426	--	--	7871
	аткарылышы	--	--	6528	--	--	5737
	жооп	--	--	2898	--	--	2134

Телестудиянын редакциясына 1960-жылдын 1-декабрынан 1-августуна чейин 1300 кат келип, анын 356 катта музыкалык чыгармаларды, 483 катта кинофильмдерди уктурууп-көрсөтүү өтүнүчтөрү айтылган.

Радиоуктуруу жана телевидениенин материалдык-техникалык базасынын андан ары өнүгүүсү берүүлөрдүн сапатын жана суткалык өлчөмүн жогорулатууга мүмкүнчүлүк берди. Алсак, 1963-жылы телекөрсөтүүлөр суткасына 5 саат 30 мүнөттү түздү.

Телевидениенин коомдук-саясий редакциясы боюнча 1960-1969-жылдарда 1500дөн ашуун үгүттөөчүлүк материалдар, лекция, маектер, репортаждар берилген. Түрдүү маселелер боюнча кызыктуу маектери менен микрофон алдында профессорлор М.Джунусов, А.Измайлов, А.Френкель, жогорку окуу жайларынын окутуучулары жана башкалар чыгып сүйлөшкөн. Мындан тышкары «Колхоз айылынын маяктары» аттуу рубриканын алдында очерк жана сүрөттөмөлөр түрүндө көп материалдар кеткен.

«Бардарчылыкка жол», «Толук кандуу гектар үчүн», деген берүүлөрдө жер аянттарын рационалдуу пайдалануу жөнүндө кеп-сөз жүргөн. Илимпоз-селекционерлер, айыл-чарбасынын адистери алдынкы илим жана практиканын тажрыйбаларын үгүттөшкөн. Бул жагдайда чыгып сүйлөгөндөрдүн саны 1963-жылы 150 гө жакын адамды түзгөн.

1963-жылдан тартып бир катар радио жана теле үн алышмалар мелдешкен Ош жана Андижан областтарынын Ак-Талаа жана Токтогул райондук айыл-чарба өндүрүштүк башкармалыктарынын ортосунда уюштурулду. Бул берүүлөр социалисттик милдеттенмелердин аткарылышын өз ара текшерүүнүн бир формасы болгон.

Эфирге Токтогул ГЭСи жана долбоорлонуп же курулуп жаткан башка электростанциялар жөнүндөгү репортаждар чыккан. Телекөрүүчүлөрдүн алдында Кыргыз ССРинин Илимдер Академиясынын Энергетика жана суу чарба институтунун директору М.Большаков, Нарындагы гидроэлектростанциялардын каскадынын келечеги туурасында чыгып сүйлөгөн. «Беш жылдыктын курулуштарында» рубрикасынан «Кылымдарга курулуш», «Жин-Жиген шахтасында», «Заводдо үй курулууда» деген ири панелдүү курулуштар жөнүндө материалдар, очерктер, «Эмгек сиңирген куруучу», «Республиканын борборундагы эпкиндүү курулуштар», «Бүгүн-жаңы курулуштарда», «Шаарлар ушинтип курулат», «Канттагы цемент заводу» сүрөттөмөлөрү жана башка көптөгөн оперативдик билдирүүлөр берилген.

Кыргыз радиосу жана телевидениеси Москванын радио жана телевидениеси үчүн «Орто Азиядагы ири комбинат» деген берүүнү даярдап, анда Фрунзедеги камволдук-нооту комбинаты жана анын курулушу жөнүндө сөз болгон.

Эл аралык турмуш маселеси боюнча берүүлөргө да чоң көңүл бөлүнгөн. Штаттан тышкары баяндамачылардын тобу түзүлүп, ал «Эл аралык турмуштун күндөлүгүн» туруктуу алып барган.

1964-1965-жылдарда Фрунзедеги телестудия Алма-Аты жана Ташкент студияларынын берүүлөрүн алып көрсөтүүлөрдү жүргүзгөн. 1964-жылы бул көрсөткүч төмөндөгүдөй болгон (бир жылда): 2090 саат, ал эми 1965-жылы 2525 саат.¹⁵

Республиканын радио жана телеберүүлөрүн өнүктүрүүнүн келечектүү планына ылайык, телекөрсөтүүнүн убактысы жыл санап көбөйтүлгөн. Эгерде 1960-жылы бул көрсөткүч 9 саатты түзсө, 1965-жылы - 27, 1970-жылы - 33, 1975-жылы - 37, 1980-жылы - 43 саатка жеткен.

Келечектүү план боюнча алганда, Фрунзедеги телестудия 1959-жылы 1 саат 37 мүнөттүк гана, 1960-жылы - 3 саат 30 мүнөт, 1965-жылы - 5 саат, 1970, 1975, 1980-жылдарда - 8 сааттык

¹⁵ Кыргыз Республикасынын БМА. Ф.503. Оп.20. Д.1109. С.49.

телеберүүлөрдү ишке ашырган. 1970-жылдардан тартып берүүлөр экинчи программа (6 саат) жана үчүнчү программа (5 саат) боюнча да көрсөтүлө баштаган. Муну менен радио жана телевидение эмгекчи элдин ишмердүүлүгүн терең чагылдырып берүүгө жетише алган.¹⁶

1964-жылы Ашхабад, Тбилиси, Вильнюс жана Рига шаарларында Союздук Республикалардын телерадио комитеттеринин төрөгалары, программалык редакцияларынын башкы редакторлорунун Орто Азия, Кавказ жана Прибалтика боюнча зоналык кеңешмелери өткөн. Анда берүүлөрдүн идеялык-көркөмдүк мазмунун андан ары жакшыртуу, борбордук жана жергиликтүү студиялардын программаларын координациялоо жана алмаштыруу, маалыматтык-музыкалык программалардын мазмунун жакшыртуу маселелери талкууланган. Кеңешмелердин катышуучулары чыгармачылык уюштуруучулук иштер боюнча тажрыйба алмашышып, зоналык жана алмашуучу берүүлөрдүн мазмунун ийне-жибине чейин жеткилең үйрөнүп чыгып, республикалык телевидение жана радио акыркы жылдарда партиялык жана советтик органдарга эмгекчилерди чарбалык-саясий милдеттерди чечүү үчүн мобилизациялоо, алдыңкы тажрыйбаларды жайылтуу, адамды тарбиялоо иштерине жакшы жардамын берип жаткандыгын белгилешти. Республикалык радио жана телевидениенин өлкө турмушун чагылдыруудагы өсүү деңгээли Борбордук телевидениенин «Советтик республикалардын радио-фестивалы» жана Москва телевидениесинин максаттуу программалары аркылуу көрсөтүлгөн.

Республикалык комитеттер тарабынан уюштурулган алмашуучу жана зоналык радио жана телеберүүлөр системалуу мүнөзгө ээ боло баштады. Өзбекстан, Кыргызстан, Тажикстан, Түркмөнстан жана Казастандын биргелешкен аракеттери менен даярдалып чыгарылган «Достук кабарчысы», «Кошуналардын жолугуусу» тележурналдары жана зоналык радиосу ийгиликтери

¹⁶Кыргыз Республикасынын БМА. Ф.503. Оп.20. Д.1352. С.64.

менен мактана алган. Ошону менен бирге зоналдык кеңешмелер радио жана телевидениедеги программалардын кемчилдиктерин жана чечилбеген маселелерин кыйгач өтө алган эмес, көптөгөн программаларга элестүүлүк, ачык-айрымдуулук жана ынандыруучулук жетишпей, аларда республиканын элдеринин көп кырдуу турмушу көпчүлүк учурда жупуну жана бир тараптуу көрсөтүлгөн.¹⁷

Зоналдык кеңешмелердин ишинин жыйынтыктарын жалпылаган ССР Министрлер Советинин алдындагы радиоуктуруу жана телекөрсөтүү боюнча комитет 1964-жылдын 31-декабрында радиоуктуруу жана телекөрсөтүү маселелери боюнча зоналдык кеңешмелердин жыйынтыгы жөнүндө буйрук чагарды. Анда республикаларда коомдук-саясий жана көркөм, айрыкча акыркы кабарлар программаларынын бардык түрлөрүнүн оперативдүүлүгүн жана таасирдүүлүгүн жакшыртуу боюнча натыйжалуу чараларды жүзөгө ашыруу жагы сунушталган. Бул радио уктуруу жана телекөрсөтүү, өзгөчө коомдук-саясий берүүлөрүнүн андан ары өнүгүүсүнө чоң түрткү берген.

Кыргыз өкмөтү, республикада телерадионун андан ары өнүгүү маселелерине кам көрүү менен, бул маанилүү милдетти чечүүнүн жаңы жол-жоболорун издеген. 1971-жылдын 26-мартында өкмөт радио-телекомитеттин структурасын өркүндөтүү маселесин карап чыгып, комитетти кадрдык жактан бекемдөөнү зарыл деп тапты. Жаңы торчо боюнча комитеттин төрөгасы эми эки орун басарга жана 7 кишиден турган коллегияга ээ болуп калды.¹⁸

Токтом телерадиоберүүлөрдү андан ары чыгармачылык жактан өнүктүрүү жана өркүндөтүүнүн стимулу болуп калды.

Өкмөттүн сунуштарына ылайык республикалык радио жана телекомитети тарабынан 1975-1990-жылдарга радио жана

¹⁷ Кыргыз Республикасынын БМА. Ф.503. Оп.20. Д.1370. С.29.

¹⁸ Кыргыз Республикасынын БМА. Ф.503. Оп.21. Д.1. С.21.

телевидениени өнүктүрүүнүн келечектүү планы (8-таблица) иштелип чыккан¹⁹

Таблица № 8

Эскертүү: Кыргызстандын телевидениесинин 1975-1990-жылдарга өнүгүүсүнүн келечектүү планы.

Көрсөткүчтөр	1960-ж. отчет	1970-ж. 5 жылдык план	1975-ж. 5 жылдык план	1980-ж. долбоор	1985-ж. долбоор	1990-ж. долбоор
Берүүнүн орточо суткалык көлөмү, республика боюнча, саат	3,8	29,6	32,0	96,0	110,0	112,0
Анын ичинде:						
а) жергиликтүү программа. Анын ичинен түстүү берүүлөр	-	-	0,5	9,0	12,0	10,0
б) Москва жана башка шаарлардын берүүлөрүн алып көрсөтүү	1,3	23,8	26,0	87,0	98,0	99,0
Телеберүүнүн жалпы көлөмү:						
1. республикалык телеберүү. Жалпы саат:	3,8	29,6	32,0	48,0	55,0	56,0
Анын ичинен:						
а) жергиликтүү программалар. Анын ичинен түстүүсү:	2,5	5,8	6,0	8,0	11,0	12,0
б) Москва, башка шаарлардан алып көрсөтүү	-	-	0,5	8,0	11,0	12,0
2. Башка шаарлардын телестудиясы. Жалпы саат:	1,3	23,8	26,0	40,0	44,0	44,0
Анын ичинен:						
а) жергиликтүү программалар. Анын ичинен түстүүсү:	-	-	-	1,0	1,0	1,0
б) Москва, башка шаарлардан алып көрсөтүү	-	-	-	1,0	1,0	1,0
	-	-	-	47	54	55

¹⁹ Текущий архив Госагентства по телевидению и радиовещанию Республики Кыргызстан. Ф.503. Оп.22. Д.11. С.41.

70-жылдарда республикалык радиоуктуруу жана телекөрсөтүү өкмөттүн камкордугунун негизинде жетиштүү материалдык-техникалык база менен камсыз болуп, бул радио-телестудиялардын жамааттары үчүн чыгармачылык жемиштүү иш-аракеттерге шарт түзгөн.

Мисалы, жаштардын Кыргыз редакциясынын берүүлөрүн даярдоонун үстүндө редакциянын бардык журналисттери активдүү иштешкен.

«Эстен кетпес сапар», ВЛКСМдын XVII съездинин иши жөнүндө Москвадагы Съезддер Сарайынан алып көрсөтүү, «Достук кечесинде», «Баатыр тарбиялаган баатыр» (насаатчылык жөнүндө), Жеништин 30 жылдыгына арналган эки сериялуу телефильм, БАМ (телебаяндар) жөнүндөгү жана башка берүүлөр жаштарды тарбиялоонун жакшы үлгүлөрүнөн болуп эсептелген.

Программалардын чыгарылышы жалаң гана штаттык кызматкерлер тарабынан ишке ашырылып, штаттан тышкаркы кабарчылардын алсыз болушун бул иштердеги кемчиликтерге кошуп кетүүгө болот.²⁰ Туруктуу авторлордун катарында жаш жумушчулар, колхозчулар, окумуштуулар, искусство ишмерлери, медиктер, агартуу кызматкерлери жок болгон. Ошондуктан, республиканын жаштарынын эмгектик турмушу жөнүндө баяндаган материалдар аз эле.

Телевидениенин үгүттөө боюнча башкы редакциясы айыл-чарбасындагы жазгы жана күзгү талаа иштеринин жүрүшүн чагылдырууга чыгармачылык менен мамиле жасаган. Редакциянын кызматкерлери жер-жерлерге чыгышып, репортаждарды уюштурушуп, ал материалдар «Механизатордун экраны», «Мелдеш күчтү арттырат», «Жеримдин таңы», «1975-жылдын түшүмү үчүн», «Суу – мол түшүмдүн булагы», «Талаачылык иштерге-башкы көңүл», «Кыргызстандын даны», «Түптөгү күндөр», «Жумгалдагы

²⁰ Текущий архив Госагенства по телевидению и радиовещанию Республики Кыргызстан. Ф.503. Оп.22. Д.654. С.10.

күндөр», «Ак-Суудагы күндөр», «Жети-Өгүздөгү күндөр», «Тондогу күндөр», «1700 тонна кант кызылчасы үчүн», «200 миң тонна ак алтын үчүн», «Эмгек баатырларынын иштери жана ойлору», «Тоют-мал чарбачылыгынын наны», «Эмгекке данк», «Туугандашкандар» жана башка рубрикаларда берилген.²¹

Айыл чарбасынын эмгекчилери үчүн «Айыл чарба билимдеринин университети», «Жаңы канат» циклдеринен берүүлөр уюштурулуп, алардын мазмунун адистердин төмөнкү сунуштары түзгөн: «Колхозчуларга жаңыча эмгек акы төлөө», «Багбанчыларга кеңештер», «Маданий жайытгы туура пайдалануу», «Жердин гектары жана кайтарымы», «Жүгөрү талаасынын маселелери» жана башкалар. Берүүлөрдө көптөгөн кино, фото материалдар, синхрондуу кинотартмалар пайдаланылган.

Дан эгиндерин оруп-жыюунун жүрүшү жөнүндө орус жана кыргыз тилдериндеги көптөгөн берүүлөрдүн идеялык багыттуулугу, композициялык түзүлүшүнүн оригиналдуулугу летучка жана оперативдик чогулуштарда татыктуу бааланган.

Эрте жазда, республиканын талааларында жумуштар эми башталганда, «1975-жылдын түшүмү үчүн» деген аталыштагы берүүнүн видео жазмасы жүргүзүлгөн. Анда Калинин районунун адистери «Шире суу» (малдын көнүн сууга аралаштыруу) ыкмасы менен сугаруу үчүн бетондолгон жабдуунун курулушу жөнүндө айтып беришкен. Жүздөгөн мындай жабдуулар кийинчерээк республиканын көптөгөн чарбаларында курулган.

Алдыңкы жашылчачылар жөнүндө Москва районундагы Энгельс атындагы колхоз жана Аламүдүн районундагы XXIII партсъезд атындагы совхоздон уюштурулган берүүлөрдө баяндалган.

²¹ Текущий архив Госагенства по телевидению и радиовещанию Республики Кыргызстан. Ф.503. Оп.22. Д.389. С.213.

Кант кызылчасы жана пахтаны жыйноо иши башталаарда Радиотелеберүү мамлекеттик комитетинин буйругу менен жыйып-терүү өнөктүгүн чагылдыруу үчүн оперативдик топ жыл сайын түзүлгөн. Бул топ жумасына үч жолу «200 миң тонна ак алтын үчүн» берүүсүн кыргыз тилинде жана үч ирет «1700 тонна кант кызылчасы үчүн» берүүсүн орус тилинде даярдаган.

Мамлекеттик радиотелекомитетинин программалар башкы редакциясы илимий-практикалык конференцияларды, телекөрүүчүлөр жана радиоугуучулар менен жолугушууларды өткөргөн.

1975-жылдын 11-сентябрында өткөн конференцияда Мамлекеттик комитеттин жооптуу кызматкерлери, Фрунзе атындагы заводдун парткомунун катчысы А.Шевцов, партиянын Ысык-Ата райондук комитетинин биринчи катчысы К.Кененсариев, өндүрүш алдынкылары жана новаторлору, инженердик-техникалык кызматкерлер, бригадир, звеновойлор, малчылар чыгып сүйлөшкөн.

Конференциянын катышуучулары телевидение менен радионун программалары жалпысынан алганда эмгекчилердин суроо-талаптарын канааттандыраарын билдиришти. Жылуу сөздөр коомдук-саясий редакциянын дарегине да айтылды. Ошону менен катар, өзгөчө маданий-тиричилик редакциясынын дарегине карата сын-пикирлер болбой койгон жок.

Айыл эмгекчилери айрыкча телеберүүлөрдүн учурдагы торчосуна олуттуу дооматтарын коюшту. Анткени, айыл-чарба тематикасындагы берүүлөр күндүзгү, айыл эли талаада эмгек менен алпурушуп жаткан убакыттарда эфирге чыккан. Берүүлөрдү кечки сааттарга жылдыруу сунуштары киргизилген. Айыл эмгекчилери кыргыз тилиндеги берүүлөр орус тилиндеги берүүлөрдөн, ал эми жергиликтүү программалар борбордук телекөрсөтүүнүн программаларынан анча деле айырмалана албай жаткандыгы жөнүндө өз ой-пикирлерин айтышкан.

Айтылган дооматтар эске алынуу менен кыргыз жана орус тилдериндеги «Ала-Тоо» маалыматтык программасын көрсөтүү жергиликтүү убакыт боюнча саат 21.00 гө жылдырылган. Ошону менен бирге эле берүүлөрдүн идеялык-саясий жана көркөмдүк денгээлин жакшыртуу боюнча кошумча чаралар көрүлгөн.

80-жылдарда Кыргыз телевидениесинин коомдук-саясий көрсөтүүлөрүнүн башкы редакциясы ийгиликтүү иштегендигин анын дарегине келип түшкөн каттар күбөлөндүрүп турат. 1981-жылы 1600 кат келип түшсө, бул көрсөткүч 1980-жылга караганда 143 катка көп болгон. Каттардын мазмуну өтө эле ар түрдүү болуп, коомдук-саясий берүүлөрдүн профилине жооп берген кеңири маселелерди кучагына камтыган.

«Жашыл толкун», «Спорт жөнүндө диалог», «Мекен жөнүндө сөз», «Акыркы кабарлар» циклдери көрүүчүлөрдүн көңүлүн көбүрөөк өзүнө бурду. Каттарда негизинен кезектеги берүүлөр эфирге чыккандан кийин пайда болгон ой-пикир, сунуштар, суроолор жана маселелер камтылган. Каалоо-сунуштарды эске алуу менен, телерадио угуучу-көрүүчүлөр менен болгон байланыштын жаңы формасы – түз эфир, көрүүчү же угуучу тигил же бул берүү боюнча анын алып баруучусуна же катышуучусуна суроолорун берип, тийиштүү жооп ала алган берүү пайда болду. Байланыштын бул формасы ушул күнгө чейин сакталып келе жатат.

Телекөрүүчүлөр жана радиоугуучулардын суроо-талаптарын канааттандыруу максатында, коомдук-саясий программалардын башкы редакциясы 1980-жылдарда жана андан кийинки жылдары маданият жана турмуш-тиричилик маселелери боюнча адистердин чыгып сүйлөөлөрү уюштурулган. Республиканын түрдүү аймактарынан келген материалдар өз мөөнөтүндө пайдаланылган жана жооптору берилген. Жыл ичинде 1007 каттын мазмуну менен таанышып, 593 катка жооп жазылган. Мына ошентип, маалыматтык аймак кеңейип, автордук актив калыптанган.²²

²² Текущий архив Госагенства по телевидению и радиовещанию Республики Кыргызстан. Ф.503. Оп.22. Д.2497. С.62.

1981-жылдын январынан 1986-жылдын 31-декабрына чейинки аралыкта Мамлекеттик телерадио комитетинин каттар бөлүмү телекөрүүчүлөрдөн жана радиоугучулардан 32989 кат алган. Алардын 12465 мазмуну маалыматтык билдирүү, 6018 макала, очерк, фельетон, аңгеме, 7591 музыкалык чыгармаларга жана көркөм фильмдерге суроолор, 5136 викторина жана сынактарга жооптор, 1666 программалардын дирекциясына айтылган пикирсунуштар («В эфире Киргизия» гезитине жарыяланган анкетага жооптор), 37 үн кошуулар, 8 сын пикирлер, 68 мекеме уюмдардын берүүлөрдөгү материалдар боюнча берген жооптору түзгөн.²³

КПСС БКнын июль (1983-ж.) Пленумунан кийин коомдук-саясий программалардын редакциясы саясий тематиканын үстүндө иштөөнү тереңдетип, өз берүүлөрүндө комсомолдук жаштар бригадаларынын жана айрым өндүрүш алдыңкыларынын жетишкендиктери жөнүндө баяндарды уюштурду. Журналисттер өндүрүштүк жамааттардагы тапшырмаларды ийгиликтүү аткаруудагы жагымдуу моралдык климаттын таасирин ачып берүүгө умтулушкан.

Алсак, 1984-жылдын 22-декабрындагы «Абийириңди жашыңдан сакта» деген кыргыз тилиндеги берүүдө аракеттик жана алкоголизмге каршы күрөшүү, жатып ичер, жалкоолор жөнүндө сөз болуп, анда кинотасмалар жана фотосүрөттөр пайдаланылган.

Көп жылдардан бери белгилүү бир айларда орус тилинде «Дороги, которые мы выбираем», кыргыз тилинде «Кесибим-ырыс кешигим» деген темаларда телеберүүлөр экранга чыгып келе жатат.

Анда жаш жумушчулар, курулушчулар, айыл эмгекчилери чыгып сүйлөшүп, өзүнүн сүйгөн кесиби, эмгегинин үзүрү, керектүүлүгү, өз ишине берилгендиги жөнүндө айтып беришет. Кесипке багытоочу сөздөрү менен жаштарга завод, фабрикалардын тажрыйбалуу насаатчылары тез-тез кайрылышат.

²³ Ошол эле жерде. Д.2497. С.136.

Республикабыздын кесипчилик-техникалык окуу жайлары 230 дан ашуун кесип боюнча билим беришет. Алардын негизгилери жана кадыр-барктуулары жөнүндө өз берүүлөрүндө жаштар редакциясы туруктуу кеп-сөз кылып турган.

Мектеп реформасына байланыштуу редакция «Замандаш» циклинен мугалим жана мектеп турмушуна арналган берүүлөрдүн сериясын чыгарган. Аларда эмгек синирген мугалимдер жана жогорку окуу жайлардын кызматкерлери чыгып сүйлөшкөн.

Жаштар редакциясында жаны темалар да пайда болду: комсомолдук-жаштар жамааттарындагы чарбалык эсеп, кадрлардын агымы жана ага байланышкан тартип жана иреттүүлүк, жаштардын бош убактысын уюштуруу ж.б.

1975-1976-жылдарда кээ бир республикалык жана областтык телерадио боюнча мамлекеттик комитеттердин демилгеси боюнча, эксперимент иретинде телевидение жана радионун башкы редакцияларын бириктирүү жүргүзүлгөн. Жети жылдан кийин союздун көптөгөн комитеттери мурдагы формага кайра келишкен, айрымдары, анын ичинде Кыргыз ССРинин Мамлекеттик телерадио комитети да бириктирилген формасын сактап калган.

Биздин республиканын Мамлекеттик телерадио комитетинин бириккен формадагы он жылдык иши 1975-жылы киргизилген структура күтүлгөндөй натыйжа бербегендигин көрсөттү. Бир редакцияга (телевидениеге же радиого) бириктирилгендигине карабастан, бир бөлүгү мурдагыдай эле жалаң гана телеберүүлөрдү, экинчи бөлүгү - радио программаларды даярдаган. Бир караганда жөнөкөй эле көрүнгөнү менен ошол эле мезгилде теле жана радио журналистиканын чеберчиликтерин өздөштүрүү процесси иш жүзүндө узак убакытты жана олуттуу тажрыйба топтоону талап кылып, теле менен радионун ар кандай жана аларды кабылдоо системаларынын ар түрдүүлүгүнөн улам, буга ар дайым эле мүмкүнчүлүк боло берген эмес.

Телевидение алдыңкы планга мыйзам ченемдүү чыгып, анын техникалык жарак-жабдыгы татаалдашкан. Мезгилдин алдыга

өнүгүүсүн да эсепке алуу керек эле. Мунун баары биригип келип телевизиондук берүүнүн өзгөчөлүгүн билүү жана тележурналисттерди тынымсыз адистештирип, кесиптик жана техникалык денгээлин жогорулатуу зарылчылыгын шарттады.

Бөлүү маселеси редакциялардын жамааттарында мамлекеттик телерадио комитетинин жалпы чогулуштарында ар тараптуу талкууланды. Кызматкерлердин басымдуу көпчүлүгү телевидение жана радио боюнча башкы редакцияларды өз-өзүнчө түзүүнү караган жаңы структуранын киргизилүүсүн жакташты.

Коллегия журналисттердин пикир сунуштарын эске алып жана бул маселени ар тараптан талдап көрүп радиоуктуруу жана телекөрсөтүү боюнча Мамлекеттик телерадио комитети 1986-жылдын 21-апрелинде Кыргыз ССРинин телевидение жана радиоуктуруу боюнча мамлекеттик комитетинин жаңы структурасы жөнүндө «Кыргыз ССРинин телевидение жана радиоуктуруу комитеттеринин жаңы структурасы жөнүндө» аттуу токтом кабыл алды.²⁴ Токтомдо башкы редакцияларды телевидение жана радионун редакцияларына бөлүп түзүү каралган. Бул нерсе мезгилдин талабына жооп берген.

1985-жылдын апрелинен коомдогу жаңылануу жана кайра куруу процессин баштоо жарыялангандан тартып республиканын радиоуктуруу жана телекөрсөтүү системасында да сенектик көрүнүштөрдү жеңүүнүн, берүүлөрдү кайра куруунун программаларын иштеп чыгуу жана турмушка ашыруунун аракеттери жасалды.

Дал ушул мезгилде республиканын өкмөтү телевидениенин алдына мындай милдеттерди койгон: жаңылануу процессинде алдыңкы катарда болуу, окуялар жана көрүнүштөрдү терең анализдөө, олуттуу маселелерди көтөрүп чыгып, аларды чечүүнүн жолдорун сунуштоо, өзүнүн маалыматтык сыйымдуулугу жана

²⁴ Текущий архив Госагентства по телевидению и радиовещанию Республики Кыргызстан. Ф. 503. Оп. 22. Д. 3500. С. 68.

максаттуулугу аркылуу иштин чыныгы абалын реалдуу баалап билүүчүлүктү бекемдөө.²⁵

Чарбалык өнүгүүнүн туруктуу өсүүсүн кармап туруу үчүн өндүрүштү аймактын бүгүнкү жана келечектеги милдеттерин эсепке алуу менен терең тандоону уюштуруу эле эмес, ошону менен бирге эле эмгекчилердин эмгек жана социалдык активдүүлүгүн өнүктүрүүгө таасир берүүчү саясий жана идеологиялык факторлорду ар тараптан пайдалануу зарыл эле. Демек, жамааттык пропагандист жана жамааттык уюштуруучу катарында телевидениенин ролу өсүү керек болгон.

Мурдагы мамилелердин кемчиликтерин жеңүү жолу менен гана жаны кырдаал калыптана баштап, ал кырдаал берүүлөрдүн проблемалык тематикалык диапозонунун кенейүүсү, талаш-талкуунун күчтөндүрүлүүсү, телекөрүүчүлөр менен диологдун жаны формаларын киргизилүүсү, редакциялардын социологдор менен байланышынын чыңдалышы менен мүнөздөлөт.

Аны менен бирге, тилекке каршы, кайра куруу алып келген жаны нерселер бардык учурларда эле чечкиндүүлүк менен аныкталып анализделген эмес, реалдуу турмуштун көйгөйлүү тармактары алсыз чагылдырылган, коомдук процесстердин «өсүү илдеттери» жетишсиз аныкталган.

Албетте, радиоуктуруу жана телекөрсөтүү тармагынын иш-аракетин оптимизациялоо республикадагы бардык коомдук мамилелерди оптималдаштырганда гана керектүү мүнөздө чечилмек.

Оптималдуу жол деп редакциялардын журналисттердин чыгармачылык активдүүлүгүнө, жамааттын бардык мүмкүнчүлүк

²⁵ Текущий архив Госагенства по телевидению и радиовещанию Республики Кыргызстан. Ф.503. Оп.22. Д.3500. С.68.

жана ресурстарын пайдаланууга, радиоугуучулар жана телекөрүүчүлөр менен тыгыз байланыштын орнотулушуна мүмкүн болгон өлчөмдө көмөктөшүүчү ишмердүүлүгүн гана атоого мүмкүн. Бул оптималдык жолдорду издөө бүгүн, бирок эми жаңы, Кыргыз элинин улуттук мамлекеттүүлүгүн бекемдөө жана базар мамилелерине өтүү шаттарында да улантылууда.

2.3. Кыргызстандагы телерадиоберүүлөрдүн азыркы замандагы абалы жана өнүгүү келечеги

Демократизация жана айкындуулуктун башталышы менен бүгүнкү күнү телеберүүлөр жана радиоуктуруулар ачык, объективдүү жана сынчыл болууда. Ошону менен бирге, биздин чамынган, курч жана драматизмге толгон замандын өзү да телевидение менен радионун эл турмушуна тийгизээр коомдук таасирин зор масштабга көтөрүп, республиканын калкын көп нерсеге, коомдук-саясий турмуштун мурда кол жете бербеген жайларына жакындатып, калктын кеңири катмарын мамлекеттик жана коомдук иш-аракеттин ар түрдүү чөйрөлөрүнө аралаштырды.

Телевидение жана радионун шарапаты менен миллиондогон адамдар эл депутаттарынын съездеринин, республиканын Жогорку Кенешинин сессияларынын түздөн-түз катышуучуларындай эле болуп калышып, элдик бийликтин идеялары канчалык чыңалуу, кыйынчылыкта турмушка ашырылаарын жана кандай курч карама-каршылык, тирешүү, пикирлердин кагылышуулары аркылуу жаны нерсе, жаңыланган коом жаралаарын өз көздөрү менен көрүп ынана алышты.

Телевидение жана радио биздин турмуштук өзгөрүүлөрүбүздүн мизинде жайгашкан жана дал ошол жалпы маалымат каражаттары биздин коом узак жылдар бою тумчугуп келген сасык абаны биринчи болуп жардырып, уйкудан ойгонуп, көптөрдү бейкапарлык жана өзүн өзү алдоочулук абалынан алып чыккандыгын бүгүн эч ким танбайт. Мунун баары шексиз жана талашсыз.

Кайра курууга катышуу менен телевидение жана радио да байкалаарлык өзгөрүүгө туш болду.

Бирок телевидение менен радиоуктуруунун бүгүнкү күндөрдөгү олуттуу кемчиликтеринин ичинен баягы, көптөгөн чоң коомдук-саясий берүүлөрдүн анча деле жогорку эмес кесипкөйлүк денгээли сакталып келе жатат. Бул көп учурларда газета

журналдардан айырмаланып, телевидение менен радиодо саясат жана экономика тармактарына адистешкен журналситтер, редакторлор, режиссерлор жок же жетишсиз. Дал мына ушул себептеги байкоолордон көрүнүп тургандай, телевидение менен радио бул тематика боюнча көбүн эсе техникалык каражаттын ролун гана ойноп, тематикалык жактан зарыл өз алдынчылыкка ээ эмес.

Биздин азыркы учурдагы бардык чыгармачылык ишмердүүлүгүбүз плюрализм белгиси алдында өтүп жатканын дайыма белгилеп келе жатабыз. Бирок айрым бир, айрыкча коомдук-саясий жагынан курчтугу менен өзгөчөлөнгөн берүүлөрдү калыс талдоого алганда, дал ошол башкача ойлонуучулук жетишпейт деген тыянакка келесин: көп нерселер алып баруучулардын субъективдүү көз карашына калыс эмес, бир тараптуу позициясына баш ийдирилген. Бул берүүлөр чыныгы талашка катышуучулардын түрдүү көз караштарынын катышуусуна да муктаж болуп, бул нерселер телекөрүүчүлөр жана радиоугуучуларга жашоонун чыныгы баалуулуктарын аныктоого жардам бериши талашсыз.

Алсак, «Жаштык» басма сөз-барынын (пресс-бар) берүүсүндө алып баруучу биздин турмушубузда бардыгы өз орду менен жана кемчиликсиз өтүп жаткандыгы жөнүндөгү пикирин эч тоскоолдуксуз таңуулоого аракеттенет. Ал эми иштин жайы чындыгында таптакыр башкача. Бүгүнкү күндөгү биздин коомдо чындыгында карама-каршылыктардын бар экендиги, алардын акыркы мезгилдерде тереңдеп бараткандыгы, туруксуздугунун курч процесстери, алардын коомдогу экономикалык жана социалдык көйгөйлөрдүн курчугандыгы менен болгон байланышы, улуттар аралык мамилелерде карама-каршылыктардын тереңдеши, булардын калкып чыгышына базар экономикасына өтүү жана

тоталитардык системанын кыйрашы шарт түзгөндүгү жөнөкөй көзгө деле баамдалып турат.

Мындай шарттарда миллиондогон адамдар менен диалог жүргүзүүгө укук берилгендердин алдында тигил же бул берүүлөр, тигил же бул кайрылуулар кандай максат, мүдөөнү көздөйт деген суроо коюлбай калуусу мүмкүн эмес. Алар коомду турукташтыруунун конструктивдүү чараларына жардам береби же тескерисинче карама-каршылыктардын өсүүсүнө туруксуздук процесстерине көмөктөшөбү?

Идеологиялык плюрализм эми коомдук ар түрдүү күчтөрдүн жана топтордун бийлик үчүн болгон саясий күрөшүнө өсүп жеткенин көрбөй коюуга мүмкүн эмес. Биздин оюбузча, бул - мыйзам ченемдүү көрүнүш, анткени плюрализм сөз чеберчилигинин эмес, саясаттын чөйрөсү деп эсептелип ал чөйрөдө эртеби-кечпи талаш-тартыштын катышуучуларынын социалдык кызыкчылыктары жана максаттары жөнүндөгү маселе келип чыгат.

Эгерде биз республикадагы экономикалык кырдаалды турукташтырууда коомдук күчтөрдү бириктирип, аларды конструктивдүү чечимдер жана чаралардын жолуна багыттоонун камында болсок, анда биз коомдук пикирди бул мезгилге чейин курулуп калгандарды бузуу эмес, жаратмандык иштер үчүн ойлонууга тийишпиз. Республиканын элинде кожоюндук сезимдин кабылданышына, алардын өз эмгегинин натыйжасынан коомду башкарууга активдүү жана реалдуу катышуудан ажыратылышына жол койбоого жардамдашуу зарыл. Мындай жумуш жай, бирок кантсе да калыбына түшүп келе жатат.

Бүткүл союздук жана республикалык телевидение Балдар фондунун абалын тереңирээк түшүнүү аракети менен 1990-жылдын 5-январында телемарафон өткөрүштү: Балдар жөнүндөгү жана балдар үчүн берүүлөрдө белгилүү артисттер өлкөнүн көптөгөн концерттик залдарында катышышты. Бул кайрымдуулук

концерттеринин жүрүшүндө түшкөн бардык каражаттар В. И. Ленин атындагы Бүткүл Союздук Балдар фондунун эсебине которулуп, үй-бүлөлүк типтеги балдар үйлөрүн курууга саламаттыгы оор балдарды дарылоо жана балдардын башка зарыл муктаждыктарына жөнөтүлгөн.

Жогорудагыдай эки үй Кыргызстанда да: бири Бишкекте, экинчиси Ошто курула баштаган. Алардын жалпы сметалык баасы 7 миллион сом.¹

Бул боорукердик акциясы эч кимди кайдыгер калтырбады жана Кыргыз телевидениесинин программаларында улантылууда.

«Саясий күрөштүн кызуусу менен биз бүгүн эң негизги нерсени: мунун баары ким үчүн жана эмне үчүн жасап жаткандыгыбызды көз жаздымда калтырып коюудабыз» - деген Кыргыз Республикасынын телерадиоберүү боюнча Мамлекеттик компаниясынын төрагасы К.К.Орозалиев: - «Биз ар бирибиз өз баалуулугубузга жана манилүүлүгүбүзгө ээ боло ала турган өзүбүздүн ишибизди кесипкөйлүктө жана сыймыктануу сезими менен жасай алган, биздин эмгек татыктуу бааланып коомдо жашагыбыз келет. Адам жөнүндө сөз кылганда мен биз ким үчүн иштеп жатсак, ошолорду - телекөрүүчү менен радиоугуучуларды жана биздин ушул жеңил-желпи эмес, бирок өтө жакшылыктуу ишибизди жасап жаткандарды да назарга алып жатам. Эгерде биз, эфир кызматкерлери, дилибиздеги эркиндикти, өз баалуулугубузду туя билсек, анда биздин иш адамдарга сөзсүз керек. Телерадио компаниясынын кызматкерлери бүгүн өз иштерин өтө татаал шарттарда жасап жатышкандыгын жаап-жашырбай туруп, мен бир нерсени ишенимдүү айта алам: чыгармачыл инсан биздин телерадиокомпаниясынын борбору болуп калышы үчүн ага бардык: моралдык, экономикалык, профессионалдык шартты түзүшүбүз

¹ Слово Кыргызстана. Помогите детям. 1990. 5-января. С.4.

керек, ошондо гана биз Кыргыз улуттук телерадио берүүлөрүнүн сапатын жаңы деңгээлге көтөрө алабыз».²

Кыргыз Республикасынын Байланыш министрлигинин радиорелейлик магистралдар, телекөрсөтүү жана радиоуктурууну республикалык өндүрүштүн бирикмесинин ишинин бир көрсөткүчү -республиканы телерадиоберүүлөр менен толук камсыздоо. Бүгүнкү күндө өлкөбүздүн калкынын 99 пайызы телерадиоберүүлөр менен камсыз болгон.³

Эң эле алыскы булуң-бурчтарда да, көгүлтүр экрандын үзгүлтүксүз көрсөтүп туруусун радиорелейлик магистралдар түйүндөрүнүн Ош, Талас, Ысык-Көл, Чүйдөгү башкы ишканаларды камсыздайт. Ар бир түйүндү бир нече ондогон станциялар тейлеп, алардын дээрлик жарымы бийик тоолуу шарттарда да жайгашкан.

Мындагы вахтачылар теле жана радиомонтаж боюнча инженерлер, электромеханиктер өтө катаал, кээде шаылыш шарттарда да иштешет. Мисалы, «Северная» станциясы деңиз деңгээлинен 4200 метр бийиктиктеги тоодо жайгашкан.

Азыр республикада 16 кубаттуу телестанция, кубаттуулугу 100 жана андан жогору ваттагы 30 дан ашуун бийик тоолуу радиорелейлик ретрансляторлор бар. Мындан тышкары, ири телеретрансляторлордун программаларын кабылдоого мүмкүнчүлүгү жок алыскы калктуу пункттарга кубаттуулугу бирден он ватка чейинки микроретрансляторлор орноштурулуп, республика боюнча алардын саны бүгүн 200 дөн ашты.

Чүй өрөөнүндө келечекте жаңы радиотелевизиондук бергич станцияны, ал эми борбор шаардын түштүк бөлүгүндө 350 метр бийиктиктеги телемунараны куруу пландаштырылган. Анын долбоору Москва мамлекеттик долбоорлоо институту тарабынан

² Эфир. Кыргызское ТВ: Кто есть кто. 21 июня 1991 г. С.1.

³ Слово Кыргызстана. 8 мая 1991 г. С.1.

даярдалган. Кийинчерээк Кыргызстанда «Кыргызстан» программасын республиканын бүткүл аймагында көрсөтүлүүсүн камсыз кылуу үчүн автономдук спутнигинин телевизиондук системасын түзүү максат кылынууда. Азырынча республикада «Москва», «Орбита», «Экран» жана «Останкино» 2-программасы жана 3-программа «Россия» каналдары спутниктик байланыштан пайдаланышат.

Кыргыз Республикасынын президентинин жарлыгы менен Кыргыз ССРинин телевидение жана радиоуктуруу боюнча мамлекеттик комитет 1991-жылдын 1-январынан тартып Кыргыз Республикасынын Мамлекеттик телерадиоберүү компаниясына айландарылды. Компанияда мурдагы комитеттин укук жана милдеттери, штаттык бирдиги жана бюджеттик каражаты сакталып калган.

Оор кезең, маалым болгондой, жеңил эмес көйгөйлөрдү жаратат. Республикадагы экономикалык кризистик кырдаал бардыгын ар бир жаңы кадамдын багытын терең ойлонуп аныктоо жана баалоого милдеттендирет.

Илим, илимий-техникалык жетишкендиктерге таянбай туруп Кыргызстандын экономикалык жана социалдык-саясий турмушун өнүктүрүүнү камсыз кылуу мүмкүн эмес. Республиканын мамлекеттик телерадиокомпаниясы да мындан четте калбай, өз кыйынчылыктарын башынан өткөрүүдө. Ал кыйынчылыктарды жеңүү үчүн бизге Туркия Республикасы көмөктөшмөк болду.

Эки элдин тарыхый, маданий салттары, тилинин жакындыгы ар тараптуу кызматташтыкты өнүктүрүү үчүн зарыл болгон шарттарды түзөт деген ишеним менен жана илимий-техникалык өз ара пайдалануу кызматташтыкты андан ары өнүктүрүүгө умтулуп, Кыргыз Республикасы менен Турция транспорт жана байланыш тармагында, ошондой эле маалымат жана басма иштери чөйрөсүдөгү кызматташтыкка өзгөчө көңүл буруп келе жатышат.

Турция тарап өз ара пайдалуу негизде Кыргыз Республикасынын байланыш системасын өнүктүрүү жана модернизациялоого көмөк көрсөтөт.

Тараптар радио жана теле программаларды өз ара алмаштыруу үчүн зарыл болгон техникалык мүмкүнчүлүктөрдү түзүү жөнүндө сүйлөшүшкөн. Келишимге Анкарада 1991-жылдын 23-декабрында кол коюлган.⁴ Мындан ары Кыргыз телевидениеси 4-программадан 18 сааттан 21 саатка чейин Турция телевидениясынын программасын берүү менен өзүнүн берүүлөрү менен байыткан.

1992-жылдын июль айынын аягында Мамлекеттик телерадиокомпаниянын бөлүмүнүн социологдору Ысык-Көл областынын Тоң районундагы Бөкөнбаев айылында айрым радио жана телеберүүлөрдүн айылдык аудиториядагы угумдуулугу жана көрүмдүүчүлүк деңгээлин билүү максатында социологиялык иликтөө жүргүзүштү. Таркатылган 130 анкетанын (100 кыргызча, 30 орусча) кыргыз тилиндеги 92 жана орус тилиндеги 25 толтурулуп, жооптор төмөндөгүчө болду (9-таблица).

⁴ Слово Кыргызстана. Соглашение о дружбе и сотрудничестве между Республикой Кыргызстан и Турецкой Республикой. 1992. 9 января. С.2.

Таблица № 9

Эскертүү: Айылдык аудиторияда телерадиоберүүлөрдүн популярдуулугу боюнча социалдык иликтөөнүн жыйынтыктары (сурамжылангандардын санына % менен).

№	Телевидение	Дайыма көрүшөт	Көрүшпөйт	Кээде көрүшөт
1	«Ала-Тоо» маалымат программасы	75	5,5	19,5
2	«Жаштык» пресс-бары	52,2	10,3	34,5

№	Радио	Дайыма угушат	Угушпайт	Кээде угушат
1	«Кыргыз жери»	36	37	27
2	«Айкындык» түз эфири	46	20	34

Сурамжылоого катышкандардын социалдык абалы: кызматкерлер - 40%, колхозчулар – 32%, жумушчулар – 21%, мектеп окуучулары – 7%, курактары боюнча: 18-25 жаштагылар – 30%, 25-40 жаштагылар – 35%, 40-50 жаштагылар – 20%, 50 жаш жана андан жогорулар - 5%.

Жооптордун анализи азыркы шарттарда аудиториянын суроо-талабы көбүрөөк маалыматтык мүнөздөгү берүүлөргө конкреттүү фактылары бар кыскача кабарларга ооп турганын көрсөтөт. Алсак, «Ала-Тоо» маалыматтык программасы кыргыз да, орус да аудиториясынын жогорку пайызына (93%) ээ болгон.

Берүүлөрдүн тематикасы чагылдыруунун сапатына келгенде, көпчүлүгү телерадио берүүлөрдө азырынча биздин турмуштун социалдык жана экономикалык курч тараптары, айыл-чарбасы жана анын эмгекчилеринин көйгөйлөрү, кылмыштуулукка жана

коррупцияга каршы күрөшүү маселелери алсыз чагылдырылып жатканы жөнүндө пикир билдиришти.

Телекөрүүчүлөрдү Кыргыз телевидениеси өз ишин кеч баштап, эрте бүтүрүп салганы да анча канааттандырбайт. Айрым айыл-кыштактарда телевизорлор экинчи программаны гана көрсөтөт, демек кечки саат ондон кийин жаныңды коерго жай таппайсың.

Кызматчы Э.Ш.Элебесова минтип белгилейт: «Жаштык» пресс-бары сыяктуу берүүлөр көбөйсө. Бирок, көптөгөн берүүлөрдөгү, анын ичинде ошол эле пресс-бардагы башкы мүмкүнчүлүктө биз көйгөй-маселелерди көтөрүп, авторлор фактыларды гана кайталай беришет, ал эми турмуштагы чындык жөнүндө таптакыр сөз жок».

Айырыкча көп ой-пикирлер музыкалык берүүлөрдүн дарегине айтылды. Алсак, № 45-анкетада: «Бизге «Дүйшөмбүдө кечинде» берүүсү өтө жагат. Бирок, бир эле берүүнү бир канча жолу катарынан бере берүү жагы өкүнүчтүү. Сураныч: берүүнүн убактысын көбөйтүү жана анын репертуарын түрлөнтүү».

Радио боюнча «Айкындык» түз эфири жакшы баа алган. Радиоугуучулар ал берүүлөрдөн кызыккан суроолоруна квалификациялуу, компетенттүү жоопторду алып турушкан.

Сурамжылоонун маалыматтарын жыйынтыктап жатып, алынган жооптор кескин бүтүмдөр үчүн негиз бере албайт, объективдүү себеп - шарттардан улам, бардык эле сунуш-пикир, өтүнүчтөрдү аткаруу мүмкүн деп айтуу кыйын. Алардын басымдуу көпчүлүгү каралып, аудиториянын кызыкчылыгы үчүн берүүлөрдү жакшыртуу максатында чаралар көрүлдү.

Мисалы, «Жаштык» пресс-барындагы берүүлөрдүн дээрлик бардык катышуучулары негизинен шаардык жаштар экендиги белгиленип, географиясын кеңейтүү жана алыскы райондордон

көчмө редакциялык берүүлөрдү уюштуруу сунуштары, каалоо-тилектери айтылган жана жогорудагы пикирлер эске алынган.⁵

Кызыктуу социологиялык иликтөөнү андан мурдараак белгилүү окумуштуу, тарыхчы-этнограф А.Асанканов жүргүзгөн. Анын социологиялык иликтөөлөрүнүн материалдары айылдык жашоочулардын телеберүүлөргө карата ориентациясына арналган: сурамжылоого катышкандардын 54,4 пайызын телевизорду такай көргөндөр, 39,7 пайызын кээде гана көргөндөр, 2,9 пайызын гана таптакыр көрбөгөндөр түзгөн.

Телеберүүлөрдү көрүү активдүүлүгүн башкача убакыттык аспект аркылуу аныктаса да болот, анткени «ар дайым» деген түшүнүк калктын телевизорго тартылуусун сандык кригейин так көрсөтө албайт. Жогорудагы иликтөөдөн маалым болгондой, респонденттердин 21,7 пайызы телевизор көрүүгө орточо 1 сааттан, басымдуу көпчүлүгү (70,1%) эки-үч сааттан, 8,2 пайызы – 4-5 сааттан убакыт сарптайт экен. Мындан айылдык кыргыздардын 3төн 2синен көбүрөөгү бир күндө бирден көркөм же телефильм, Россия телевидениесинин «Новости», «Сегодня в мире» программаларын республикалык «Мезгил» программасын көрөт деп бүтүм чыгарса болот.

Айылдык калктын телевизор көрүүгө карата мындай ориентациясы айылда шаар тургундарынын карамагындагыдай маданий элементтердин жоктугу менен түшүндүрүлөт. Айыл жериндеги универсалдуу маданий борбор деп клубдук мекемелер эсептелет, бирок алар туруктуу иштебейт, муну айылдык тургундардан келген арыз каттар күбөлөндүрүп турат.

Көптөгөн калктуу пункттарда клуб, демек тиешелүү түрдө стационардык кино жабдыктардын да жоктугу айылдык жашоочулардын маданий муктаждыктарын жана суроо талаптарын

⁵ Эфир. Анкетный опрос в Тонском районе. 1991. 1 окт. С.1.

телевидениенин жардамы аркылуу канааттандырып турууга аргасыз кылат.⁶

Адабий көркөм бирикмеси редакциясы «Кыргыз поэзиясынын онтологиясы» аттуу берүүлөрдүн жаңы циклин ачып, ал бүтүндөй бир жылга эсептелген. Максаты – орус тилдүү калкты кыргыз элинин поэзиялык маданияты менен тааныштыруу. Бул циклдин биринчи берүүсү эфирге 1992-жылдын 9-январында чыгып, «Манас» эпосуна арналган. Кийинкилеринде кыргыздын революцияга чейинки Калыгул, Осмонкул, Токтогул Сатылганов сыяктуу акындарынын поэзиясы жөнүндө сөз кылуу, андан ары түрдүү жанрларды пайдалануу жагы болжолдолгон.⁷

Телевидение жана радиоуктуруу бүгүн өз программаларын кыргыз, орус, немис, дунган, өзбек тилдеринде берип жатат. 1982-жылдын 8-февралынан тартып немис тилин үйрөнүүнүн телесабактары боюнча берүүлөрү башталып, ал бир жылга эсептелген. Мындай берүүлөрдүн мааниси албетте абдан чон.

Жергиликтүү телекөрсөтүү жана радиоуктуруунун берүүлөрүнүн ичинен “Биздин республика жана дүйнө”, “Сырттан көз караш” циклдери өз өрүшүн алган. Кийинки аталган берүүдө Франция жана АКШнын журналисттери Эдуард Баррис жана Клед Чизил катышкан. 1992-жылдын 9-апрелиндеги “Кыргызстан ишкердик дүйнөсүндө” деген берүүдө ишкерлер, биргелешкен ишканалардан, алсак, Ысык-Көлдөгү айыл чарба чийки заттарын кайра иштетүү боюнча кыргыз-кытай комбинатынын негиздөөчүлөрү катышкан. Алар республиканын экономикасынын андан ары өнүгүшүнүн, кризистен чыгуунун жолдорун биргелешип талкуулашты.

⁶ Асанжонов А.А. Социально-культурное развитие современного киргизского сельского населения. Фрунзе. 1989. С.116.

⁷ Слово Кыргызстана. Новая рубрика на кыргызском телевидении. 1992. 11 янв. С.3.

Мезгил талабына ылайык, Кыргыз Республикасынын өкмөтү 1992-жылдын 6-мартында “Кыргыз Республикасынын Мамлекеттик башкаруу органдарынын структурасындагы өзгөрүүлөр жөнүндө” токтом кабыл алып, ал токтом:

1. Кыргыз Республикасынын өкмөтүнүн алдындагы мамлекеттик телерадиоагенствосун башкаруунун схемасы тиркемеге ылайык бекитти;

2. Кыргыз Республикасынын өкмөтүнүн алдындагы мамлекеттик телерадиоагенствосу жөнүндөгү тиркелген жобону бекитти;

3. Мамлекеттик телерадиоагенттигинин борбордук аппаратынын кызматкерлеринин чектүү санын 23 бирдикте белгиледи;

4. Кыргыз Республикасынын Министрлер кабинетинин 1991-жылдын 12-майындагы “Кыргыз Республикасынын телерадиоберүү компаниясын мамлекеттик башкаруунун маселелери” деген токтомду күчүн жоготту деп тапты.

Токтомдо мамлекеттик телерадиоагенствосунун негизги милдети болуп Кыргыз Республикасында жана башка өлкөлөрдө болуп жаткан окуялар жөнүндө маалымат жыйноо жана таркатуу, телерадио уюмдары менен Эл аралык кеңири байланыштарды уюштуруу, улуттун рухий байлыгын жана анын маданий мурастарынын бөлүгү катары телевидение, радио, телевизиондук фильм өндүрүшүнүн чыгармаларын ылгоо, толуктоо жана сактоо боюнча мамлекеттик функцияны ишке ашыруу, сөз эркиндиги, пикирлердин плюрализи, демократия, гуманизм жана айкындуулуктун негизинде коомдук пикирди калыптандырууга таасир берүү эсептелет деп көрсөтүлгөн.

Бүгүн Кыргыз Республикасынын мамлекеттик телерадио агентствосунун системасында “Пирамида”, “Толкун”, “Кыргыз жер”, сыяктуу коммерциялык каналдар ачылган.

“Кыргыз жер” каналынын алгачкы берүүсү 1991-жылдын октябрында, республикалык мамлекеттик телерадиокомпаниясынын эфирдик убакытты сатып алуу принциби боюнча иштеп турган алкагында жүзөгө ашырылган. Ал эми жаңы, 1992-жылдан тартып “Кыргыз жердин” берүүлөрү мамлекеттен көз карандысыз болуп калды: эфирдик убакыт ага коммерциялык канал тарабынан берилди.

Коммерциялык каналдын берүүлөрү бирдей эмес, оюн-зоок, көңүл ачуучулук мүнөзгө ээ. Көптөгөн телекөрсөтүүлөр жана радио угуучулар, айрыкча жаштар дал ушул каналды артык көрүшөт. Алардын иштеп туруусу мамлекеттик телерадиоагенттигине пайдалуу, анткени студияны пайдалангандыгы үчүн акы төлөшөт. Коммерциялык акы төлөнүүчү концерттердин уюштурулушу өзгөчө кызыкчылыкты жаратты.

Республикада бүгүн “Кыргыз жер” сыяктуу өзүнүн ондогон филиалдарын, банкын эле эмес, менчик телестудиясын да ачып алууга мүмкүнчүлүгү бар бай өндүрүштүк коммерциялык борборлор пайда болуп, иш жүргүзүп жатышат.⁸

Кыргыз телевидениеси жана радиоуктуруусу берүүлөрүнүн географиясын кеңейтти. 1992-жылдын 16-майынан тартып Кыргыз Республикасы менен Кытай Эл Республикасы телерадио программаларын алмаштырууну жүргүзүшүүдө. Бул эки тараптуу мамиле үчүн өтө маанилүү, анткени Кытай Эл Республикасынын түндүк райондорунда 140 миңден ашуун кыргыздар жашайт. Программа алмашуу келишими эки өлкөнүн телерадио жетекчилеринин атайын токтому менен бекемделген.

Кыргыз Республикасынын Мамлекеттик телерадиоагенттиги жана Кытай Эл Республикасынын телевидениеси (мындан ары “тараптар” деп аталат) эки өлкөнүн радио жана телевидение

⁸ Слово Кыргызстана. Приложение «В конце недели». 1992. 25 апр. С.14.

тармагындагы кызматташтыгын андан ары бекемдөө, эки өлкөнүн элдеринин арасындагы өз ара түшүнүшүүгө көмөктөшүү максатында, тендик жана өз ара пайдалуулук принцибинде төмөндөгүлөр жөнүндө келиштик:

- 1- берене. Тараптар радио жана телевидение кызматкерлеринин ортосундагы байланыштарды колдогусу жана кызыктыргысы келет. Конкреттүү маселелер, анын ичинде жумушчу делегацияларын, адистигин жогорулатуу үчүн журналисттердин, адистердин топторун өз ара жолдомолоо жактары кошумча макулдашылат.
- 2- берене. Тараптар коммерциялык жана коммерциялык эмес негизде радиотелепрограммаларды алмаштырышат. Бир тараптан алган материалды ошол тараптын макулдугусуз үчүнчү тарапка берүүгө эч бир тараптын укугу жок. Тиешелүү жагдайлары кошумча макулдашылат.
- 3- берене. Тараптар радио жана телеберүү тармагында илимий – техникалык кызматташуунун мүмкүнчүлүгүн иликтешет.

Бул токтом эки жылга түзүлөт жана кол коюлган күндөн тартып күчүнө кирет. Аталган мөөнөт бүткөндөн кийин, эгерде тараптардын бирөөсү токтомдун күчүн жоготкондугун экинчи тарапка мөөнөт бүтөөргө алты ай калганга чейинки мөөнөттө жазуу жүзүндө билдирүү бербесе, үзгүлтүксүз түрдө дагы эки жылга узартылат.

Бул токтом 1992-жылдын 14-майында Пекин шаарында ишке ашырылды.

Кыргызстан бүгүн оор мезгилди башынан өткөрүүдө. Бул мамлекеттик телерадиоагентствосунун чыгармачылык кызматкерлерине да тиешелүү. Жаш таланттарды колдоо үчүн мамлекеттик телерадиоагенттигинин астында Жолдубай Кайыпов атындагы фонд түзүлгөн. Көпчүлүк телекөрүүчүлөр берүүлөр

жүрүп жатканда каректери чоң, ажары жагымдуу, дээрлик 15 жыл бою Кыргыз телевидение жана радиосунун директору болуп иштеп, күч-кубаты ашып-ташып турган курагында кырсыктан каза тапкан бул адамдын портретин көрүп жүрүшөт.

Телевидение жана радионун азыркы кызматкерлеринин ар намысына жараша Ж.Кайыпов унутта калган жок, анын атындагы фонд күбө. Бул иш чара чыныгы эскерүү кечеси болуп, анда Ж.Кайыповду таанып билген ондогон адамдар жакшы, кайгыруу жана ыраазы болуу сөздөрү менен чыгып сүйлөштү.⁹

Кыргыз телевидениеси жана радиоуктуруусу өзү жаралган алгачкы күндөрдөн баштап эле карапайым калктын өкүлүнөн тартып республиканын президентине дейре микрофонун сунууну салт кылып келе жатат. 1992-жылдын 29-июлунда телевидениенин түз эфиринен Кыргыз Республикасынын Президенти Аскар Акаев чыгып сүйлөп, Кыргызстандын элине республиканын экономикалык жана саясий абалы жөнүндө билдирүү жасаган. Каалоочулардын баардыгы телевидениеге телефон чалып, кызыккан суроолорун берип, алар мамлекет башчысынан жооп алышты.

Кыргыз Республикасынын парламенти 1992-жылдын 7-июлунда «Кыргыз Республикасынын жалпыга маалымдоо каражаттарынын ишин жөнгө салуу жөнүндөгү» мыйзамды кабыл алган.

Мыйзам жалпыга маалымдоо каражаттары аркылуу билдирүүлөрдү уюштуруунун жалпы укуктук, экономикалык жана социалдык негиздерин аныктап, жалпыга маалымдоо каражаттарынын эркин иш жүргүзүүсүнө багытталып, алардын

⁹ Слово Кыргызстана. Приложение «В конце недели». Помни. 1992. 1 авг. С.14.

мамлекеттик органдар, коомдук ишканалар, уюмдар жана жарандар менен болгон мамилелерин жөнгө салат.¹⁰ Жалпыга маалымдоо каражаттарын цензуралоого жол берилбейт.

Мыйзамда жалпыга маалымдоо каражаттары деген түшүнүккө ачык таркатылган басылмалык жана аудио жана аудиовизуалдык билдирүү жана материалдардын киргизилээри көрсөтүлгөн. Ал эми жалпыга маалымат каражаттарына газета-журнал, телерадиопрограммалар, кино даректер, жалпыга маалымдоону таркатуунун мезгилдүү башка формалары кирет.

Мезгилдүү басма сөз, теле жана радионун редакциялары (маалымат агенттиктери, массалык маалыматты таркатуучу башка мекемелер) жалпыга маалымдоо каражаттарынын өкүлдөрү болуп саналат.

Жалпыга маалымдоо каражаттары өзүлөрүнүн ишмердүүлүгүн алар тейлеп жаткан же кызыкчылыгында аракеттенген элдердин тилдеринде жүргүзүшөт.

Басма сөз жана жалпыга маалымдоонун башка каражаттары жөнүндөгү жаңы мыйзам жалпыга маалымдоо каражаттарынын кызматкерлеринин материалдарга чыгармачылык менен мамиле кылуу мүмкүнчүлүгүн камсыздап, аларды партиялык жана башка көзөмөлдөн бошотот жана айкындуулук менен демократияга мейкиндик ачат.

Бүгүнкү күндө ар түрдүү коомдук кыймылды чагылдырган бир нече студиялар түзүлгөн. «Манас» студиясынын чыгармачылык тобу, мисалы, 1992-жылдын 21-ноябрында саат 10.00 дөн 23.00 ге чейин «Манастан аянба, калайык» деген аталышта биринчи телемарафонун өткөргөн. Топтолгон каражат (58 миллион сом)

¹⁰ Слово Кыргызстана. Закон Республики Кыргызстан. 1992. 7 авг. С.2.

Манастын музей-комплексин түзүүгө жиберилген. Бул телестудия менен көрүүчүлөр ар бир бейшемби күнү жолуга алышкан.

Элдик искусствону өнүктүрүү жана сактоо максатында «Санат» студиясы түзүлгөн. 1993-жылы телекөрүүчүлөргө жаңы жана кызыктуу телеберүүлөр көрсөтүлө баштаган.

Мына ошентип, Кыргыз Республикасындагы телемаалымат турмуштун талаптарына жараша өнүгүүсүн улантып, эгемендүү Кыргызстандын көп улуттуу элинин рухий жана социалдык суроо-талаптарын канааттандыруу чөйрөсүнө барган сайын кененирээк кирип, экономикалык жана башка кризистен чыгуу жолдорун табууда, турукташтыруу жана улуттун мамлекеттик эгемендүүлүгүн чыңдоодо ага жакындан көмөктөшүүдө.

КОРУТУНДУ

Кыргызтандын радиоуктуруусу жана телевидениеси калыптанып, угуп, көрүүгө чектелүү эле адамдардын мүмкүнчүлүгү болгон алгачкы сыноолук берүүлөрүнүн мезгилинен бери карай өнүгүп-өсүп отуруп, бүгүнкү күндө маалымат берүү жана республика калкынын рухий суроо-талабын канааттандыруунун кубаттуу техникалык каражатына айланды.

Республиканын радио жана телевидениесинин иликтенген жылдардагы өнүгүүсүн үч этапка бөлүүгө болот.

XX кылымдын 20-жылдарынын аягында жана 30-жылдарынын башында, согуштун алдындагы курулуштардын мезгилинде радиоуктуруунун материалдык-техникалык базасын түзүү боюнча белгилүү кадамдарды жасоо аракеттери көрүлгөн: кубаттуу радиостанция курулган, кабылдоочу тармагын өнүктүрүү иши башталган. Радиолоштуруунун темпи бул жылдарда техникалык базанын алсыздыгы жана техникалык кадрлардын жетишсиздигинен улам ооздукталып турган. Техникалык кадрларды даярдоо маселеси 30-жылдардын аяк чениндеги жылдарда толук чечилген эмес.

Ошол эле мезгилде үгүттөөнүн чоң иштери жүргүзүлүп, анын натыйжасында республиканын калкынын калың катмарын радио курулушка тартууга жетишкен. Радиоунун айланасында коомдук оң пикирди жаратуу республикалык мезгилдүү басма сөз жана ошондой эле, радио сүйүүчүлөр коомунун активдүү ишмердүүлүгүнүн натыйжасында ишке ашырылды. Республиканын айылдык калкынын радио менен тааныштырууда чоң ролду көчмө радиолор ойноду.

40-жылдардын башталышына карата радио республикада маалымат берүүнүн каражаты жана массалык үгүттөөнүн куралы боло алган эмес: шаардык калктын гана бир бөлүгү радиолоштурууга камтылып, радиоунун айылга кирүүсү жаңы эле башталган.

Маалыматтын жаңы каражаты радиону өздөштүрүү жана жайылтуу зарылдыгы радиоберүүнү башкаруунун уюштуруучулук формаларын изденүү зарылдыгына түрткү берди. Бул изденүүлөр абдан жигердүү болуп, 30-жылдардын башталышында эле радиоуктурууну башкаруу органдарынын структуралары республикада да союзда да катмарлана баштап, ошол мезгилдеги негизги милдет талаптарына үгүттөөчү күчтүү аппаратты түзүүгө белгилүү өлчөмдө жооп берген.

Согуштун алдындагы жылдарда иш жүзүндө улуттук республикалык радиоуктуруу түзүлүп бүткөн. Анын орноо жана өнүгүү процессин республикадагы социалдык-экономикалык жана маданий өзгөрүүлөрдөн, ошондой эле, советтик радиоуктуруунун бүткүл системасынын калыптануусунан жана басма сөз каражатынын түзүлүшүнөн бөлүп кароого мүмкүн эмес. Радио кызматкерлери башталышында иштин көптөгөн формаларын дал ушул басма сөздөн алышып, берүүлөрдү даярдоо учурларында газеталардын редакцияларынын жардамдарынан пайдаланышкан.

Аны менен кошо, радио өзү жаралган алгачкы мезгилдерден эле угуучулардын аудиториясы менен иштөөдөгү өзүнүн спецификалык формаларын иштеп чыккан. Андай формалардын эң мыктыларынын негизин жандуу эмоционалдык сөз түзөт. Дал ушул оозеки сөз 30-жылдарда көз жарган радиогазета, радиоүндөмө, радиорейт сыяктуу берүүлөрдүн формаларында башкы орунда болгон.

Берүүлөрдүн мындай формасы пайда болгон мезгилден тартып эле радионун элди уюштуруучу катарындагы жөндөмү жана мүмкүнчүлүктөрү айкындала баштаган. Радиоберүүлөрдүн бул формасын бүгүн да, экономикалык кризисти жеңүү, республиканын социалдык-экономикалык абалын турукташтыруу милдеттерин чечүүгө элди мобилизациялоо учурунда пайдаланууга мүмкүн.

60-жылдардын башталышы республикалык телевидениени орноо мезгили. Ал сөз кезегинде көп нерселерди радионун практикасынан алып өздөштүргөн. Баштапкы этабында телевидение өтө эле чакан диапазонго ээ эле. Телевизор бактысына туш болгон аз сандагы адамдар, болгондо да республиканын борборунда гана алгачкы берүүлөрдү көрө алышкан. Бирок, телевидение өтө тез темпте өнүгүп, калктын улам көпчүлүк бөлүгү көгүлтүр экрандын сыйкырына тартыла берди. Анын үстүнө 70-жылдардан тартып түстүү көрсөтүүлөр башталды.

Согуштун алдындагы беш жылдыктын конкреттүү чарбалык курулуштун милдеттери, коомдук-саясий радиоберүүлөрдүн негизги тематикалары аныкталган. Кыргызстанда өнөр-жай очокторунун түзүлүшү, айыл-чарбасын коллективдештирүү жана колхоз курулушунун өнүгүшү радио системанын көптөгөн маселелеринин алкагы ушул маданий революциянын: элдин саясий жана маданий деңгээлин көтөрүү, улуттук интеллигенциянын кадрларын даярдоо, илим, адабият жана профессионалдык искусствону өнүктүрүү маселелерин чагылдырууда да радионун ролу чоң болгон.

30-жылдардын экинчи жарымынан тартып тематикалык пландаштыруунун өркүндөтүлүшү радиоберүүлөрдүн циклдик мүнөзүнүн жаралышына көмөктөштү.

Радиоуктуруунун өнүгүшүнүн жүрүшүндө түзүлгөн республикалык адабий-көркөм берүүлөр көркөм адабияттын жана маданияттын жетишкендиктерин үгүттөп гана тим болбостон, республикада профессионалдык искусствонун түрлөрү жана жанрларынын жаралышына жана өнүгүшүнө да көмөктөшкөн.

Согуш жылдарында (1941-45-жж.) материалдык-техникалык базанын өркүндөтүлбөгөндүгүнө, адистер, аппаратуранын жетишпестиктерине карабастан, радиону чеги жок пайдалануу аракеттери жасалган: коллективдүү угуу пункттары түзүлүп, берүүлөрдү кабыл алуу үчүн көпчүлүк телефон линиялары жана аппараттары ыңгайлаштырылган. Радиолоштуруу иши токтогон эмес, бирок, албетте, ал мезгилде үгүттөөнү жүргүзүүнүн темпи, материалдык ресурстардын жетишпестигинен улам, өтө төмөн болгон.

Коомдук-саясий берүүлөрдүн жогорку ыкчамдуулугун белгилеп өтүү керек. Анын көлөмү бул жылдарда олуттуу көбөйгөн. Саясий берүүлөрдүн чоң тобу «Совинформбюронун» материалдарын кыргыз тилине которууну кошо аткарган кызматкерлер тарабынан түздөн-түз даярдалган.

30-40-жылдарда эмгекчилердин маданий эс алуусун уюштуруу, адабият жана искусство чыгармаларын таанытуу милдеттерин республикалык адабий көркөм уктурууда кыргыз радиосунун драмалык жана музыкалык берүүлөрүнүн жарандык көтөрүңкү маанайын жана патриоттук багытын камсыз кылып турган.

Радионун республикалык эмгекчилерине идеялык жактан таасир этүүнүн каражаты катарындагы ролу согуштан кийинки жылдарда олуттуу өстү.

Радиолоштуруунун максатка ылайыктуу жүргүзүлгөндүгүнө байланыштуу радио чындыгында эле маалымат менен үгүттөөнүн

жалпы маалымат каражаттарына айлантып, айылдык калк үчүн зарыл жана көнүмүш буюм болуп калды. Берүүчү тармактарды өнүктүрүүдө сапаттык өзгөрүүлөр жүрүп, радиотүйүндөрдүн кубаттуулугу артты.

Тездетилген радио курулуш радиофикаторлордун бир далай отряддарынын эмгектеринин натыйжасы менен мүмкүн болуп, аларды даярдоо 50-жылдарда бир кыйла өскөн. Ушул мезгилде радиоуктурууну башкаруу органдарынын структурасында андан ары өркүндөтүүлөр жүрүп, бул системага 50-жылдардын аягында өзүнүн калыптануусун баштаган телевидение да кошулган. Бул мезгилде такталган редакциялык структура түзүлүп, анда жалпы радиоугуучулар жана телекөрүүчүлөрдүн терең кызыкчылыктары чагылдырылган жана өнүккөн.

Республикалык радио менен телевидениенин берүүлөрүнүн жалпы көлөмү көбөйүп, эфирдеги убактысы узарган. Эл чарбасынын түрдүү тармактарындагы алдыңкы тажрыйбаны үгүттөө жана жайылтуунун тажрыйбасы топтоло баштаган. Республиканын окумуштуулары катышкан берүүлөр көбөйдү.

Кыргыз радио жана телевидениесинин союздук башка республикалардын телерадио комитеттери менен байланышы жолго коюлуп, Өзбекстан, Казахстан, Тажикстан менен программаларды алмаштыруу башталды.

Адабий көркөм берүү өзүнүн андан ары өнүгүүсүнө ээ болуп, бул кыргыз адабияты, искусствосу жана музыкасынын ийгиликтерине да байланышып кетет. Радио менен телевидение бирин-бири улам көбүрөөк толуктап, көркөм маданияттын жетишкендиктерин ырааты менен үгүттөшкөн.

Телерадио жетекчилигинин жана кызматкерлеринин телекөрүүчү жана радиоугуучулардын калың катмары менен

тикелей байланышып, пикир алышып туруу тажрыйбасы бүгүн да көңүл бурууга татыктуу болуп саналат.

Республикалык телерадиокомитет эмгекчилердин катары менен иштөөгө ар дайым чоң көңүл буруп, анын жыйынтыгында телерадиоберүүлөрдүн максаттуулугу жана натыйжалуулугу жөнүндөгү коомдук пикирди иликтөө менен алектенүүчү социологиялык изилдөөлөрдүн атайын институтун түзгөн.

Бүгүнкү күндө республикалык мезгилдүү басма сөздө жалпыга маалымдоонун башка каражаттары, айрыкча телевидение жана радио жөнүндө салыштырмалуу алганда абдан аз маалыматтар жарыяланат. Телевидение менен радионун газета менен алака-катнашы тыгызыраак жана көп кырдуу, байланыштар рекламалык эле эмес, аналитикалык да мүнөздө болушу шарт. Газеталардын беттеринде жумасына болбосо да, бир айда республикалык теле жана радионун берүүлөрүнө баяндамаларды уюштуруп турса максатка ылайыктуу болоор эле.

Радио жана телевидениенин басма сөз каражаттары менен тыгыз жана ар тараптуу байланышы жалаң гана жарнама катары эмес, ал аналитикалык мүнөзгө ээ болмок. Эгерде газета беттеринде бир жумада болбосо да, бир айда республиканын радио жана телевидениесиндеги белгилүү берүүлөрүнө маалымат берип туруусу туура жагдайды түзмөк. Мындай практика республикада согуш алдында жүргүзүлгөн. Совет доорундагы жасалган иштердин баары эле жаман деп айтууга болбойт, аны бүгүнкү күндө да пайдалансак болмок.

Бирок, чындык үчүн айтуу керек, булл доордо жасалма, турмуштан алыс, идеологияга жамынган жана танууланган жактары да бар эле.

Демократиялык принциптерди сөздө гана жарыялап, бирок турмушта авторитардык жана элдик бийликтин трибунасын валюнтаристтик жана субъективисттик негизде пайдаланып, адам баласынын элементардык жашоо нормасын ишке ашырбай, жеке адамдын кызыкчылыгына доо кетирилип, сыңдоо жана айкындык 80-жылдын экинчи жарымында чоң маселеге айланган.

Мына ушул мезгилде республиканын өкмөтү телевидениенин жана радиоуктуруунун алдына жаңы милдеттерди коюп, жаңыланууда оң тарапты ээлеп, ар бир болгон окуяга терең анализ жүргүзүп, турмуштун татаал проблемаларын көтөрүп жана аны чечүү жолдорун көрсөтүп, бул көрсөтүүлөр аргументтештирилген алдыга өсүүнү реалдуу багыт экендигине элди ынандыруусунда турган.

Тилекке каршы, чындыгында турмушта башкача болуп, куру сөз көбөйүп, иш жүзүндө бүткүл тоталитардык системанын кыйроого учурап баратканы көрүнүп турган.

Ошого карабастан Кыргызстандын радиоуктуруу жана телекөрсөтүүсүнүн узак тарыхында абдан чоң тажрыйба топтолгон. Бул эмгекте ар тараптуу көрсөтүлгөн. Ал тажрыйба республиканын теле жана радио берүүлөрүнүн андан ары өнүгүүсү үчүн жаңы шартта эгемендүүлүктүн жылдарында улуттук мамлекетке кызмат кылуусу зарыл.

Жалпыга маалымат каражаттарынын тажрыйбасын эске алып, анын өнүгүүсү үчүн төмөндөгүдөй сунуштарды айтууга болот:

1. Улуттук берүүлөрдү эл аралык аренага чыгаруу үчүн радио жана теле байланышты жаңы техника жана технология менен жабдуу керек.
2. Радио жана теле берүү кызматкерлерин даярдоо жана кайра даярдоо, ошондой эле, жаңы техника жана технологияларды

пайдалануунун негизинде чет мамлекеттердеги алдыңкы телерадиокомпаниялардын курстарынан окуп келүүсү зарыл.

3. Телерадиокорреспонденттерди республикада даярдоо Кыргыз мамлекеттик университетинин журналистика факультетинин атайын бөлүмүндө даярдоо ылайык болмок.

4. Кыргыз Республикасынын радио жана теле көрсөтүүлөрү кубаттуулугун эске алып, мындан аркы өнүгүүсү үчүн өз алдынча комитет статусун берүү керек.

5. Республикадагы радио жана теле берүүлөрдү эффективдүү пайдалануу үчүн ушул мезгилге чейин топтолгон тажрыйбаны эске алуу менен алга карай өнүгүүсү зарыл.

Бүгүнкү күндө биздин эгемендүү мамлекетибиздин алдында төмөндөгүдөй милдеттер турат. Ар кандай кыйынчылыктарга карабастан татаал экономикалык, социалдык жана саясий кризистен чыгуу, эл чарбасынын стабилдүү өнүгүүсүн түзүү, калктын турмушун оңдоо, мамлекеттин толук көз карандысыздыгына жетүү маселелери турат.

Стабилдештирүүнүн жана прогресстин өнүгүүсүндө жеңил эмес милдет жана ардактуу орун радио жана теле берүүлөргө тиешелүү. Себеби, радио жана теле берүүлөр учурда эң кубаттуу, жалпы элдик жана ар бир адамдын жан дүйнөсүнө да жеткиликтүү болуп саналат.

КОЛДОНУЛГАН АДАБИЯТТАР

1. Абрамзон С.М. Очерк культуры киргизского народа. - Ф.: 1946. -123 с.
2. Асанканов А.А. Социально-культурное развитие современного киргизского сельского населения. - Ф.: 1989. -211 с.
3. Багиров Э.Г. Очерки теории телевидения. - М.: 1978. -150 с.
4. Багиров Э.Г. Методические проблемы изучения телевидения и радиовещания. - М.: 1981. -292 с.
5. Бактыгулов Д.С. Культурное строительство в Киргизской ССР. (1941-1965 гг.). - Ф.: 1988. -388 с.
6. Вся Средняя Азия. Справочная книга на 1926 год. - Т.: 1976. - 743 с.
7. Гуревич Г.С., Ружников В.Н. Советское радиовещание: страницы истории. - М.:1976. -392 с.
8. Глейзер М.С. Радио и телевидение СССР (1917-1963 гг.). - М.: 1965. -230 с.
9. Данияров С.С. Осуществления ленинской программы культурной революции в Киргизии. - Ф.: 1972. -263 с.
10. Данияров С.С. Становление киргизской советской культуры (1917-1924 гг.) - Ф.: 1983. -201 с.
11. Егоров В.В. Теория и практика советского телевидения. - М.: 1980. -287 с.
12. Есенбаев З.И., Эрназаров Т.Э., Ибрагимов У.Я. Средство массовой информации и пропанды Узбекистана. - Т.: 1975. -160 с.
13. Есин А. Радио и телевидение Узбекистана: рост, достижения и проблемы. - Т.: 1975. -160 с.
14. Каримов А. Становление и развитие телевидения в Узбекистане. - Т.: 1971. -68 с.

15. Каракеев К.К. Особенности и основные этапы культурной революции в Киргизии. - М.: 1967. -356 с.
16. Козыбаев С.К. Слово, ковавшее победу: радио Казахстана в годы Великой Отечественной войны. - Алма-Аты: 1979. -120 с.
17. Ленин и радио. Сборник. - М.: 1973. -183 с.
18. Методологические проблемы изучения средств массовой коммуникации. Собрание статей (отв. редактор Михалков В.И.). - М.: 1985. -197 с.
19. Ненашев М.Ф. Телевидение и радио – как средство перестройки. УУ Журнал. Телевидение и радиовещание. 1989. №10.
20. Ненашев М.Ф. Телевидение: время перемен. УУ Правда. 1990. 5-февраля.
21. Новокрещенова Т.Н. Создание и развитие радиовещание в Туркменистане (с середины 20-х – 50-х гг.). – Ашхабад: 1986. -191 с.
22. Очерки истории Советского радиовещания и телевидения. - М.: 1972. -247 с.
23. Петреченко А.Л. О принципах управления средствами массовой информации. - Т.: 1971. -91 с.
24. Резников В.А. Радио и телевидение: вчера, сегодня, завтра. - М.: 1977. -93 с.
25. Рихсиев Б.А. Становление и развитие узбекского радиовещания (1917-1941 гг.). - Т.: 1972. -21 с.
26. Сагимбеков Р. Создание и развитие массового радиовещания в Каз.ССР (1928-1941 гг.). - Алма-Аты, 1973. -217 с.
27. Сборник статей. Телевидение и радиовещание за рубежом. - М.: 1973. -129 с.
28. Токтобаев А. Слушает вся республика. УУ Советская Киргизия. 1975. 5-мая.

29. Тюробаев В. Телевидение страны гор. УУ Журнал Радио. 1978. №7.
30. Токтогонов С.А. Труды института Ошского государственного педагогического института. - Ф.: 1970. – 123 с.
31. Фомичев И.Д. Печать, телевидение и радиовещание в жизни советского человека. - М.: 1987. – 128 с.
32. Юровский А. Телевидение – поиски и решения. -М.: 1975. -87 с.
33. Центральный государственный архив Республики Кыргызстан (ЦГА Республики Кыргызстан).
Фонд 503. Государственное агентство по радиовещанию и телевидению Республики Кыргызстан.
Опись I. Д. 3,4,5,6,8,53,82,84,159,214,218,222,295,426,560.
Опись III. Д. 47,48.
Опись IV. Д. 240,400.
Опись XI. Д. 132,182.
Опись XX. Д.43, 254, 362, 505а, 509а, 508, 548, 549, 608, 1109, 1352, 1370, 1372а, 1379, 1386.
Опись XXI. Д. 1,5.
34. Центральный государственный архив Республики Кыргызстан (ЦГА Республики Кыргызстан).
Фонд 442. Министерство связи Республики Кыргызстан
Опись I. Д.79.
35. Фонд 56. Центральный государственный архив. Политические документации Республики Кыргызстан.
Опись 1. Д.166,349,403,429,810.
Опись 4. Д.240,400,609,810,1095.
Опись 247. Д.133.
36. Фонд 503. Текущий архив государственного агенство по телевидению и радиовещанию Республики Кыргызстан.

- Опись 22. Д.11,17,388,389,654,823,1173,1175,1511,2497,2680,3500,3503.
37. Говорит СССР. 1933. №17. 1934. №1.
 38. Радиофронт. 1931, №3,4.
 39. Революция и культура. 1928, №10.
 40. Радиослушатели. 1928, №14.
 41. Радиоежегодник. - М.Л. 1934.
 42. Телевидение и радиовещание. 1985, №4.
 43. Слово Кыргызстана. 1990, 5 января, 1991, 8 мая, 1992, 9 января, 1992, 25 апреля, 1992, 11 мая, 1992, 1 августа.
 44. Кыргыз туусу. 1992, 7-май, 1992, 12-сентябрь.
 45. «Эфир» Кыргызское телевидение и радиовещание, 1991, 21 июня, 1991, 1 октября, 1992, 20 ноября.

Кадыров Турдумамат
Дыйканбаевич, 1957-жылы
Жалал-Абад областынын
Базар-Коргон районуна
караштуу Жаш-Ленин
айылында туулган. Тарых
илимдеринин кандидаты
(1993-ж.), доцент (1998-ж.),
профессор (2007-ж.). Автор
эмгек жолунда: ОМПИнин
«КПССтин тарыхы»
кафедрасынын окутуучусу,

ОшМУнун «Кыргызстан тарыхы» кафедрасынын
башчысы, КМУУ филиалынын директору, ММСУнун
филиалынын кафедра башчысы, ОшМУнун тарых
факультетинин деканы, ОшМУнун эл аралык мамилелер
жана мамлекеттик кызмат факультетинин деканы,
ОшМУнун биринчи проректору, азыр ОшМУнун
«Жалпы тарых жана ТОУ» кафедрасынын башчысы
болуп эмгектенет. Бир монографиянын, төрт окуу
китебинин, 80 ден ашуун илимий макалалардын жана
окуу-усулдук колдонмолордун автору.

979519